

Jens Rathkes
Dagbok
Madeira 1798 - 1799

Elin Strøm
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo
Juni 2011

Innhold

Forord	s. 3
Dagboken	s. 5
Reisen til Madeira	s. 5
Funchal	s. 9
Utenfor bymuren	s. 20
Vannfallene	s. 24
Santa Cruz	s. 26
Pico Ruivo	s. 28
Terra dos Canários	s. 36
Porto da Cruz	s. 36
Porto Moniz	s. 38
Desertene	s. 39
Eiendomsforhold	s. 42
Jordbruk	s. 43
Befolkningen	s. 51
Bonden	s. 54
Administrasjon	s. 57
Religiøst liv	s. 58
Skolen	s. 63
Sosialt liv	s. 64
Kvinnene	s. 66
Frimureri	s. 67
Veiene	s. 68
Byggestil	s. 69
Steinarbeid	s. 70
Pottemakerarbeid	s. 71
Curculia	s. 72
Klima	s. 73
Geologiske observasjoner	s. 74
Bibliografi	s. 82

Forord

I Jens Rathkes etterlatte papirer på Nasjonalbiblioteket i Oslo, ligger flere notatbøker fra hans opphold på Madeira fra høsten 1798 til våren 1799. Den foreliggende tekst er hentet fra disse notatbøkene¹ og redigert under forskjellige temaer.

Rathkes skrift er nøyaktig gjengitt. Når manglende ord vanskeliggjør forståelsen, er disse satt til i skarpe klammer. Stedsnavnene er endret til dagens norm. Navn og latinske og portugisiske benevnelser er satt i kursiv.

Jeg har hatt verdifull hjelp av konsulent Kari Høgevold som transkriberte alle Rathkes Madeira-notater og cand. philol. Marinne Kern som tastet inn materialet.

Professor Per Sunding ved Universitetet i Oslo har vært en viktig støtte for meg med sin omfattende viten om Madeiras flora.

Professor John Peter Collett leder for Forum for universitetshistorie ved Universitetet i Oslo skaffet de nødvendige midler for en oversettelse til engelsk.

Dette arbeidet kunne ikke vært gjennomført uten hjelp fra Direktør Alberto Vieira ved Senter for Atlanterhavs studier i Funchal. Han forsynte meg med den nødvendige litteraturen om Madeira og svarte grundig på alle mine spørsmål.

Jens Rathke (1769-1855) var norsk naturforsker. Han kom til Funchal høsten 1798 og ble der til mai 1799. Hans oppgave var å samle planter for botanikeren Martin Vahl.

I 1810 ble Jens Rathke professor ved Universitetet i København og i 1813 professor i zoologi ved det nye Kongelige Frederiks Universitet i Christiania.

---

¹Nasjonalbiblioteket i Oslo; Ms.fol. 2058. IV.a., nr. 1 (60 s.), nr. 2 (104 s.), nr. 3 (40 s.).

Dagboken

Reisen til Madeira

Havde jeg som jeg ønskede tiltraadt Reisen til Madera med Skibet Oldenborg i Mai Maaned, saa var jeg kommen derhen i nogle av tyve Dage, formedelst de idelige nordlige Vinde som da herskede. Derimod med Fregatten Freia, som ei blev seilklar før Begyndelsen av Julii medgik en Tid af omtrent 2de Maaneder. Saaledes hindrede ideligen vestlige Vinde os fra at løbe Kattegat ud; thi hvorvel de vare sydlige paa Helsingørs Rhed kom vi neppe forbi Kullen², for de blæste vestlig og kastede nordlig; af Frygt for at den stærke Strøm som altid setter ned paa Sverrig skulde forsætte os, nødtes vi derfor at vende tilbage til Helsingør 2de Gange.

D.7 Julii nemlig lettede vi om Morgen og gik til Seils og kom samme Dags Aften til Helsingør; følgende Dag seilede vi derfra, men maatte vende samme Dag tilbage for vestlig Vind; efter at have lagt stille formedelst uartig Veir med Ilinger gik vi atter D. 16de under Seil med sydvestlig Vind; der blev saa stille mod Middag, under den Svenske Kyst ved Vingørerne, at Strømmen meget nær havde grebet os, hvis vi ei lykkelig havde faaet Vind fra Landet. Samme Dag hilsede vi en svensk Kutter, som havde saluteret først.

Efter at [have] krydset i nogle Dage for sydvestlig Vind, havde vi et Uheld at vor Merse-Raae brast af Slingring og vi maatte søge Flekkerøe Havn hvor vi ankrede d. 23de. Imidlertid var en betydelig engelsk Convoi seilet os forbi, som gik ud fra Helsingør tillige med os, og benyttede nu de følgende Dages østlige Vind.

Her forblev vi til d. 28de og havde der adskillige særdeles fornøielige Toure i Egnen i Nærheden av Christiansand og især en skøn Udsigt over Byen fra Biergene i Nærheden af Isaksens Gaard Tos.³ Ligeledes en meget behagelig Tour til Yder-Flekkerøe, der var særdeles smuk med Træer og dyrkede Marker, der fandtes adskillige af *Crataegus aria*.⁴

D. 28 seilede vi derfra og fik Sydhukken af Færøe i Sigte d. 4de August, da vi bestandig maatte krydse for sydvestlige Vinde; disse og den stærke Strøm maatte uden Tvivl have foraarsaget vor Misgisning, da vi nemlig d. 12 August om Morgen saae et meget høit og steilt Land i Nordost som vi gissede at være den sydvestlige Odde af Irland. Vi stoed ud derfra og fik stiv Kuling under seils mod Natten, de sydvestlige og vestlige Vinde vedbleve afvexlende med stille.

---

² Kullaberg, en ås på svenskekysten.

³ Konsul Daniel Isachsens gård Kjos i Oddernes.

⁴ Hagtorn.

Dagen efter at vi havde seet Færøe, blev om Morgenen Kl. 3 slaet Alarm, og vi bleve praiede af en Engelsk 40-Kanon Fregat, sendt fra 3 Skibe som krydsede for at passe nogle Hollændere som Rygtet sagde at skulle bringe Ammunition til Irland. Det var en af de skønneste Morgener vi havde [paa] den hele Reise. Efterat have krydset længe, fik vi endelig omtrent paa Høiden av den franske Bugt, en meget heftig Kuling af Østen-Vind som endog blev anseet som Passaten, men denne Formodning slog feil; efter omtrent 2de Etmaal⁵ stillede den, og Vinden blev atter sydvestlig; vi vare omtrent paa Høiden af Capfinisterre.

Her merkede vi Ubehagelighederne ved de hedere Climater; tidlig Aften og en stærk Dug der efterlod en besynderlig fettig Fugtighed allevegne. Nu begyndte først Veiret, omtrent med September Maaned, at sette sig og blev ret roligt. Aftenrøden var kort, men særdeles skøn; især indtraf det ofte at man kunde skielne Skyernes forskellige Høide og Drift ved deres forskellige Farver; f. Ex. den blaa Himmel antog et blandede Celadongrønt Lys, ildrøde Skyer svævede længst henne, og nederst nærmere laae mørkbrune og nærmest en graalig Streg, som syntes vise den Ligevægt hvori den øvre og nedre Luftregion til den Tid var mod hinanden. De ildrøde Skyer forvandlede efterhaanden i ildrøde Striber der alle gik fra Solens Nedgang som Middelpunktet.

Den 4de September begynte vi lige fra Morgenen at see efter Land, og bleve den hele Dag fixerede af saa kaldet Smør-Land, der adskillige fortonede sig saa naturlig at selv erfarne Sømænd svore paa det var Land. Imidlertid dreiede vi om Aftenen til Vinden mod Vest og vendte om Natten. Mod Morgenen vendte vi atter mod Vest, og Kl 5 d. 5de September var det glade Løsen at vi saae Land og at altsaa vort Bestik til Forundring havde været rigtigt.

Landets Fortoning, der stemmede temmelig nøie med den i Kortet angivne, viste os snart at det maatte være *Porto Santo*; vi saae nemlig adskillige meget høie Klippe-Tinde der alle havde deres bratteste Side mod Nordost, og vare mindre bratte mod Sydvest; da [vi kom] nærmere paa Siden af det, viste det sig det især bestod av 2de høie Klipper; det ene mod Nord meget høit og nøgent, ligesom med Rudera⁶ af et betydeligt Crater; det andet mod Syd mere bedækket med Jord og mindre høit, men ikke bevoxet med Træer. Imellem var fladt Land med nogle Høie; dette syntes danne en betydelig Bugt i hvis Midte *Porto Santo* laae. Byen selv syntes være ubetydelig og liden, men havde dog adskillige Vinhaver omkring, og Vinen derfra skal være god. Det er ugrundet hvad nogle paastaae at *Porto Santo* er et Forviisnings

---

⁵ Etmål; 24 timer regnet fra kl.12 middag.

⁶ Ruiner.

Sted, tvertimod ere Indbyggerne i *Porto Santo* i den Tanke at de ere de ældste og første Colonister. Nordost fra Øen ragede 2de meget skarpe Klippe-Stumper frem af Havet, den ene nær Landet, den anden efter Øiesynet at dømme, nogle 100 Alen⁷ derfra. Disses modsvarende Sider, at nemlig den nærmest Landet var brat afskaaren mod Nordost, den anden mod Sydvest, gjorde det temmelig usandsynligt at her havde været et Crater og Landet mellem dem var synket. Sønden for Øen ligesom og paa Siden, ligge adskillige mindre Øer og Holmer.

I en Frastand af omtrent syv Mile efter Øiesyn ligger i Sydvest fra *Porto Santo*, Øen Madera. Denne havde et særdeles høitideligt Udseende; uagtet vi havde den omtrent med samme Compas-Streg, nemlig N.V. til V., fortonede den sig ei fulkommen saaledes som den aftegnes i Søkortet; men heller som et steilt isblaaet Field, hvis skarpe og spidse Tinde ragede frem over det Skye-Belte der idelig omgav den. Efterhaanden som vi kom den nærmere og Skyerne efterhaanden drev fra Siderne, saae[s] de forskellige mindre Bierge der omgave det midterste Hovedpartie; der bestoed af 3de høie Tinde, hvoraf den i midten var lidet høiere end de øvrige, med særdeles skarpe Afsatse; og i Sydvest fra den, adskillige næsten lodrette Spidser, ligeledes skarp utskaarne. Denne Klippe synes være den Beboerne kalde *Pico das Torres*. Den hele Øe har ligesom *Porto Santo* sin steile Side mod Nordost og falder af mod Sydvest. Ved Øens østre Ende ligge adskillige nøgne sorte Klipper der see ud som Vulkan- Ruiner; den ene, efter Øiesyn henimod 100 Fod høi i Form af en Kegle, har Aabning tvertigiennem sig, saa at man i got Veir kan roe igiennem den med en Baad, den heder ogsaa *Monte Furado*.

Her have vi et særdeles skjønt Syn af en uhyre Mængde Springere, som gik tæt foran Fregatten og undertiden sprang op af Vandet til meer end 8 Fods Høide; uden Tvivl forfulgte [af] *bonatos* eller Thunfiskene af hvilke vi fangde nogle; uden andet Agn end en meget slet Efterligning af en Flyvefisk forfærdiget af nogle Fiær, under denne skiultes Krogen og bevægedes meget hurtig over Vandets Overflade. Thunfisken sprang op og blev fanget. I Udseende, Farve og Smag ligner den meget den almindelige Makreel, som ogsaa fiskedes her og kaldtes *macarello*. Levende har Thunfisken under Bugen og paa Siderne et Farvespil af Blaaf, Sølv og Morgenrøde Farver, der er over all Beskrivelse. Ved Hav-Vandet mærkedes her et blaaf Skiær med Blanding af Celadon-Farve, som var særdeles behagelig for Øiet.

Da vi havde faaet Madera paa Siden eller i Nord, fik vi strax Deserterne; uden Tvivl ere disse anlagte for vestlig i Søkortet; de ligge i Følge dette næsten lige Syd fra Bugten ved

---

⁷ Alen = 2 fot = 0,6277 m.

Funchal; som Øiesynet strax vil overbevise enhver der seer dem fra Bugten ved denne Bye, fra hvilken de ligge omtrent i S.V. til Østen.

Af Deserterne benævnes især de 3de betydeligste Øst-Deserten⁸, den midterste⁹ og den sydlige¹⁰. Omtrent i Nordøst for dem reiser sig den høie smale lodrette Klippe omtrent som en Bautasteen af henimod 800 Fod Høide; den er bekiendt under Navnet Pyramiden og ligner meget et Skib under Seil naar den sees i Frastand. Disse Øer ere ubeboede, men bortforpagtede til en Particulær¹¹ som har Jagt der, især Caniner og Agerhøns. At Deserterne ere revne løs fra Madera ved en Vulkan, og uden Tvivl den som gav Øens sydlige Side sit nærværende Udseende, kan neppe omtvivles.

Jo nærmere man kommer Madera des skønnere finder man den; efterhaanden betager de høie Bierge ud mod Kysten Synet af de Klipper, der ligge inde i Landet, og man seer de mange Landsteder med Viinhaver, næsten fra Stranden op til Toppen af Bierget, f. Ex. i den lille Bugt hvori *Santa Cruz* ligger; men især i Eggen omkring *Funchal*, der [i] Synet fra Søen synes være forvandlet til en enkelt Have.

---

⁸ Ilhéu Chão.

⁹ Deserta Grande.

¹⁰ Bugio.

¹¹ Privatmann.

Funchal

Det er ikke til liden Skade for Madera at den ei har nogen egentlig Havn. Paa den nordre Side skal det næsten være umuligt at ankre, undtagen *et* eneste Sted, og mod Sønden er en liden Bugt ved *Santa Cruz*, men hvorhen Skibe sielden eller aldrig komme, da nogle skal være forliste der paa Rheden. Bugten ved *Funchal* er ligeledes en næsten aaben Rhede og usikker i Paalands Vind, eller alle sydlige og sydvestlige Vinde, hvilke meest rase her i Vintertiden. Da denne Bugt upaatvivlelig er tilblevet ved en Jordstyrtning, og det ei synes urimeligt at antage den at være en skraae Side af et Crater, saa er Ankerbunden her meget skarp, og de opstaaende Lavastumper kunne let beskadige Ankertougene. (Imidlertid skeer det sielden nogen Skade, og det Exempel at et Skib blev beskadiget paa Rheden i forrige Aar, 1797, i November?, ansaaes som overordentlig, da ingen vidste noget saadant at være skeet tilforn).

Almindelig ansees det for at være den beste Plads at ligge omtrent et Par hundre Favne fra Byen henimod *Ilhéu*. Nogle legge sig mellem *Ilhéu* og Landet, og spare da Ankertougene, da de ere fortøiede i Ringene i Land og under Castel-Klippen; men den stærke Søgang skal i Tilfælde af Storm gjøre denne Plads usikker; alligevel laae der 3de store Skibe.

Naar Skibet ligger paa først nævnte Sted, omtrent midt i Bugten, da viser Byen sig næsten som et Amphitheater; da Odden eller Forbierget *Oliveira* mod Østen og *do Sol* mod Vesten, begrænder Bugten, mod Norden de Bierge og Høie som dække Overlandet eller de høieste Klipper. Alle disse ere for det meeste dels opdyrkede, dels bevoxne med Skove, og efterlade enkelte Aabninger mellem deres Spidser, hvorigiennem man seer de høiere Overbierge.

Funchal. Thomas Hearne 1772.

Ved den Jordstyrtning som har givet Øen Madera sit nærværende Udseende, blev uden Tvivl tillige den Art af Dal, eller rundagtige Fordybning dannet, hvori Byen ligger lige ned mod Stranden. Den er næsten bygget i en Halvmaane. Afstanden mellem *Brazen Head* ¹²og

---

¹² Ponta do Garajau.

Ponta da Cruz synes omtrent at være en Dansk Mil, og Staden *Funchal* optager omtrent den 4de Deel af denne. Da *Ponta do Sol*, eller den vestlige Huk, strækker sig noget længer ud i Sydvest end den Østlige eller *Oliveira*, saa er Byens Beliggenhed ligeledes ikke ganske solret, men noget sydvestlig.

Fortaleza de São Tiago. Frank Dillon 1850.

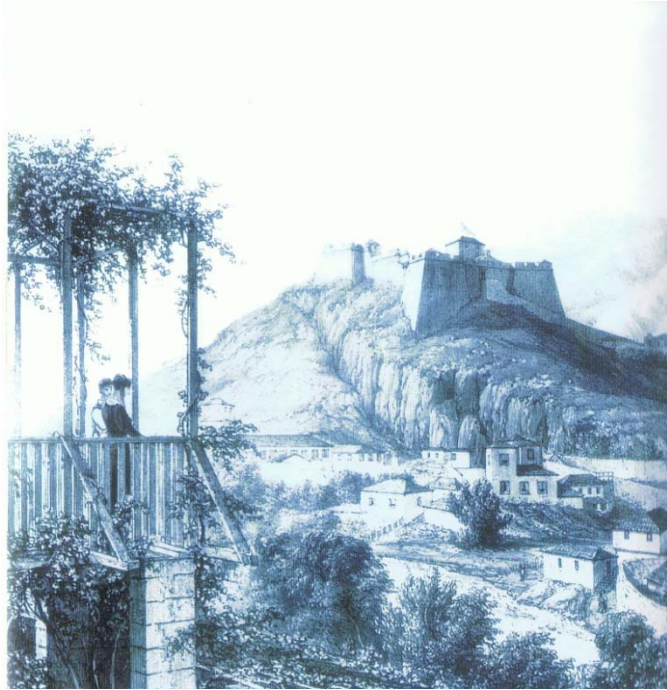
Mod Østen begrændses Byen af Castellet *SãoTiago*, fra hvilket der løber en Muur langs Stranden mod Vesten og som har paa adskillige Steder, smaa Batterier; af hvilke dog er især et mod Vesten, henimod Porten; som her gaaer ud fra Byen det korte Stykke Vei til den lange Broe, der foreener den meget skarpe og steile Klippe med Landet; i hvilken er udhugget en Trappe, da dette Sted er det eneste gode Landings Sted ved Byen.

Fortaleza de Ilhéu. Frank Dillon 1850.

Mod Vesten beskyttes ellers Byen især af det bekiendte Castell *Ilhéu*, eller efter den fordærvede Udtale, Søemandens Loo eller Løven Castell, som ligger omtrent et Par Hundrede Fod fra Landet paa [en] Klippe, eller rettere Lavastykke; næsten i en Firkant, henimod 100 Fod høi og 50 bredt, hvis Rifter er fulde med Muur, og paa den Side der vender mod Land er anbragt en Trappe. Fra dette Fort salutes, og det synes være det eneste ordentlige besatte.

Udenfor Byen mod Østen ligger et lidet, ubetydeligt Castell, paa en meget høi Klippe. Neden under er en Vei som gaaer ned mod et lidet Stykke af Stranden, og hvor man ogsaa kunde lægge i Land med Baade, samt hvor der er et Kalkbrænderie.

Fortaleza do Pico. James Bulwer 1826.

Mod Vesten ligger Fæstningen *Pico* strax udenfor Byen, og saaledes anlagt at den comanderer hele Byen, saa det synes som den mere var anlagt for i Tilfælde at tugte denne, end nogen Fiende. Strandbredden, som ellers næsten allevegne paa den søndre Side er steil, er flad og lav hvor Byen er anlagt.

Mot Landet eller mod Norden er Byen aldeles aaben. I den omtalte Muur er anbragt adskillige Porte til de betydeligste Gader, da der almindelig legges til Land, endog med Baadene, og naar man passerer Brændingen, kan man komme i Land uden at blive vaad; men Baaden lider af den Mængde løse Kupulstene hvoraf den hele Strand bestaaer. Herfra har man kun nogle faa Skridt ind til Byen, fra den omtalte Trappe derimod omtrent nogle Hundre Skridt.

Alle Vare fra Skibene føres i Land i Barker eller meget store Baade. Disse drages op paa Stranden ved Hielp af en Vinde der omdreies af Oxer; naar Varene ere bragte paa Land, er der strax Folk tilrede med et slags smaa, smale, lidet hule Slæder med 2de forspendte Øxne, der kiøre dem ind i Byen.

Frank Dillon 1850.

En Engelsk Mand har nu ladet opføre en slags Kran, hvor Stokker eller Mastetræet, staar i et henimod 100 Fod høit, rundt opmuret Taarn, for at tage tunge Vare ind; og skede allerede Forsøget med et stort gammelt Skib som skulde ophugges, og paa denne Maade blev taget ind paa Land.

Frank Dillon 1850

Byen seet fra de omliggende Høie viser sig som en uligesidet Triangel; hvis Basis er langs Stranden fra Nordost til Sydvest, og hvis Sider løbe op mod Fæstningen *Pico*, der ligger omtrent 100 Fod over Havet, og fra hvilken gaer en Muur der omringer Byen og især forsvarer den mod Søefarere. Husene ligge tæt an mod samme Muur, der ei er længere fra Havet end at Brændingen ei sielden slaaer op paa den, og undertiden kaster Gruus og smaa Stene op paa Vinduerne af de Huse der støde til den.

Blant Bygninger udmærke sig især Kirken og Fæstningen *São Tiago* i den østlige Ende af Byen, Kirken *Encarnação* og Fæstningen *Pico* mod Nord, Nonneklosteret mod Vest,¹³ samt Lazarus Capellet og Kirken *São João* strax udenfor Byen og lige over for Fæstningen *Ilhéu*. Næsten midt i Byen udmærker sig Cathedralkirken, og høit over den falder især Nonneinstitutet¹⁴, eller *Igreja do Monte* som den ogsaa ofte kaldes, meget smukt i Øine; da den ligger henimod 800 Fod efter Øiesynet, lodret over Havet, omgivet af en deilig Castanie-Skov, og paa den østre Side med *Louís Vicentes* Have, eller som den almindeligen kaldes, den engelske Consuls Have¹⁵.

---

¹³ Klosteret Santa Clara.

¹⁴ Ved valfartskirken Nossa Senhora do Monte var det et pilgrimshus som antakelig ble drevet av nonner.

¹⁵ Louís Vicente hadde kjøpt konsul Murrays eiendom på Monte da konsulen forlot Madeira.

Fra *São Tiago* til Vestenden av Byen er omtrent 2000 Skridt, og fra Stranden til *Pico* omtrent 800? Den synes omtrent at have 2000 Huse, foruden Kirke, og henimod 14000 Mennesker. Næsten alle Gaderne ere Kronens, og de fra Nord til Syd, hælde meget mod Stranden; de fra Øst til Vest, ere lavest i Midten, men høie mod begge Ender. Foruden Gaderne, hvoraf nogle ere henimod 8 Alen brede, de smaleste sielden under 4, er der en Mængde smaa, meget smale Stræder. Gaderne ere almindelig vel broelagte og lyse.

Ribeira de Santa Luzia. Frank Dillon 1850.

Over den lille Flod¹⁶ eller Bæk, som løber giennem Byen, er især 2de Broer, hvoraf den øverste er smuk, og fra den er en skøn Udsigt ned over de mange Haver som ligge om denne Bæk, der altid har Vand og driver 2de Møllebrug inde i Byen.

Det behagelige Indtryk af det skønne Syn av Byens mange smukke Huse og Bygninger samt Landhusene, alle hvide og blandt den smukke grønne Farve, svækkes noget naar man kommer i Land, især ved den Mangel paa Reenlighed som er paafaldende. Allevegne i Gaderne sees nemlig en Mængde Svin, der alle ere sorte, meget store og Børster afklippede.

Andrew Picken 1840.

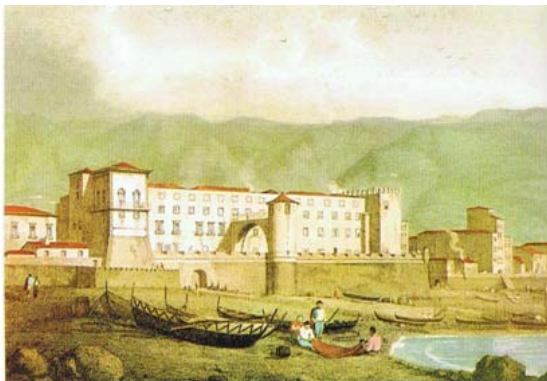
---

¹⁶ Fundao (i dag Ribeira do Santa Luzia).

Ved Indseilingen viser Byen *Funchal* sig snarere som om dens Huuse vare byggede paa Terrasser lige ned til Strandbredden, end som beliggende i en Dal; og man vil snart finde at Stadens Grund neppe fortiener det sidste Navn, ifall man antager det for Byen hvad der ligger under Murene.

Da begynder den mod Østen ved Kirken *Nossa Senhora do Calhau*, gaer langs den vestlige Aabred af Bækken, der kaldes *João Gomes*, med en Broe over samme; siden opad mod Nord og Nordvest til *Pico*, og derfra mod Syden mod *Porto*¹⁷ ved Bækken *São João*. Den Deel østenfor Bækken *Fundão* mellem [inntil] Bækken *João Gomes*, indbefatter foruden Kirken *Nossa Senhora do Calhau*, Carmeliter-Kirken og Nonneklosteret *Encarnação*. Den vestlige, mellem *Fundão* og *São João*, indbefatter den skønneste og meest bebyggede Deel af Byen, med Cathedral-Kirken, Fransiskanerklosteret, Nonneklosteret *Santa Clara* og Fæstningen *Pico*. De øvrige Huse, mod Østen til Kirken *Socorro* i Nærheden af Fortet *São Tiago*, ligesom og de mod Vesten til Landings Trappen, kunde regnes til Forstæderne.

Kirken *Nossa Senhora do Monte* ligger paa det østlige Biergpartie og *Santo António* paa det vestlige; man vil i sær langs den østlige Side af begge Partier see betydelige Basalt-Vægge, med tydelige Afsatse; og i det vestlige inde i Byen, dette mærkelige hvorunder Stadens Møller ere anlagte.

Fortaleza de São Lourenço. William Westall. 1813.

Gouvernements Huset er en meget stor vel indrettet og befæstet Bygning, i hvilken tillige er et slags Hovedvagt. Blant Værelserne er især den Sal mærkværdig hvori der hænger en Deel Malerier, mere mærkværdige af Ælde end deres Kunst. Blant dem udmærke sig Portrætter af de Gouvernører der har været her paa Øen og især det af *João Gonçalves Zarco*,

---

¹⁷ Havnen.

den første blant dem (1420), da Øen var under Spansk Herredømme¹⁸. Blant de øvrige Malerier er et meget maadelig der forestiller *Funchal*, og det mærkværdige der forestiller *Machim*¹⁹, holdende den døde *Ana Dorset* i sit Skiød. Dragterne synes være vel afpasset efter Tiden, og Stedet har nogen Lighed med det nuværende *Machico*.

Gouvernement-Secretæren eiede en liden, men udsøgt Samling Malerier og Kobbere. Blant Malerierne udmærkede sig Christi Nedtagelse af Korset af *Michel Angelo*; især Marias Stilling og udstrakte Haand, den syntes næsten tale, saa udtryksfuld var den, og et skjønt Stykke af *Rubens*, der forestillede Paris givende Guldæblet til den skønneste Gudinne.

Funchal Cathedral from the Beach. Frank Dillon 1850.

Cathedral-Kirken er en skjøn Bygning i en gothisk Stil med en nymodens Frontespice som er afstikkende mod det øvrige. Indvendig er den pragtfuld, og nogle af de mindre nybyggede smaa Altere skønne. En af Kongerne²⁰ i Portugal skrev til Paven for at faae Madera ophøiet til et Biskopdømme, men Geistligheden her modsatte sig paa Grund af [at] Øen var for fattig til at underholde en Biskop. Kongen paatog sig da at opbygge Cathedralkirken og at lønne Geistligheden, imod selv at modtage Tienden. Denne steg snart saa betydelig, at den gav et aarlig Overskud som nu tilfalder Regieringen.

Den offentlige Spadseergang lige for Kathedral-Kirken, var egentlig et Stykke Land der tilhørte Kirken og heder *Terra de Sé*. Den er henimod 400 Fod lang og 50 bred og inddeelt

¹⁸ Dette er feil og må bero på en misforståelse.

¹⁹ Robert Machim og Anna d'Arfet skal ha rømt fra England i 1346. Målet var Frankrike, men en voldsom storm førte skipet ut av kurs. Det gikk på grunn ved Madeira hvor Anna døde.

²⁰ Kong Manuel ga ordre til at det skulle bygges en katedral i Funchal. Arbeidene ble påbegynt 1493, og katedralen ble innviet i 1517, etter at paven i 1514 hadde opprettet et bispedømme i Funchal.

i Lystqvarteere og beplantet med 4 Rader forskellige Træer, dog meest Orange-Træer; blandt andet et meget høit og skjønt *Ricinus communis*; hvilket voxer her saa villig at jeg har seet det i en Hauge i 6 Maaneder blive mere end 16 Fod høit og 6 Tommer tykt.

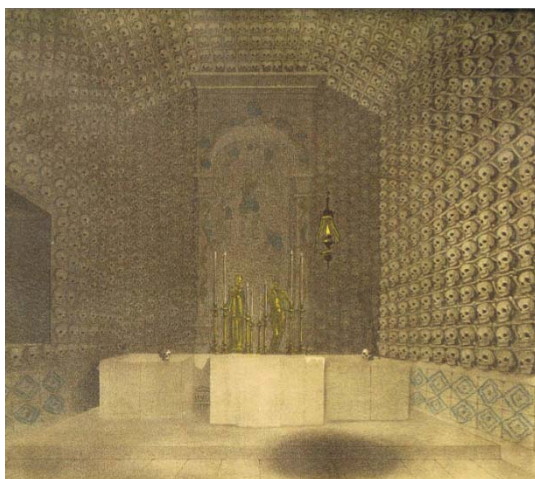

Convento de São Francisco. Frank Dillon 1850.

I Fransiskaner-Klosteret nær Kirken, er foruden den store, en liden meget smagfuld Kirke. I Klosteret selv er adskillige Kapeller, blant andre et lidet, meget rigt i Gangen hvor Munke-Cellerne ere, med den Overskrift "*hic est scala caeli*"²¹. Der findes et høit rummeligt Capel hvis Vægge fra øverst til nederst er tapetserede med Hoved-Skaller og Laar- og Armebeen af Menneske. Oprindelsen hertil skal være et Indfald af en Munk; isteden for at henslenge dem i et Beenhuus at anbringe dem saaledes; og i Sandhed dette har noget besynderlig ei skrekkeligt, men næsten noget skjønt ved sig, formedelst den Orden hvori de ere satte; man udpeger især en Skalle hvor Underkiæben er fastgroet, dog ei ganske; saa dette Menneske idet mindste i den høie Alder, maa have levet uden nogen haard Føde.

---

²¹ Her er himmelstigen.

S. Daniel. 1806.

I Gangen omkring den lille Hauge i Klosteret hænge adskillige Malerier, der alle forestille Helgen-Historier om St Fransiscus og Fransiscaner-Munke; de fleste ere smagløse, nogle latterlige; f. Ex. det der forestiller en Munks Reise paa en Ørns Ryg ved hvilke Munken støtter sig; uden Tvivl en Opfindelse for ei at forestille Munken ridende. Et andet hvor Christus bærer Korset, og Dievelen i en meget latterlig Skikkelse og Stilling, kommer bagefter med en krukke under Armen, af hvilken han øste Sand i Christi Fodspoer, for at de Franske [Fransiscanere?] som komme efter, ei skal finde dem. Flere lignende, men et særdeles afskyeligt, hvor St. Fransiscus giver Apostelen Paulus et Kors og laaner imidlertid hans Sverd, for hugge Hovedet af Kirkens Fiender; af Frygt for at det som Maleren synes have gjort forstaaeligt nok, skulde miskiendes, har man tilføiet Betydning i Portugisisk og latin. Der er anbragt i Muren selv smaa Skabe, og disse Malerier der forestille Lidelsen, aabnes i Fasten.

Kirken *Nossa Senhora do Monte* har ei allene den skønneste Beliggende, men er tillige en meget smagfuld Bygning og rigt udsmykket indvendig; her er tillige et meget berømt Mariabillede, meget rigt paaklædt med mange Ædelstene; dette føres undertiden i Procession til Byen for at skaffe Regn efter langvarig Tørke. Denne Kirke er tillige meget rig, da der idelig ere Pilgrim-Reiser til den allevegne fra Øen; her er ogsaa et rummeligt Huus; bygget ved Siden af den, til at herberge de Reisende.

Den har tillige adskillige Malerier der ere ønskværdigt vel udførte, i Betragtning af at Maleren *Ferreira*²² var en indfødt og ei har været udenfor denne Æ, og efter Sigende, blot har havt nogle Maadelige Kobberstik til Rettesnor. Blant Malerierne af *Ferreira* er et paa høire Haand mod Alteret mærkværdigt; det forestiller de 3 Konger der komme for at see Christus; de have lange Kapper med Hermelins Foerværk; blant deres Tienere have en Skoe saa fulkommen lig de vi nu bruge; den anden, en vel malet Neger, har gule Støvler fulkommen lige de af guult Læder der bruges her paa Æen.

Overhoved hersker der Smag og Rigdom og Reenlighed i deres Kirker, og tillige en slags almindelig Ærbødighed for disse Bygninger, der gaaer saa vidt at sielden nogen Catholik gaaer forbi den, endog naar de ere lusete, uden at blotte Hovedet, og de ivrigere endog bøie Knæe for dem.

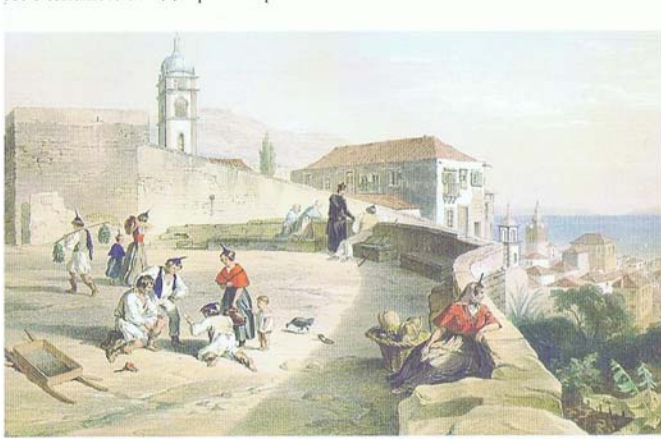

Det er i Hospitalet *Misericórdia* en Indretning for Hittebørn; nemlig de lægges der i en Kurv, uden at der spørges hvo der er deres Forældre, og opdrages paa Statens Bekostning; der er endog Betiente, hvis Pligt det er at opsøge deslige Børn som ere udsatte, eller henlagte over Natten paa Gaden, og opbringe dem til Hospitalet. Ei sielden haves der Exempel at de Fruentimmer der paatage sig at opamme disse, er blevne angrebne først i Brysterne og siden andre Steder, af et Udslet i alle Dele lig venerisk Fnat. Efter de have naaet en vis Alder, overlades disse Børn til hvem vil have dem; almindelig døde de hen i spæd Alder, og de der kiende Indretningen, paastaae at næsten blot ti af 100 alene naae tienstdygtig Alder.

I *Funchal* er sikkert 5 á 600 Mennesker, der leve blot af Betlerie. Det er især Ligbegiængelser der skaffe dem fornemmelig Underholdning. Paa Landet i Nærheden af Byen er det samme Betlerie, og er uden Tvivl en vigtig Aarsag til Industriens slette Forfatning.

---

²² João Nicolau Ferreira Duarte (1731-?) maler, født i Funchal. I slutten av 1780-årene åpnet han et verksted i Rua Carreira, som leverte bilder med religiøse motiv til kirkene på Madeira.

Miradouro do Largo das Cruzes. Frank Dillon.

Utenfor bymuren

Madera har som alle biergagtige Lande, en stor Mængde og megen Afvexling i sine Udsigter; nogle af disse ere særdeles rige, som den fra Kirken *Encarnação* og den overmaade skønne, landlige fra den øverste Broe i Byen. Herfra seer man paa begge Sider af den lille Flod, en Samling af de skønneste Haver, der ei før i Slutningen af October ere ret i sin Pragt; da de staae fulde, især af meget store Appelsin-Træe, en Mængde Bananer, Papaier, Hække af Myrte og *Vinca*, *Begona*, *Chrysophyllum*, *Ruselia*, en enkelt Daddelpalme og nogle meget høie Cypres; ligeledes forskellige Arter Laurbær, *Clethra arborea*, forskellige skønne *Convolvi*, Jasmin og Roser, hvilke sidste ere bragte didhen.

Den hele Udsigt aabner sig med den vide Udsigt over Byens Bygninger og Vinhaver paa begge Sider af Landet, som her ligger ligesom i Terrasser; endelig synes den aabne Sø. Mod Norden, eller mod Landet, er denne Udsigt ligeledes skøn; da her ligeledes sees Haver omkring den, og hvoraf mange ere besaaede med Jams og Kartoffler; men mellem Frugttræer, især store Figen- og Morbærtræer og Rør 6 til 8 Alen høie, og ender med Vinhaverne og Landstede, der ligge her i store Mængde end nogen anden sted paa Øen, for Vandet skylden.

Jeg vil tage Exempel af en Udsigt fra en Nabohøi ved Kirken *Nossa Senhora do Monte*; den for Exempel hvorpaa det Capellet²³ østen for Landstedet *Bello Monte*, almindelig bekiendt under Navn af den engelske Consul *Murrays* Hauge. Synskredsen er her en Cirkel, begrændset af Bierge og Høie paa alle Sider, den mod Syden allene undtagen, hvor Byen ligger og hvor det hele Ocean slutter Udsigten. Biergene for største Deel grønne, hist og her

²³ Capela de Nossa da Conceição.

med Træer og Lunde af Castanie, Valnød, Laurbær og Fyrretræer; Høiene ligesom i Etager over hinanden. Den hvorpaa Castellet almindelig kaldet *Pico*²⁴, er den underste, meest merkelig; dernæst 4 meget regulære hvor Kirken *Santo António* ligger; over disse den hvorpaa ommeldte skønne Hauge og Capellet ligger, og endelig paa den minste, Kirken *do Monte*²⁵, som ligesom slutter og overskuer det hele. Alle disse Høie ere særdeles vel dyrkede, nogle av dem omgives og med Mure ligesom Trapper og et umaadeligt Net af Rørne hvortil Vinrankerne opbindes. Imellem sees talrige Landsbyer alle af Hytter med Rørtage, store Haver med Orange, Figen, Phersken. Byen selv ligger som aftegnet i Midten, og *Loo Rock* med Skibene der ere i Havnen, slutter det hele. Selv i Vinteren i December, Januar sees mange Træer med fuldt Løv, Orangerne med fulkommen modne Frugter og en Mængde Canari-Fugler oplive det Hele.

En anden skøn Udsigt er den fra Broen neden for det høie Fort mot Østen. Dalen er her meget trang, paa mange Steder neppe 60 Fod bred; i denne løber en temmelig betydelig Bæk der gjør et Fald af 30 Fods Høide. Paa det Sted hvor den er næsten 80 Fod lang med enkelt Bue, Bierget paa begge Sider er henimod 2 á 300 Fod høit, og i det paa østlige Side omtrent midt paa, det er en liden Afsats, hvor man tillige har hiulpet Naturen ved at hugge Klippen slet. Her er et lidet Huus, og Skorsteenen er en Niche indhugget i Fieldet neden under, og paa Siden er en Æble-Have med lidet Jams, ligeledes voxer her en deel høie *Ricinus*-Planter der pryde meget. Under huset er den Grotte der bruges til Svine-Stie, og paa Siden af det længer ned er en Grotte, der paa det skønneste af Naturen er prydet med Brombær-Buske. Disse vare her allevegne, men skyde længere Grene og klattre op af Steengierder, hvor de afgive meget godt Gierdsel. Denne Udsigt ender sig ligeledes i Havet og meget steil som overalt, dette Sted har de fleste Mærker af Vulkan.

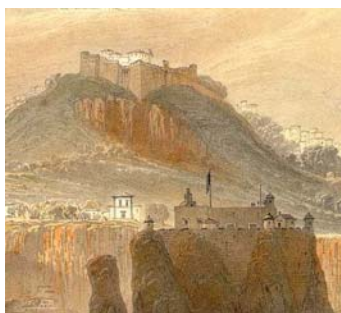
I deres Hauger hærsker en besynderlig, men neppe udmærket skøn Smag. Indgangen er med forskiellige Sirater, ikke sielden med et Helgen-Billede eller en Bibelsk Historie af blaa og hvide saa kaldte Fliser. Den fører til en lang Gang af høie, firkantede, kalkede Steenpillare med Sæder og Plads for Urtepotter; de tiene og Vinranken til Understøttelse og indrettede til paa dem at anbringe Illuminationer. Over Indgangen er undertiden anbragt et slags Lysthuus, f. Ex. ved det *morgado Angústio*²⁶ hvor det bekiendte *Don Guiomars*²⁷ *miranda*²⁸ ligger, næsten midtveis mellem Byen og Landingstrappen.

---

²⁴ Spiss.

²⁵ Nossa Senhora do Monte.

²⁶ Quinta de Nossa Senhora das Angústias.

Andrew Picken 1840.

Landhuset selv ligger alltid afsides fra Veien ved Enden af en saadan Gang, og foran det et lidet Lystqvarteer i den sædvanlige Form, ved Enden af Haugen og som oftest et Vandspring, hvoriblant nogle udmærke sig; f. Ex. i det *morgado* ved Fæstningen *Pico* hvor Neptuns Billede af Træ, vel malet, sees midt i en Grotte som udvendig er malet *a la Fresco*; indvendig anbringes Lamper, og Vandet falder i Draaber lig et Forhæng for Grotten, fylder Bunden af denne og udflyder i smaa Fald.

Et andet ligeledes skjønt er *Acciolis morgado*, omtrent den halve Vei fra Byen til *Nossa Senhora do Monte*. Her er Vandspringet lavere end Haugen, omgivet med adskillige Grotter og stort nok til at have en Baad deri. Undertiden er der i midten af saadan Hauge et betydelig stort Castanie- eller Laurbær-Træ, f. Ex. Stedet *Til*. Sielden er der Overflødighed af Blomster. Landstedet *Bello Monte*, anlagt af den engelske Consul *Murray*, er et af de skjønneste og meest smagfulde Anlæg og har troligen været en Velgierning for Egnen, ved en skjøn Vandledning af over en engelsk Mils Længde.

Omtrent en halv Geografisk Mile fra Byen er Begyndelsen til den betydelige Vandledning som Consul *Murray* har ladet indrette for at have Vand til Landstedet *Bello Monte*. Her er tillige en Sandsteen-Tavle opsat, hvorpaa der er indgravet at Vandledning, begyndt 1784, tilhører ovenmeldte Landsted.

Veien fra Toldboden op til Kirken *Nossa Senhora do Monte* giver tydeligt et Begreb om Landets Beskaffenhed. Dette Partie der indsluttes mellem Bækken *João Gomes* mod Øst og *Fundão* mod Vest, stiger ubetydelig i Byen, men meget brat mod den Afsats hvorpaa Nonneklosteret *Encarnação* ligger; mindre steil er den næste Afsats med det smukke Sommerhuus og Hauge *Val[e] Formoso*; hvorefter man kommer til den 3^{die} hvorpaa der ligger

---

²⁷ Det var *Dona Guiomar*. *Dona Guiomar Madalena de Sá Vasconcelos Bettencourt Machado de Vilhena* (1705-1789) hadde arvet en stor formue. Som ugift bestyrte hun selv sine utallige gods, kapeller og bygårder. Hun drev først og fremst med handel, og i flere år stod hun for opptil 70 % av Madeiras vineksport. Da hun døde, viste det seg at firmaet var insolvent. Men da godsene og kapellene var uavhendelige, tilfalt disse hennes nevø *Louís Vicente*.

²⁸ *Mirante*; utsiktspunkt eller utsiktstårn på portugisisk. Herfra foretok kaptein *Skinner* sine observasjoner for kartet over *Funchal*, trykt i 1775.

et betydeligt *morgado* paa venstre og bedre hen paa den høire Haand paa 4de Afsats, Familie *Acciolis morgado*. Imellem denne og *Bello Monte* er 5te Afsats hvor den engelske Consul *Murray* anlagde den særdeles skønne, store og smagfulde Hauge med Landhuus som besøges af alle reisende. Den gaaer op ad Skraaningen indtil man kommer til Toppen af den siette Afsats, hvorpaa Hoved-Kirken *Nossa Senhora do Monte*; med Præstens Boelig paa den ene og et Huus paa den anden Side, til at herbergere de talrige Skarer der gaae en slags Pilegrimsgang til denne Kirke fra alle Sider af Øen.

Mange gaaer op til Kirken ad 2de breede Steen-Trappe, den ene med Jerngitter ad omtrent 100 Trappetrin, og seer her et slags Amphitheater af omtrent 4 Miles Omkreds, foruden det ubegrændsede Hav som indslutter det mod Syden; i denne Cirkels yderste Omfang er Skovgroede Bierge og Vinhøie og nærmere ind forskiellige Kirker og Capeller; med en stor Mængde af de største Landhuse eller *morgados* og *fazendas*²⁹ med Hauger og Anlæg, hvoriblant især de af Orange- og Laurbær-Træer udmærke sig. Smaa Landsbyer og Bønderhuse, almindelig hver med et eller flere store Figen-Træer udenfor, en Mængde *Águados* eller smaa Vandledninger og endelig Byen nede i Centret; i en slags skiæv Triangel, hvoraf *São Tiago* med *Socorro* er den østlige, *Pico* den nordvestlige og Landingsstedet, med Fæstningen *Loo Rock* eller *Ilhéu*, den sydlige; samt den ei ubetydelige Mængde Skibe, der til alle Tider af Aaret ligge strax udenfor denne.

Naar man følger Fodstien langs Kysten til Fortet *Gorgulho*, kommer man mellem ommeldte Fort og *Ponta da Cruz*, eller Biergpynten med et Kors, til et Sted hvor Jorden er faldet ind og har en tragtdannet Fordypning, med en Mængde Lavaarter og nogle med et Calcedonlignende Overtræk. Ved at stige ned i den paa Vest-Siden, sees strax paa høire Haand en liden Tverhule, men som ei gaaer dybt ind. Naar man kommer ned mod Aabningen, høres og sees Havet med skrækkeligt Bulder at fare op og ned i Aabningen, som ligner en Kiedel, 10 á 12 Fod bred og over 30 Fod dyb. Denne er over 200 Fod fra Strandbredden. Ved at stige ned af nogle steile Klipper mot Havet sees hvor Havet har sit Indløb, nemlig en særdeles skøn Grotte, med en liden meget mindre mod Østen. Den hele er en meget regulær Samling af Basalter, der danne en ordentlig og prægtig Bue, omtrent 30 á 40 Fod høi over Havet. I Ebbetiden ere de hule Stød af Vandet under Jorden i den indre Hule, og de skrækkelige Dønninger naar det trænger mod Indgangen, næsten bedøvende. Lidet udenfor denne og vesten for *Ponta da Cruz*, er en anden ligeledes overmaade skøn og høitidelig Hule

---

²⁹ Gods.

med firkantet Portal, men da Havet her bestandig har skrækkelige Dønninger, er det næsten Livvove at komme ind i den med Baaden. Der er endnu et 3^{die} Sted før man kommer til Fortet *Gorgulho*, hvor Havet farer ned, uden Tvivl, i en skrækkelig dyb Hule, da Luften presses ud af Aabningen med en stormende Lyd, og naar en forkeert Søe styrter ind, kastes Havet i en nogle Fod tyk Colonne over 40 Fod op i Veiret.

Vannfallene

Den 6de October en Excursion³⁰ fra *Funchal* til Vandfaldet³¹. Veien fra Byen til Nonne-Institutet meget vel brolagt med trapartet Steene der vare saet paa Kant og i Ruder; saaledes at der gaaer en Hovedrand efter Længde og adskillige paa tvers mellem Ruderne, der er fyldte med smaa Steene; denne Maade er særdeles anvendelig i bratte Veie, da det nedrindende Vand derved mindre bringe Steene av Lave.

Nonne-Institutet ligger Nord for Byen, omtrent i den Høide at man der seer over de Høie som omringer Byen, og synes at være omtrent 800 á 1200 Fod over Havet. Herfra gik Veien nogen mod Vesten giennem Skoven, der bestod meget af Kastanie- og Valnød-Træer, blandet hist og her med enkelte og forskiellige store Laurbærtræer, nemlig Laurer og *C[lethra arborea]*. Jordbunden paa denne Øe [er] meget almindelig, [den] røde fine og seige Leer som almindelig farver Bækkene røde efter Vandskyld. Jorden var her tillige bedækket med Græs og Planter, hvilket ei er Tilfældet hvor der er blottet for Skov, da Solen afbrænder alle Planter.

I denne [Skoven] efter at have passeret nogle smaa Bække, som i *Porto* hedte *leito* til Forskiell fra de større der hedde *ribeiro*, kom vi til et Bondehuus der egentlig bestod af 3^{die}, nemlig et for Creaturen, et for Familien og et Kiøkken; det for Familien var en Firkant opbygget af den trapartede Steen som er alminnelig her; omtrent 12 Fod i Fiirkant og 6 Fod høit uden Kalk eller Leer, men dog meget tætte. Taget bestod av et meget tyndt og enkelt Sperreværk hvorpaa Rørene der udgiorde Taget laae; omtrent som det Danske Halmtaget for Bonde-Familien; en Seng eller en slags Brisk var anbragt i den ene Ende, og [over denne] var en Stang befestet under Taget; over hvilken deres beste Klæder [hang], nemlig en Trøie for Manden, og blaat uldent Skiørt og en Slags rød ulden Kaabe for Fruentimmerne. Disse Folk

---

³⁰ Sammen med José Joaquim de Vasconcellos.

³¹ I Ribeira do Santa Luzía.

fantas ei være fattige, men mere af Middelstand, [der stod Lorgneten]³². Her fik [vi] til Laans 2de Stokke for Veien, omtrent 3 Alen lange med en Jern-Plug som Dubsko, som almindelig af *Clethra arborea* og særdeles tienlige i bratte Veie. Dette Træ bruges og til Fyrtøi nemlig 2de Stykker gnides saalænge mod hinanden til at give Ild. Her fik vi da vi kom tilbage en Tallerken Druer, et Glas Vand og Haandklæde at vaske og skylde Hænderne af; efter Druerne dog lod det som de vented Betaling; overalt synes Gierrighed eller Begierlighed efter Penge at være almindelig her.

Herfra fortsatte vi Touren mellem Biergene og steeg altmere i Nordvest; bestandig [leret] og over Lag av Lava og Lag af trapartet Basalt; samt et Sted hvor Bierget var en Leversteen, men meget haard; og hvis Plader laae ned mod Sydvest med Vinkel over 40°; tillige var Biergene her paa nogle Steder næsten Lodrett over 200 Fod, og ned i Dalen løb Bækken. Vandet af Bækken havde ei mulig at have kunnet danne dette Dalføre, d[a det under]satte Bierg var af andet Udseede [end det] høiere. Fieldstien blev efterhaanden [steil], og uden Hielp af de lange Stokke, vilde det neppe være muligt at passere her. Ligeledes forsto vor Veiviser meget got at lette os Veien.

Denne var en Bonde over 50 Aar, men endnu saa munter og rask at han ei skyede nogen Besværlighed. For at faae de Planter der voxte i de bratteste Fieldsider, firede han sig ned ved Hielp af et Toug, som han til den Ende bar over Skuldrene; og nemlig han gjorde dette fast om et eller andet Træ over Fieldsiden. Vi fikk f. Ex. saaledes *Sideroxylon inerme* som indtil denne Maaned, skjønt ikke enkelte, endnu blomstrede. Foruden de Grene han tog til os, havde han tilmed en stor Dragt av Grene og Løv af samme Træ med, for at give sine 2de Kiør; som endog trivedes særdeles vel efter dette. Veien han kom med dette var gyselig, og vilde forekommet enhver umuligt at passere.

Hans Navn var António, og da han havde været med adskillige, der havde sanket Planter, kiendte han adskillige Navne, f. Ex. *lingua*, *serrina*, *Betonica*, *Eupatorium* og s.v.; uagtet hans Alder havde han endnu ganske spæde Børn. Af Vasconcellos betaltes han med omtrent 4 Real om Dagen.

Efter at have steget længe opad, for det meste over lave Bierge, gik Veien ned i en særdeles behagelig Dal, hvor vi havde Vandfallet omtrent i Nord; og et Par 1000 Skridt fra denne i Syd, en anden modsvarende; men ei saa steil, der ligeledes syntes være 2 á 300 Fod høi, med en stor og rummelig Grotte ind mod Roden af samme; hvori man tydelig saae den forbrændte Slakke, som om den havde sin Oprindelse af Vulkanudbrudet; nedenfor arbeidede

---

³² Svak skrift.

Bækken sig frem giennem en Hoben Steene og Laurbærtræer, hvoribland nogle syntes være [over] 16 Fod høie. Her var tillige de Have af Jams *Arum esculentum*, hvis Røder tiene Bøndene og Bladene deres Svin til Føde; ligeledes var her mange Valnødtræer hvis Nødder Drengene samle og sælge i Byen.

Her holdt vi vor Hvil, og vore Folk forundrede sig over at vi spiste Kiød paa deres Fastedag, Løverdags eller *sabado*, da de ei maatte spise uden Fisk. Herfra gik vi mod Vandfaldet; nogle 100 Skridt fra det, var en huul Træ-Stamme hvorfra vi havde den beste Udsigt til det; da naar man kommer det nærmere, som vi siden var det paa nogle Skridt nær, man har Møie med at see op til Toppen. Besynderlig er det at see denne meget høie og brede Klippevæg næsten ganske glat og smukt tapesseret overalt med grønt, nemlig *Marchantia* og *Jungermannia*, men ingen store Planter. Skade alene at der almindelig kun er lidet Vand, undtagen i Regntiden. Herfra gik vi tilbage til Byen, hvor vi kom Kl. 8 om Aftenen, og kunde endnu see Veien ved Stiernelyset, hvilket her er omtrent lige saa klart som ved nordlige Climater.

Santa Cruz

D. 14de Octbr Tour med *M. Banger*³³. Vi reed fra *Funchal* om Morgenen Kl 7, spiste Frokost paa hans Landsted, reed derfra op mod Nonne-Institutet; hvorfra vi fra en Høi havde en særdeles smuk Prospect af adskillige Bønder-Huse, der udgiorde en slags Landsbye der laae i Skraaningen eller Lien, hver med en lille Hauge.

Bækken løb dybest i Dalen, og om denne var en Skov af Castanietræer, der fra den Høide hvor vi stode, nemlig 2 á 300 Fod over den, saae ud som smaa Buske. Derfra reed vi op paa Toppen af en Høi, der syntes være omtrent 800 Fod og mere over Vandfladen; herfra havde vi den skiønneste Udsigt til alle Sider over *Funchal-Rheden*, Desertene og Havet. Heraf giorde vi Omvei mod Øst og kom endelig ned paa en Slette mellom Biergerne; der var bevoxet med nogle faa Træer, men en Mængde Ginster, *Genista canariensis*, med træagtig Stamme næsten 10 Fod høi. De gav dette Sted et særdeles fremmed Udseende, og i Aabningen mellem Høiene, saaes intet uden Forbierget Loo, der laae ligesom i Skyerne.

Herfra kom vi saa langt østligt at vi saae *Santa Cruz* i Dalen. Vi reed over opdyrket Mark, men slet tilberedet; den var nemlig pløiet og tilsaaet, men ei harvet eller rensset for Ukrud. De tilsaae nemlig disse Agre i Octbr med Rug, Hvede og undertiden Byg; i Haab om

---

³³ John Light Banger, kjøpmann i Funchal.

Regnet som indtræffer i November og December, da Kornet spirer, og afhøstes omtrent i Juni. En stor Mængde Land ligger allevegne uopdyrket; endskiønt Beliggenhed og Jordbund ere meget gode, men de mangle Vand. Hvor dette haves, samles Bække i opmurede firkantede Cisterner, for visse Dage i Ugen at ledes ind i Haverne i anbragte udhulede Render i Jorden; det opfanges herfra i en Cisterne anbragt i en Nabohave o.s.v.. *Funchal* som ligger i den største og dybeste Dal, lider ei denne Mangel, men de høiere omliggende Egne mod Østen af Øen lide. Ved at grave efter Vand maae de meget dybt for at finde noget.

Vi kom endelig til den udstikkende Land-Odde³⁴ af Landet, der synes gjøre det kiendeligste Skielnemærke mellem Staden *Funchal* og *Santa Cruz* Enemærker; og her var Mærkerne efter Vulkan ligesaa tydelige som nær omkring *Funchal*. Lagene af Lava laae her i samme Direction, nemlig fra Nordost til Sydvest, under nogle og tredive Grader. Men hvad der her var besynderlig, var at Lagene vare skilte ad ved en lodret Gange af en trapartet Steen fra Sydost til Nordvest, og at Jorden samt Stenene var synket herfra paa et Sted, og at Gang-Stene stod igien som Vægge, ganske lodrette, og dannede et slags stort indhegnet Theater paa høire Haand.

Heraf gaaer en steil Vei ned mod Stranden, og man kommer til et lidet Vandfald. Kiendeligt af et meget stort Figentræ, som ingen veed hvo der har plantet det her, og omkring en liden Have av Jams eller *Arum esculentum*, som tilhører den nærmeste Bondefamilie tillige noget Viin. Klippen hænger ud over dette Sted, og omkring Kilden hænger en stor Mængde af *Adiantum capillas veneris* som adskillige Bønder viste at benævne med *capellet venie*. Vi arbeidede os ind under dette Figentræ og havde der det behageligste Middagsmaaltid jeg nogentid erindr. Da Dagen var brændende hed og over 80° Fahr., saa følede vi ret hvor behagelig Skyggen af denne Art Træ er, og hvor behageligt det maa være i Orienten at kunde sidde under sit Figentræ. Herfra gik Tour tilbage til *Funchal* forbi Chappellet³⁵ hvor Drageblod-Træet staaer, hvoraf jeg her ei har seet uden meget faae, nemlig 2de foruden det vi kom forbi ved *São Tiago* Kl. 3 ½ om Eftermiddagen.

Allevegne paa denne Tour, som i det minste var 3 danske Miil og derover, havde vi seet Spoer af Vulkan. De høieste Toppe havde Lava og rød, ligesom forbrændt Leer; efter *Bangers* Udsigende har Landet allevegne dette Udseende. Ligeledes traf vi allevegne Stene, og selv Bierget have ligesom samlet sig om en liden Kierne. Kiernen selv var vanskelig at opdage da Stenene heel igiennem syntes være et meget hærdet blaat Leer; som man endnu kunde lugte, indblandet med en Mængde smaa Torn-Granater. Disse Boller der have nogen

---

³⁴ Ponta do Garajau.

³⁵ Nossa Senhora das Neves.

Lighed med vore saakaldte Kiesboller, ere her meget hyppige; undertiden ere de af langagtig ægdannet Skikkelse, men have alle den Egenskab at de falder i Stykker eller lade sig let skille i concentriske Skaller. Jorden paa de nederste Høie er her rødagtig, almindelig ligesom afbrændt, og hist og her bevoxet med Lavendel, Rosmarin, Merian og *Antirrhium orontium*. Man seer her ofte græssende Køer, der ere et meget got Slags, store og alle røde. Faarene derimod, som oftest staae tørede her, ere af den Marøkkanske Art, føre temmelig meget Uld, men den er kort, krølled og filtet. Gederne ere rødlig og sort med større Horn end almindelig.

Pico Ruivo

Den 28de October reiste jeg fra *Funchal* Kl. 10 i Selskab med *Sr. Banger, George*³⁶ og *Joaquim Vasconcellos* til *Curral das Freiras*, hvor vi kom Kl. 1; derfra til *Capitain Maurício* Sted Kl. 7; laae der om Natten i et lidet Høehuus paa Straae (det samme som *Sr. Becker*³⁷ havde lagt udi); blev der næste Dag for Uveir, da det regnede og stormede og om Natten hørtes Tordenslag. Den 30 om Morgenen Kl. 3 gik vi i Maaneskin til *Pico Ruivo*, og kom næsten den halve Vei til Dagbrækningen. Til Toppen naaede vi ei før Kl. 10 om Formiddagen, spiste Frokost. Derfra gik vi ned paa den nordre Side til *Santana*, hvor vi kom Kl. 9 om Aftenen; laae der, og gik om Formiddagen d. 31. Kl. 10 derfra til Eremit-Huset, *António da Serra*, hvor vi kom om Aftenen Kl. 6, og sov der samme Nat i Straae i Kiøkkenet. Om Morgen d. 1te November gik vi til Crateret, omtrent ½ engelsk Miil fra Eremit-Huset og derfra til *Machico*, hvor vi kom om Formiddagen Kl. 10; efterat vi havde spist Frokost, gik vi i Baad til *Funchal*, hvor vi ankom Kl. 3 om Eftermiddagen.

Veien fra *Funchal* gik forbi *Santo Antónis* Kirke, bestandig opad til en Høide hvor vi ei længere kunde see *Funchal*, her gik Veien nedad til Bækken *Subriedo*³⁸ og siden opad; vi saae her et høit Bierg³⁹, hvis Høide ved et Veddemaal var blevet maalt og fundet at være ¾ Engelsk Miil. I denne Høide begyndte det at blive noget kiøligt, og her voxte Mængde Syre, ligeledes Roser; her stode adskillige Æble- og Pæretræer, der alle syntes at være vilde. Denne Art Frugt lykkes her bedre end i *Funchal*. Ligeledes er Græssene hyppigere og flere og i langt bedre Væxt, og Brombærene vare her syrlige og ei vammel søde, som de ved *Funchal*; her var en Mængde af Mynte, *Pulegium*, Thimian, Merian (*Origanum*). Da vi nærmede os

---

³⁶ Ikke identificert.

³⁷ Ikke identificert.

³⁸ Ribeira do Arvoreda.

³⁹ Sannsynligvis Boca dos Namorados, som er mellom 1000 og 1100 m., da ¾ engelsk mil er 1143m.

Dalen ved *Curral das Freiras*, begyndte Laurbær-Træerne, ligeledes voxte Ginsteren eller *Spartium aphyllum* til et lidet Træs Høide der fandtes i Klippe-Rifterne; Bierget hvor man gaaer ned i Dalen, har et lidet Lag af smaa Basalter der ligge fra Nordost mod Sydvest.

Kirken og Præstens Bolig, samt Haugen, er et særdeles behageligt Syn; de ligge paa en høi Terrasse dannet af Naturen midt i Dalen; før man kommer op til dem, er mod Østen et meget skjønt Vandfald og om dette endeel Laurbær-Trær, meget høie og bladfulde. Kirken var simpel, men net og smagfuld, og Præsten syntes være en vel oplyst og giestmild Mand. Veien herfra til en vis Capitain *Maurícios* Bopæl, var paa nogle Steder særdeles steil indtil vi nærmede os hans Huus, der laae i en liden Fordybning mellem Fieldene ved en Bæk som slyngede sig der forbi; der var allerede mørkt da vi kom hid og tog vort Nattekvarteer i et lidet Huus at giemme Halm i, der laae afsides fra de øvrige, var opbygget i en firkant, neppe 5 Alen bredt og langt, og 3 Alen høit, uden Dør, af Steen, meget maadelig tækket med Straae.

Om Natten blev der Regn og Storm, med Lyn og nogen Tordenslaug mod Morgen. Næste Dag var Veiret afvexlende, Thermometret stod her paa 56° Fhr. Her saa jeg første gang Vinranken slynge sig op om andre Trær. Denne Dyrknings Maade er den brugelige nordenfor *Pico Ruivo*, eller paa hele Nordsiden af Øen; nemlig der opsøges eller plantes paa et Stykke Land, Castanie, Laurbær, Valnød- og andre Trær; ved Siden af dem plantes Vinranker der slynge sig om deres Stammer og Grene - det nedhængende lyse Vinløv med Druerne er et behageligt afstikkende Syn mod Træernes mørkere Farve; men denne Dyrknings-Maade er maaskee ligesaa meget som Climaet, Skyld i at Vinen fra de nordlige Egne er 50^{psto} ringere i Priis end den fra Sydsiden, hvor Vinrankerne slynge sig over og hvile paa et slags Tralverk af Rør, da de større Trær berøve Rankerne baade Safter og Lysning og Varme. Tralværket derimod, som er lavere og aaben, lader Solstraalerne falde igiennem og opvarmes, tilligemed den fra Væxter blottede Jord i meget høi Grad og bidrager upaatvivelig meget til at forædle Druesaften.

Her saae vi ogsaa en Vinperse der bestod af en meget stor Steen; nemlig et Basaltstykke henimod 4 Alen bred og lang og 3 Alen høi, udhulet i Form af en Morter og med en Aabning og Rende fra Bunden giennem Siden. Druerne bleve kastede heri, efterat de smaa sure, umodne vare fraskilte for at destilleres til Brændevin. 2de Drenge traadte dem istykker, og naar der ei vilde flyde mere Most, samlede de halv udpersede Druer i en Hob, et Reb snoedes om den, og der blev lagt en meget stor Vægt derpaa; hvorefter de udpersede Skaller benyttedes til *Agoa-Pai*, som her var mere spirituøst, syrligt og forfriskende end det fra de sydligere. Den udpersede Most opfangedes i et aflangt Troug, blev siden øst i en Vinanker og fra denne i Lædersækken, for at bringes til *Funchal*.

*Senhor Capitão*⁴⁰ var selv tilstede og skrev hvor mange Lædersække der blev fylt, samt modtog hver tiende ved Mærket *Sr (Senhor) CL (Caseiro)* Bonden. Denne Bonden havde opbygget et meget smukt Huus, for om nogen vilde gjøre en Lystreise derhen om Sommeren, de kunde her for Betaling nyde Beqvemmelighed. Den smule Velstand som hans Forfatning, skal imidlertid have stukket *Senhor Capitão* i Øine; denne der synes omtrent at kunde lignedes med vore Fogeder, havde efter Sigende nu i Sinde at drive ham fra Eiendommen; hvilken ugudelige Misbrug af Øvrighed ei skal være usædvanlig, og et eller andet Udtryk skal være mere end Paaskud nok til at iværksætte den. I hans Hauge var Nelliker, Lupiner til Spise, Bønne-Arter, Jams, den sidstes Rod er meget saft-sødagtig, ligner noget Kartoffler i Smag, men er noget træent og foraarsager lidet Ømhed i Kiæberne; man har tillige bemærket at Faaerne ved at spise Bladene, faae Ikter eller Leverflyndrer. *Capitão Mauricio* paastod at ved hidsig Synden Storme havde han kunnet mærke Saltdraaber paa Træer, og dette endog over 1 Miil fra Søen. Her stod ogsaa *Echium vulgare* og *Polypodium vulgare* almindelig. Brødet som Bønderne spise er af Rug, smaa meget gode og velbagte. I Skovene er mange Valnødder; disse legges paa et slags flettet Kurvert under Loftet i deres Kiøkken, og midt paa Gulvet antændes Ild hvorved de meget snart og got tørres; den samme Maade bruges til Lin, hvoraf her avles noget. Æblerne i denne Bye vare de beste jeg veed at have smagt paa Madera, ligeledes var Bataterne meget gode.

Her var nylig fanget en vild Koe, der var meget stor og nu begyndte at tæmmes; disse forvilde sig til disse Klippe-Egne og fanges siden af dem der gaae ud paa Vildsvin-Jagt; til hvilken de have vel afrettede Hunde og ere væbnede med jernbeslagne Stokke af tungt Træ, som *Laurus lucens*, *Clethra arborea* og betales med 2rd; de ere uundværlige i disse Klippe-Egne til at støtte sig paa og springe fra et Sted til et andet. Deres Længde er almindelig 4 á 3 Alen, med en tykkere tung Ende vendt nedad; adskillige især ældre forstaae endnu overmaade got at springe ved Hielp af disse Stokke (*Pao*). Vandet ved Bækken stiger efter Regn, saa betydelig at det bliver vanskeligt at passere den; men da Bondekarlene her gaae med blotte Fødder og med et slags Buxe, der egentlig ei er uden et Skierf, saa vade de let med et Menneske paa Skuldrene giennem Vandet, der næsten naaer dem til Bæltstedet.

Henimod Aftenen gik vi med for at opsøge et Vildsvin og saae nogle av Vanskelighederne ved Veien til *Pico Ruivo*. Om Aftenen spiste vi hos en Bonde i Kiøkken-Huset; her var Ilden lagt næsten midt paa Gulvet og dog var der ei besværlig Røg; over denne

---

⁴⁰ Senhor Mauricio var skatteopkrever. Betegnelsen *kaptein* kan være knyttet til denne oppgaven og bety *sjef*. Det var 10% skatt på all produsert vin.

stod en stor Gryde og rundt om den stod 2de talrige Familier som beboede dette Huus. I Gryden var Kartoffler, Batataer, Jams, Kastanier, Roer og flere Ting af Væxter, kogt sammen til en slags Suppe, der smagte meget got og upaatvivelig var sund Føde.

Den følgende Nat sov vi med *Capitão Maurício* i et bedre, men meget usundere Huus; det var nemlig bygget saaledes mot et Bierg at dette tiente til en Væg og de øvrige vare af Steen; her laae en Mængde ny Vin som giærede. Loftet var saa rummeligt at dette tiente til Sengekammer; nemlig Taget gik op i en spids Vinkel og var vel lagt med Straae. Lugten af den ny Vin var meget ubehagelig, og uagtet Loftets Høide var dog Rummet noget indskrænket. Gulvet var lagt med Planker af *Laurus*-Arte, og Sperreværket var deels af dette Træe, deels af *Clethra arborea*, men alt meget slett sauget. Vi sov her ogsaa i Straae.

Natten var meget klar. *Banger* purrede ud Kl. 2 og spurgte om vi kunde gaae til *Pico Ruivo*, og nu var ingen Spørmaal mere. Vi gik Kl. 3 i Maaneskin, *Sr Banger*, *George*, *Joaquim Vasconcellos* og jeg med 4 Mænd; en til Ledsager og de øvrige til at bære vort Tøi. Begyndelsen af Veien var besværlig, nemlig hvor man maa langs Siden af Bierget; og dette er lige op og ned, og af den Beskaffenhed at der var lagt en Planke med Skaar udi til Fodfæste; neden under den var meget dybt; ligeledes var Bækken vanskelig at passere, da den var voxet betydelig og var nu som en liden Elv.

Veien gik bestandig opad og oftest ved Siden af Bækken; nogle Steder kom vi giennem smaa tætte Lunde, der i Maaneskinnet havde besynderligt Udseende naar man kom ud af dem igien. Da vi kom til den egentlige Rod af Bierget *Pico Ruivo*, begyndte det at grye af Dagen; jeg erindrer ikke at have seet noget Syn der kunde lignedes med Udsigterne paa disse Steder. Skrækkelig dybe Dale under os, og overmaade høie søiledannede Bierge hist og her omkring os, men udaf hvis lodrette Sider dog fremstak Træer, især *Erica arborea* og *Heberdenia excelsa*; over vore Hoveder laae Biergstykker, alle ganske forbrændte, i en uordentlig Samling, som om de øiebliklig vilde falde; de tiente her nogle Geder og med dem sendt ud for at opsøge dem⁴¹ til Skiul. I den ene høie Biergsøile saae vi et Hul som Dagen skinnede igiennem.

Da vi klavrede høiere, forandre atter Udsigterne; vi kom paa Taget af ovenmeldte Steendynge og saae her det høie Bierg, som de kalde *Pico Canario*; her omkring, ligesom nedenfor, var lutter gamle Træer, men ingen unge. Aarsagen var her, som i Norge, at man foretrak at holde Geder for all anden Qvægavl; maaskee for Vanskeligheden at vogte de andre for at falde ned. Lidet ovenfor her var Dalen lukket ved et slags Riisgierde, hvor Gederne og

---

⁴¹ Dvs de som var sent ut for å finne dem.

Svinene gientes for at tages. Veien gik siden længe ved Siden af Bækken; og hist og her saaes Maaden hvorpaa Vandet samledes i et slags smaa Afsatse eller Basins, hvor det flyder fra de øverste til de nederste og samler sig siden til Bække; dette er den første Oprindelse til Bækkene, og gav et særdeles skjønt Syn i disse næsten lodrette Klipper.

Adskillige Steder her blev Veien særdels vanskelig over de steile Klipper; *Erica arborea* aftog efterhaanden noget i Størelse; ved Roden af de 3de sidste Klippe-Afsatse, eller af det egentlige *Pico Ruivos* Top, laae et mægtig Lag store støttedannende Basalter under en meget spids Vinkel, neppe 20 Grader fra Nordost mod Sydvest. Fra dette Sted blev Veien særdeles besværlig, og Hundene gave et Par Gange Hals for Vildsvin. Vi naaede endelig Toppen henimod Kl. 10, og gik henimod 1000 Skridt i smaa Lavastumper, der saae ud som en meget grov Sand; paa nogle Steder hærdet sammen til et næsten fast Legeme. Farven var brunrød, hist og her fremragede Lavastumper fra Bierget. Her gik vi paa Brinken af den skrækkeligste Afgrund jeg troer nogen kan forestille sig; vi saae nemlig ned i Øens nordligste Dale som, da Taagen i det Øieblik adsprededes, viste sig i en frygtelig Dybde.

Paa selve Toppen voxte nogle *Erica* og nogle Lichenes. Her saaes intet der lignede Crater, uden man vilde antage at kun denne Side af et saadant stod tilbage. Vi kunde herfra oversee Øen til alle Sider; den forekom os herfra som mere rund end som den sædvanlig forestilles. *Pico Ruivo* havde her et Udseende som Kiernen hvorom kring alle de øvrige laae; de østlige vare i sær høie med mange enkelte Spidser, lig enkelte særdeles høie Pyramider; ligeledes de mod Sydvest; landet mod Nord synker mere efterhaanden og bærer ei saa mange Mærker af voldsomme Jordbrande; her saaes Kirkesognet *São Jorge* og *Santana* og mod Syd ned mod *Funchal*.

Det var tillige et overmaade prægtigt Syn at see Taagen efterhaanden at adsplittes og samle sig i Skyer paa Havets Overflade; hvorfra det siden langsomt hævede sig og antog mangfoldige forskiellige Skikkelser; især de i Horizonten, hvor de ofte livlig afbildede det blant Søfolkene saa kaldte Smørland. Thermometret stod her Kl. 11 paa 48° Fahr. Det var til samme Tid over 78° i Staden *Funchal*. Jeg beklagede at jeg ei havde Barometer med mig, da mit var gaaet i Stykker. Det er bekiendt at Capt. *Cook* anslog det ved maale det fra Søen til omtrent 1 Engelsk Miil i perpendicularer Høide over havet, og jeg vil snarere troe at dette var lidet end for meget⁴².

Fra *Pico Ruivo* gik vi ned paa den anden Side mod *Santana*; Veien var her ulige bedre, men og ulige mindre interessant. Vi kom her temmelig let ned, og passerede her ogsaa

---

⁴²1 engelsk mil er 1524 m. Pico Ruivo er 1862 m., så Rathke hadde rett i sin antakelse.

mellem Krat Skov af *Erica*. Den hele Vei var her mere heldende og sielden særdeles brat; her var ei saa mange Mærker af Vulkan, Biergene havde mere Regelmæssighed og lignede sædvanlige Trapbierge.

Man opdager let Forskielle af den mindre og særegne Cultur paa den nordlige end paa den sydlige Side. Efterhaanden som man kommer nærmere mod Kirken *Santa Ana*, viser dette Kirke-Sogn sig særdeles skjønt; her fandtes lignende Kugledannede Stene med en slags Kierne, som de der findes i Nærheden af Nonneinstitutet og flere Steder paa denne Side. Jordarten har her den samme røde Farve, men er her mere leret. De fleste Steder her syntes mangle Vand for at kunne dyrkes ret; hvor dette havdes stod Jams, Kartoffler og Batater meget got. Vinrankerne vare her, som ovenmeldt, plantede ved høie Trær, især Kastanie-Trær. Kornsæden og Engene vare behagelige grønne, og adskillige saadanne aldeles overgroede med Gyvel og Brægne, ligeledes med Blaabær og Bøller. Qvægavlens syntes her at være i bedre Drivt, og alting røbede et mere landligt og stræbsomt Folk; her var færre Landhuse, men des smukkere Bønderhuse, færre prægtige Haver, men desflere grønne Enge; hos den saakalte *Capitão*⁴³ saae vi en Saugmølle, temmelig vel indrettet, hvor der laae Savtømmer af Laurbær, ligeledes en Vandmølle; de brugte med Nytte den almindelige Lavasteen til Møllesteene.

Kornet var her meget ødelagt af *Curculia*, som ogsaa havde dette Navn i portugisisk; man strøede Kastanie-Blade omkring Kornhoben for at hindre det, men uden Virkning. De tærskte her med Oxer som gaaer rundt paa en cirkelrund Plads lidet dybere end den øvrige Jord og drage et Bret, paa hvilket Karlen der styrer Oxerne, staaer. Deres meste Gaard-Redskab er av Castanie-Træe. Vinen fra denne Egn har en behagelig forfriskende Syrlighed, men ei det olieagtige, ei heller den Farve som den fra de sydligere, den er lys som ung fransk Viin. Deres *Agua-Pai* var meget got og stærkt, deres Rugbrød godt og hvidt, som det der hos os er bagt af slet Hvede, uden Tvivl var her ogsaa noget Hvede indblandet; Smørret var ogsaa meget got.

Kirken *Santa Ana* var meget smuk og laae behagelig; Udsigtene vare her i ganske anden Smag; de grønne flade Enge, Trærne med Vinrankerne og de velbyggede Huse, ligesom i enkelte smaa Landsbyer, gav dette et Udseende der var særdeles skjønt, og formedelst de mellemværende Høie, stedse afvexlede. I dette smukke, og blant de nordlige, beste Sogn, var ingen Skole, og aldeles ingen Indretning for at faae Børn oplærte; uagtet de betalte betydelig til Skolevæsenet, nemlig noget vist af hver Pibe Viin.

---

⁴³ Rathkes nedlatende holdning tyder på at det i alle fall ikke dreide seg om noen militær grad.

Da Haandverkerne her ere faae i Antal og Penig sieldene, er den almindelige Maade naar man behøver en saadan, f. Ex. en Stolmager, at tage ham samt Familie, i Huset og holde ham saa længe med frie Fortæring til Arbeidet er færdigt. Der var en fransk Emigrant, en Forgylder af Profession, der var paa lignende Vilkaar ved Kirken *Santo António*.

Veien blev efterhaanden mere ujevn, og vi kom endelig ned ad en meget brat Vei til *Faial*, hvor de maa føre deres Viin og andre Ting hen, for derfra at bringe i Barker til *Funchal*. Her løb en temmelig stor Bæk ud, som kaldtes efter Stedet; her var tillige en meget høi ligesom isolar Klippe ud mod Havet mod Norden, som uden Tvivl biedrog meget ved sin Beskyttelse til at Vinen her omkring er den beste fra Nordsiden, og 25^{pto} bedre end denne.

Herfra havde vi en meget behagelig Vei, med meget afvejlende Udsigter, for det meeste opad, til Pilgrim-Huset *António da Serra*. Dette Sted har et øde, dog ei ubehageligt Beliggende; omkring sees hist og her nogle Rudera af de Nybyggerses Huse, som for nogle Aar siden med Magt bleve tagne, deels paa forskiellige Steder paa Madeira, deels fra *Porto Santo* og satte her for at opdyrke Landet. Men de kunde ei udholde at leve her, og deels bortdøde, deels forlode Stedet. Imidlertid blev dog en smuk Kirke og et vel indrettet Huus opbygget, ved et frivilligt S sammenskud for det fra *Funchal*; og man siger at ei blot virkelig catholske Hensigter, men ogsaa det at den kiere Amor, der allevegne finder saadant afsides Smuthul, aabenbar er med i Spillet. Elskovs Sager bidrog til at dette kom istand, for at have et saadant, samt at blant Valfarterne ei de sidste er de sieldneste.

Huset selv var meget vel indrettet; man kommer først, fra en slags Forstue ved Trappen, ind i en Sal med en Camin i det ene Hjørne; fra Salen gaar en Gang, og paa begge Sider ere smaa Værelser; 3de paa hver Side, med et slag Brisk, et Bord og Bænke; neden under er et rummeligt Kiøkken og et stort Værelse ved Siden heraf. Vi laae i Kiøkkenet, efterat vi havde giort op en stor Ild her, og spiste Aftensmad. Nedenfor, og næsten i næreste Bygning, boede en Kone som skulde skaffe Pillegrimmene det fornødne; her kom en saadan, der havde giort Løfte at gaae hid. Præsten havde et lidet Huus, strax paa den anden Side af Kirken, og her var begyndt med en meget lang Muur, for at indhegne den hele Plads hvor Huset og Kirken stode.

Herfra gik vi om Morgenen til det saakaldte Crater; dette syntes neppe være over ca 4000 Fod i Omkreds og neden 200 Fod dybt, befyldt med Stene og Jord, samt ganske overgroet her med meget Mynte og Solei. Kun enkelte Stene laae blotte, og disse vare af det sædvanlige Slags som findes her paa Øen; i midten havde endeel Vand samlet sig, og om Vinteren skal dette staae her i Mængde. Der syntes ei være videre mærkværdigt ved det endets udmærkede regulære Form, da det var fulkommen tragtdannet.

Herfra gik vi til *Machico*. Veien var god, men Egnen allevegne blottet for Skov, og aldeles ikke eller kun maadelig dyrket. Gyvelen stod i fuld Blomster paa denne Tid, 3 á 4 Alen høi, samme Høide havde Bøllen, *Vaccinium arctostaphylos*, som voxte her i særdeles stor Mængde, ligeledes fandtes her *Erica arborea*. Vi gik her hele Tiden i rødt seigt og fint Leer, og da Veien begyndte at helde mod Havet, kom vi til den samme Sort Lavasteen som treffes paa Sydsiden. Veien blev tilsidst særdeles brat, og vi saae den fra Høiden ned i en smuk Dal, hvor en stor Bæk slyngede sig ned igiennem, og hvor Husene, omtrent et Par hundrede i Antal, laae paa Siderne af den. Veien her ned var broelagt, ligesom den fra *Funchal*.

Hoved-Kirken laae østenfor Broen, over ovenmeldte Bæk, og mod Vesten laae ned mod Havet, det gamle berømte Capell. Broen var smuk med 3 Buer. Capellet var gammelt, men ærværdigt, det syntes være henimod 40 Fod langt, 20 bredt og 30 á 40 høit; alt Træværket var af Cedertræ og kunstig udskaaret. Alteret sagdes at være just paa det Sted hvor Cedertræet havde staaet, i hvilket *Machim*⁴⁴ havde skaaret sit Navn og under hvilket han var begravet. Et Stykke af dette Træ var indfattet i et Trækors, og besynderlig gammelt kunde man see det maatte være, da det var meget ormstukket, hvilket sielden er Tilfældet.

I den Bugt som gaaer ind til *Machico*, er Brændingen langt fra ei saa haard som ellers her paa Øen, og Landingen langt fra ei saa vanskelig. Vi fik her en Baad med 8 Mand for at gaae til *Funchal*. Vi steeg i den medens den endnu stod paa Land, og strax trak Folkene sig av ganske nøgne, og med Hurtighed og Forsigtighed stødte Baaden ud, og derpaa var hver paa sin Post.

Deres Baade ere vel byggede og seile got; de ere bag meget smale med et lidet Rum som en Cahute, omtrent som den saakaldte Veng i de norske Toeringe; Baand er tæt ved hinanden, og For- og Bagstavn meget høie; Styret ved Roeret er en meget kort Roerpind, som blot stikkes ind i et Hul over i Roeret. De have ofte 2de Seil, desuden var Raaseile meget brede for oven, og Draget kastes blot om Bagstevnen med en løs Knude.

Vi fik snart Modvind og maatte roe, og neppe havde vi nu Aarsag at klage over disse Folk som dovne, da de roede mod en Blæst og Bølger som jeg neppe havde troet de kunde have roet imod; Landet var allevegne, undtagen Bugten ved *Santa Cruz*, meget steilt og næsten umuelig at bestige, allevegne udbrendt og ofte med meget vidløftige Hul; saa at naar Søen gik ind og ud her, det havde et frygteligt, men tillige skønt Udseende. Vi kom til *Funchal* Kl. 3 om Eftermiddagen.

---

⁴⁴ Se fotnote 19.

Terra dos Canários

Da man stiger omtrent 4000 Fod eller 1/6 Geografisk Miil fra *Funchal* Toldboden og til Kirken *Nossa Senhora do Monte*, bestandig brat opad, er den vel omtrent 2600 Fod over Havet. I denne Høide ere Athmosphæren allerede merkelig kiøligere end i *Funchal*; Castanie-Træerne fælde Løvet før end i Dalen, og Skyerne ligge ofte i denne Høide. Her synes være det laveste man har seet Sne i Vintermaanederne. Den bliver sielden liggende længe efter Solens Opgang. Drageblod-Træet trives i denne Høide. *Ruscus hypophyllum*, *Phlomis leonurus*, *Viburnum tinus*, *Laurus foetens* og *Clethra* blomstrede i Januar i Haugen *Bello Monte*; *Spartium*, *Geranium pinatum*, *Calendula arvensis* og flere blomstrede paa Marken, *Pteris aquilina* ligeledes.

I noget over det dobbelte af denne Høide ligger en betydelig og merkværdig Slette, som man kalder *Terra dos Canários*; her laae Sneen i midten af January, men kun flekkevis; Thermometret var faldet til 46°, og i Sneen stod det netop paa Frysepunctet eller 32°. Egentlig kan det ei kaldes Sne hvad der falder her, men Hagel, runde af Størelse som smaa Erter. Her var Markene bedækket med Mosse, *Erica scoparia* blomstrende, *Vaccinium*, *Taxus baccata*, *Juniperus oxycedrus* trivdes vel her. *Pteris aquilina* var aldeles vissent.

Folkesagnet taler endnu bestandig om Indbyggere fra ældgammel Tid som skal have dyrket og beboet disse Sletter, og at de havde Samtaler og Forening med Dievelen at han tilsidst styrtet dem ned af Klipperne; man viser endnu Levninger af deres Huse og 2de Brønde. En Biskop skal for sin Fornøielse have opholdt sig her 2de Maaneder, og efter den Tid skal disse Steder være rensede fra den onde Aand. Men endnu ere de enten for overtroiske, eller rettere for lidet opmerksomme, til at benytte sig av Stedet. Formodentlig ere og de lavere Steder mere beqvemme for hvad de kunde vinde ved Dagarbeide i Byen.

Porto da Cruz

Fra *Funchal* til *Porto da Cruz* regnes 3 Leagues eller 15 engelske Miil, men dette er uden Tvivl en League eller 5 engelske Miil for meget. Veien er slet, især naar man nærmer sig *Porto da Cruz* hvor den er stenet steil, og paa nogle Steder endog med nedrammede Pæle for at skaffe Fodfæste. Vi vare omtrent 7 Timer paa Hen- og 7 paa Tilbageveien, og reiste frem og tilbage for det meste om Natten.

Veien, skjønt vanskelig, er særdeles behagelig, naar man først naaer Høiden af Høiene, der ligger norden for *Funchal*; siden begynder en lille Underskov og siden en større af *Erica arborea* og *Vaccinium excelsum Banks* ? samt en Deel af *Laurus cinnamon* og *foetens*. *Erica arborea* var i fulde Blomster i Slutningen af Februar og særdeles skjøen. Sort-Trosten, *alanbird*, sang hele Natten ved Maaneskin, ligeledes Nattevaken⁴⁵. Morgenen var skjøen, men Luften ligeledes her saa kold og skiærende som i de nordlige Climater; overalt ere Climaterne her saa forskiellige efter Høiden, at man neppe kan forestille sig Forskiellen anderledes end ved tillige at nævne denne.

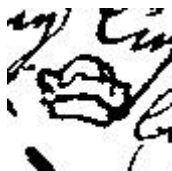
Hele Madera var i ældre Tider saa begroet med Skov at det var nødvendigt at udrydde den, men dette skede næsten uden mindste Overlæg. Upaatvivlelig har Climateret derved undergaaet Forandring; efter Skovens Udryddelse var det mueligt at dyrke Vinen til en betydelig større Høide end forhen. Ligeledes stod man ei længere saa meget i Fare som forhen, for Oversvømmelse; især af de 3de Bække, som løbe giennem Byen; da man næsten kan sige at Byens Grund selv ei er anderledes end at den for en stor Deel vilde overskyllles, hvis disse steeg til den Høide som de efter Sagnet og selv efter Grundens Udseende, maa have steget i ældre Tider; men foruden Vanskelighed og Kostbarhed af Bygning- og Brænde-Materiel, har det foraarsaget Jordskreed adskillige Steder.

Et stort og mærkeligt er dette [Jordskreed] i Nærheden af *Porto da Cruz* omtrent 30 Aar siden, ligeledes et nyere omtrent for et Aar siden. Over alt ere disse ei længere sieldne i Vintertiden; saa at hvad den [Øen] saa synes temmelig rimeligt har vundet i Varme, har den tabt herved, som og ved at Øen mangler nu paa høiere Steder Vand og er derfor vanskeligere at opdyrke. Udsigten er særdeles skjøen fra en mærkværdig, men aldeles ufrugtbar Høi mod Havet, hvorpaa der ligger et lidet Tøihuus, som tillige tiener til Fængsel og som et slags Castel. Herfra sees det lidet Amphitheater, som egentlig kaldes *Porto da Cruz*; paa alle Sider opfyldt med Castanie og faae Eege og Laurbær-Træer til at understøtte Rankerne; meget faa ere *lettadas*, eller indrættet efter Sydsiden med Pæle og et slags Gitterværk af Rør. Mellem Viinhaver er hist og her Orange-Trær, hvoraf nogle Frugter vare endog bedre end de fra *Funchal*, desuden Figen, Phersiken (i Flor) og nogle Æble-Træer.

Husene ere her skjøen, og Dør- og Vindue-Indpakningen af *Porto Santo*-Kalksteen. Deres Møbement er simplere; her var Sofaen med et slags Himmel paa fire Stolper og Omhæng, ligesom en Seng. Huusfaderen med en slags Papa-Hue af fint Lærred med Falbelader, lig en Krone.

---

⁴⁵ Rødvingetrost, *Turdus iliacus*, tidligere *Turdus musicus*.

Før og efter Maaltidet blev indbaaret Vand til at toe sig i; saasart der var skiænket 2de Glas af en Flaske, blev denne strax fyldt igien. Besynerligt var det at deres Oranger-Abelsiner var bedre her end de der voxe omkring *Funchal*. Vinen er her den beste der avles paa Nordsiden, men altid af den besynderlige skarpe Smag, der udmærker Nordvinen, og som det er saa vanskelig at forklare Aarsagen. At Vinen her er bedre end den øvrige, maa tilskrives Beliggenheden, nemlig at *Porto da Cruz* er beskyttet næsten mod alle Vinde ved de omliggende Bierge og Høie; blant hvilke især det mot Nordvest udmærker sig ved sin Høide og regulære Skikkelse. Dets næsten perpendicularære Side er mod Nordost, ovenpaa dette dyrkes nogen Hvede. Mod Norden er den omtalte ufrugtbare Høi, denne bestaaer af en Mængde, for største Deel afrundede Steene der ligesom indættet i halvhærdnet graaguult Leer. Den hele Masse hviler paa et Grundstykke af hulret Lava; i hvilket der mod nordøst er en Hule hvor af Havet med skrækkeligt Bulder udkastes i Flod-Tiden. I denne Høi er anbragt et Kalkbrænderi og en Teglovn. Mod Nordost sees en høi Klippe i Søen, hvorigiennem der er et Hul stort nok til at tillade en Baad Giennemfart i roligt Veir; denne kaldes *Monte Furado*. I en Høi, sønden for *Porto da Cruz*, findes undertiden Crystaller.

Vi forlod dette Sted Kl. 5 Efterm., gik tilbage i et særdeles behageligt Maaneskin, og kom til *Funchal* Kl. 1 om natten. For at bæres i Hamak fra *Funchal* til *Porto da Cruz*, og derfra tilbage, tilsammen henimod 30 engelske Miil, betales til 4 Mænd der skiftes, 10 *Tostores* til hver, eller 40 *Tostores*, omtrent 5 rd 2 s⁴⁶ eller en *Gúinea*; uagtet Veien er saa besværlig at man har Møie med at komme der uden nogen Byrde, tilbagelægge de den næsten lige saa hurtig som en Mand kan gaae, og man har endog Møie med at følge dem til Sist.

Porto Moniz

Den 5te Marts 1799 foretaget i Selskab med *Joaquim Vasconcellos* en Excursion til den vestlige og nordlige Deel af Madera. Vi forlod *Funchal* Kl. 9 ½, vare i *Câmarade Lobos* Kl. 11, i *Ribeira Brava* Kl. 4, i *Lombada* Kl. 6. Efter en Dags Ophold sammested fortsattes Reisen følgende Dag Kl. 10 til *Estreito de Calhéta* hvor vi vare Kl. 4, forblev der samme

---

⁴⁶ En *tostore* er her satt til 12 sk. Se fotnote under avsnittet om Pottemakerarbeid.

Natten over, fortsatte Reisen følgende Dag Kl. 12; var i *Lonzadeo*?⁴⁷ nær *Porto Moniz*, forblev der samme Nat og var følgende i *Porto Moniz*, derfra til vort Nattequarteer, hvorfra vi den følgende Dag (Søndag) Kl. 8 reiste over *Serra do Porto Moniz* og *Estreito de Calhéta* til *Lombada* hvor vi kom Kl. 8, sov der og reiste følgende Dag Kl. 11 tilbage til *Funchal*, hvor vor Ankomst var Kl. 8 ½ .

Veiene ere de fleste Steder kun maadelige, paa nogle endog farlige, fra *Funchal* til *Ribeira Brava* ere de gode, især i Sognet *São Martinho* og *Campanário* hvor de ere broelagte, paa de Steder hvor det er fornødent, og tillige forsynede med Broer. Fra *Ribeira Brava* blive de mere steile, især hvor man gaaer over til *Tábua*, derfra til *Lombada* (et Landgods der tilhørte *Luís Vicentes* Familie). I Sognet *Ponta do Sol* var Veien kun maadelig og efter Sigende var der allerede længe tænkt paa at anlægge en ny; fra dette Sted gik den meget brat ned til Ladepladsen *Ponta do Sol* og siden steil op ad til *Canhas*, men var her vel broelagt. - I *Canhas* var Veiene skønne og gode og paa meget faa Steder bratte; men gik meget brat ned ad til *Madalena* og endnu værre opad paa den anden Side af Bækken, som uagtet dens Dybde og Fart, ei havde nogen Broe; over *Arco de Calhéta* var Veien god og gik i en slags Bue ned ad til *Calhéta*, hvor den gaaer langs Stranden til ladepladsen *Calhéta* over idel runde Kupulstene, derfra meget steil op ad til *Estreito de Calhéta*, hvor vi forlod Veien langs Stranden og gik over Aasen eller *Serra*; en temmelig god og paa de fleste Steder behagelig Vei til Øens nordvestlige Ende; allene hvor den gaar ned til Ladepladsen *Porto Moniz* er den meget steil og steenig.

Desertene

Den 3die April, om Aftenen Kl. 10, reiste fra *Funchal* i Baad, for at gaae til Deserterne, hvor vi ankom næste Dags Eftermiddag Kl. 4; blev der Natten over og sov i en Grotte paa Tafeldeserten, eller den nordligste; gik næste Dags Aften Kl. 4 tilbage til Madera og kom Fredag Morgen Kl. 8 til *Funchal*.

Deres Baade ere skarp byggede, simple, med Knæer der reise sig fra Kiølen til begge Sider, neppe en Fod vidt det ene fra det andet, og til hvilke Plankerne fæstes, ligesom i de største Fartøier; de store ere tillige forsynede med et høit og med Zikzak-Linier bemalet Vaterbord. For- og Bagstevnen reiser sig omtrent 3 a 4 Fod over Rælingen, og Bagstevnen har Indret for Flagstang. I Flagget staaer altid Søefartens Skytshelgen St António trykt paa Læret.

---

⁴⁷ Fins ikke på kartet, og da Rathke selv var usikker, kan det ha vært Lamaceiros.

Træet er meest Laurbær, Masten er en afbarket Træstamme, giennemboret øverst i Enden, hvorigiennem et Toug, som her kaldes Draget der befæster den, gaaer, forsynet med en Blok; og giennem dette gaaer Draget, der almindelig er et Baste-Toug. Seilet er et slags Raaseil, og Raaen er en afbarket Lægte; det er oftes mere end dobbelt længere end bredt; samt bredere i den ene Ende end i den anden, uden Rev, og fastbindes til Raaen, omkring hvilken Draget fæstes, med den brede Ende nærmere og længere, som man har Vinden fra Siden.

I denne Baad, som havde 10 Mand og lignede i Størelse vore [8]jerringe, vare dette Seil af 15 Dugs Længde, omtrent 18 Fod, men kun 12 Fod høit; den anden Mast er ligedan, kun mindre, og Seilet mindre, kuns 9 Dug. Aarene ere i Forhold lange, forsynet paa begge Sider med et Stykke Træe med Hul, igiennem i hvilket Roertollen stikkes og tiener til at holde Aarene stødigere; ved hver sidde 2de Karle. Under Bunden er 2de Træfalsler for at beskytte dem naar de drages op paa den stenige Strandbred. Bag i Baaden er et bedækket Rum til at sove, og tillige et lidet firkantet Hul, for den der styrer til at stikke Fødderne ned i; Roret dreies ved en Tværpinde der fæstet i et Hul øverst i Roeret.

Smaa Søreiser i Baad foretages om Natten da Havet almindelig er meest roligt og man synges i Søvn af Roerfolkene som istemme deres *ladainha* paa Latin eller i det mindste noget lignende dette Sprog. De bag i Baaden begynde og de foran udgjøre Chorus og svare. Melodien er ei ubehagelig, men Navnene paa alle Helgene ere saa fordreiede paa Maria Anna og Joseph nær, at de øvrige umulig vilde gienkiende deres Navne om fik samme at høre; tilsidst lægger Mandskabet sig til Hvile og fortoie allene Baaden med en Steen isteden for Dreganker. Folket deele sig i 2de Partier og istemmede deres *ladainha* til St Maria, eller egentlig blot Melodien med 3 a 4 næsten uforstaaelige latinske Ord - *Sante Trini St Maria alhe pro nobis*.

Ved Solens Opgang saae vi *Santa Cruz*, der ligger i en temmelig stor behagelig Dal ned mod en Bugt af Havet; her saaes endnu den gamle Tolboed, som var den første her paa Øen. Denne Bye synes neppe have 50 Huuse og 200 Indvaanere; foran Kirken er en skøn Flade eller Torv, og ved Siden af den en liden Lund til Spadsere-Tour. Bækken kommer ned giennem Byen. Bierget norden for Byen flader mod Sydvest og reiser sig igien paa den modsatte Side, meget steil mod Østen. Det bestaaer af smale Lag Basalt og den røde Lava-Aske; strax nordenfor Byen ligger et Franciskaner-Kloster⁴⁸ særdeles behagelig. Prioeren fra dette Kloster, en ung Mand, gjorde Selskab til Desertene.

---

⁴⁸ Convento de Nossa Senhora da Piedade anlagt i 1518 ved testamentet til Urbano Lomelino.

Desertene indbringe næsten intet, uden en ubetydelig Jagt efter Agerhøns og Caniner. De tilhøre i lang Tid en Portugisisk Familie, som lever i Lisboa. Af Mangel paa Vand og Regn ere de ubeboede; der er imidlertid i Følge gamle Efterretninger tilforn dyrket Korn der og som det synes uden Held. Maaskee har før Skovene bleve saa ødelagte, Athmosphæren været mere overmættet med Fugtighed, saa at der af og til ogsaa en anden Gang har regnet paa Deserterne.

Vi deels seilede deels roede herfra Kl. 8, men kom ei der før Kl. 4. Et Skib var kastet ind paa Middel-Deserten og med Bunden aldeles sønderbrudt; Skibshunden stod bundet og var det eneste Levende. De 11 Mand af Mandskabet vare ei at see og havde formodentlig vildet redde sig i Baaden.

Deserterne have et meget steilt og nøgent Udseende; de regnes at være 7 Mile fra den yderste Punkt af *Ponta de São Lourenço*, og alle 3 tilsammen mere end 3 Leagues. De strække sig fra Nordvest mod Sydost og have fulkommen Udseende af Stenarter af vulkanisk Oprindelse; den nordligste eller den flade Deserte er den mindste, den bestaaer af regulære Lag af Basalter med Lag af Lava.

Det er noget besværligt og kun et enkelt Sted hvor man kan komme til dens Overflade. Dette Sted er i en lille Bugt ved en Hule mod Sønden; Klippen her har det almindelige Basalt- og Trapartede Udseende, meget forbrændt paa Overfladen og Hulens selv, især Taget, er en Samling af meer og mindre forbrændte Vulkanproducter. Veien opad er steil og bestaaer af mange løse Steene kastede sammen; mellem dem voxede *Cucubalus calycis infundibuliform*, *Senerico elegans*, *Arthemisia humilis*, *Calendula seminibus alatis muricatis*, *Illecebrum foliis subtetragoris*. Den er for det meste flad, og dog er mod den nordlige Ende en liden kegledannet Forhøining; de løse Stene bære alle Mærker efter Jordbrand; der findes oven paa den en Kalksteen med Forsteening af Søeæblets Pigger, saa at den synes have været under Vand da den dannedes; dens udvende Høide maa omtrent anslaaes til 600 Fod over Havet.

Natten tilbragtes i den omtalte Hule, hvor nogle Stene tiente til Seng. Havet som brød under Øens dybe Hvelvinger, ofte med Skral lig Kanonskud, den idelige Skrigen af Maager (*cagarros* og *gaiivot*), som her var i særdeles Mængde, og Vinden som prallede ned fra Hulens Hvelving, tillod ei megen Rolighed. Ved Solens Oppgang gik vi til Middel-Deserten. Veien ned den saa kaldte *Castaneto*, som var den eneste Opgang, syntes ved nogle Jordfald næsten være impassabel, og da jeg ei havde nogen Støvler her, var jeg nød til at følge Baaden og lade mig nøie med undersøge Kysten; denne var meget steil, næsten den hele vestlige Side mere end 600 Fod over Havet. Det omtalte eneste Landingssted var en dyb Spalte mod den nordlige Ende. Der skal være et lidet Huus paa den og nogle Geder, samt en saadan Mængde Caniner

at man kan slaae dem ihjel med Stokke. Steenartene er forskjellige mægtige Lag af blandet Jord lig Lava-Aske, med forskjellige Baand af Basalt fra Nordost mod Sydvest, der er adskillige Huler ind i den der røbe Jordbranden, ligesom ogsaa fritstaaende Basaltstøtter i Havet. Om Eftermiddagen forlode vi Øen og kom neste Morgen til *Funchal*.

Eiendomsforhold

I Henseende til Jord-Dyrkning er Øen indeelt i *morgados*⁴⁹, entitlet estates, eller en Slags Stamhuse, der forblive i en Familie og vandre i Arv til den ældste Søn i Familien; men hvis der ei er Søn, til Døttrene og til den nærmeste Slægt, hvis ei da hiemfalde til Kronen. Efter Sigende bortgav Regieringen til enkelte Familier saa meget Land som samme Familie forbandt sig til at opdyrke inden 10 Aar. Hvad der ei var opdyrket inden den Tid, maatte samme Morgado ei tilegne sig; denne Lov er vel neppe efterlevet nøie, men har dog havt gode Følger.⁵⁰

En Morgado var saaledes forbundet til at see sig om efter Folk til at dyrke Jorden; disse bleve antagne paa Vilkaar at bearbeide den, imod at nyde det halve Afgrøde, undertiden vel og særskilt Betaling; desuden i den senere Tid skal der være Exempel at Folk har tilbudt sig at opdyrke Dele af en Morgado imod at nyde den deel, og samme skal være afslaaet.⁵¹ Disse Bønder kaldes *caseiro*; da ofte en Familie besidder 4 a 5 og flere *morgados* og ei beboe nogen af dem, men leve i Byen, er der almindelig en Forvalter der bestyrer Godset, denne kaldes *fectore*. Af Selveier-Bønder, som kaldes almindelig *arradoras*, ere her meget faa; Morgadoer optager den beste Grund, og det er blot i afsides og mindre beboede Steder at disse findes.

Jordbruk

---

⁴⁹ Morgado betyr stamhus, dvs eiendommen kan ikke selges, bare arves og da til førstefødte sønn ; eller til førstefødte datter, om det ikke er noen sønn ved arveoverdragelsen. Dette hindret oppdeling av eiendommene; noe som ville medført at familien sank sosialt.

⁵⁰ Portugisiske adelsmenn og enkelte rike utlendinger fikk jord gratis mot å dyrke den opp i løpet av 10 år (*sesmaria*). Prinsippene for utdeling av jord var at de som mottok jorda fritt, og dermed fikk retten til å nyte avkastningen, måtte tilhøre samfunnets øverste skikt. De fattige, som måtte leve av sitt eget arbeid, kunne imidlertid, pga de spesielle omstendighetene, gis jord til oppdyrking, men med plikt til å levere den tilbake etter fem år.

⁵¹ Bøndene fikk ingen mulighet til å eie jord og ble dermed tvunget til å bli leilendinger. Det var innført et generelt kontraktssystem, *contrato de colonia*: Leilendingen skulle drive jorda, mens jordherren skulle ha halvparten av avkastningen. Jordherren, *senhorio*, skulle eie jorda, mens leilendingen, *colono*, eide forbedringer som hus, terrasser, murer og vannledninger.

Jorden oppløies og tilsaaes i October. Deres Plov ligner hvad vi kalde Ahl, nemlig et langt og lidt krummet Træ der oven i er fæstet til Aaget, og neden under haves et Bret der staaer lige ned og foran er forsynet med et langt spirdannet Jern som river op Jorden; bagerst har den et lidet krumt Styre; for den spendes 2de Oxer som ledes av en Dreng, og en Mand fører Styret da den af sin egen Tyngde trykkes i Jorden; denne Karl har en lang Stang hvorved han støder Jorden af Plovsavet. Da den ei velter Furen, men blot river op, synes den ei meget tienlig og gjør neppe tilstrækkelig Virkning, da man her ei har Agerjorden uden halv bearbejdet.

Agerdyrkning er saa slet at en kyndig Mand forsikrede at de omkring *Funchal* ofte ei fik uden deres Udsæd tilbage. Og giøde ikke og lægge Agrene meget sielden til hvile. De harve ikke, og Pløiningen er enkelt og meget maadeligt. De harpe ei Sæden, Agrene staae i December gule af en Sort Ager-Sennep og *Calendula*.

Næst Vinen er *Igname* eller *Arum esculentum* en vigtig Dyrkning. Denne Plante er blevet næsten uundværlig for den lavere Middelklasse. De forplantes ved Stykker af Roden allevegne hvor Landet er sidlændt, fugtigere des bedre. Man klager endog over at Bønderne optage Vandet i de høiere Egne og derved formindske det for de lavere, for at dyrke *Igname*. Deres Blade trengte deres Svin til Føde, og Roden spises af Almuen i steden for Brød, almindelig have de Kiødmat eller Flæsk til den. Morgadoet Lombada skal efter Sigende foruden 200 Piber [Vin] og adskillige andre Ting indrentet over 6000^{Rd.} for denne Plante, men dette er ogsaa et af de betydeligste Godser og tillige et af de ældste, og Familien efter Sigende af Hollandsk Oprindelse.

Mais Hvede og Rug avles i nogen, men ei betydelig Mængde, endskiønt Hvede, især fra *Porto Santo*, er maaskee endog bedre end den Evropæiske, som her er og meget dyr. De foretrække imidlertid *Igname*, da den ei fordrer mere Arbejde end blot at omgrave Jorden for stikke deri et Stykke af Roden. Denne er som oftest af en knyttet Haands Tykkelse, rødagtig udvendig, af en sød Smag mest lig den af Batates. De vaske den vedhængende Jord ved at styrte dem i en liden Vandballe og stampe dem med Foden. Ofte saae de Høer blant *Igname* og skiære Bladene for Svinene og Høret til samme Tid.

Bælgfrugter især de saakaldte Vels-Bønner, dog de dyrkes meest for Husholdning, ligeledes Pampin⁵²; samt nu adskillige Steder, f. Ex. ved *Quinta do Pargo*, de almindelige Arter Kaal, ligeledes Roer og Løg, og paa nogle Steder Salatis og Potatis i temmelig Mængde. De øvrige Arter Kiøkkenurter ere mindre bekiendte, men trives her alle særdeles vel. Ved

---

⁵² Pumpkin, gresskar.

Batates og Potates Dyrkning ophakkes og lægges i Jordens Furer. Potaten indføres endnu bestandig fra England.

De fleste Træfrugter komme særdeles vel her, næsten uden Dyrkning. Granat-Æblet, Pfersiken, Aprikoser, almindelig Blomme findes overalt vilde, og næsten ligeledes Figen og Banana samt Æble, Pære, Kirsebær, Qvæder, Papayer, Morbær og i sær en Mængde Lemon- og Orange-Træer; i Skovene Valnød, Castanie og Olietræer, dog ere disse sidste nu blevet henimod sieldne. Kaffe træet voxer i *Funchal* til en betydelig Høide over 12 Fod og bærer en Mængde og god Frugt, ligeledes skjønt mindre i den omliggende Egn. Bomtræet⁵³ ligeledes.

Dattel-Palmen voxer særdeles vel endog paa Nordsiden, og af dem i *Funchal* erindrer jeg endog at have spist Frugter af mere end 2de Tomme lange. Der er ligeledes Cokos-Palmen, f. Ex. i Fransiskaner-Kloster-Haugen, men af hvilken jeg ei har seet med dens Frugt. I blant de forskjellige Arter Laurbær er her den saa kaldte Avocat eller *Laurus persea*, og der har tillige været adskillig Channee Træer (*L[aurus] Cinn[amomum]*), men for nærværende Tider saa vidt jeg veed, intet af dem tilbage. I nogle Hauger dyrkes Ananas, som voxer her meget villig og nogle skjønt kun faa Arter, Meloner samt Jordbær.

Deres Have bestaaer almindelig af et Figentræ, nogle Viindruer og Jams, eller *Arum esculentum*, hvorav Roden bruges til Føde for Mennesker, og Bladene afskiæres til Svin, ligeledes af Kartoffler.

Jorden ophakkes og smuldres og samles i Senger, omtrent av Udseende som store Fure paa en Ager; formodentlig for at Regn og Sol der bedre kan virke; de nemlig legges saaledes at den ene Side beskytter noget mod Solen. Bønderne ere dovne og kunde ei begribe hvor det skulde være muligt at dyrke Jorden bedre end deres Forfædre har gjort før dem; hvorfor der og ligger meget Jord øde som got kunde opdyrkes.

Sukkerøret var som bekiendt, fordum Øens fornemste Produkt, og var forplantet fra *Candia*⁵⁴ hertil; da Amerika var opdaget blev denne Plante bragt til Brazil, hvor den slog saa vel an at det ei mere lønnede saa vel Umagen at dyrke det paa denne Øe, hvor der nu kun [ere] faa Plantager; f. Ex. i Sognet *São Martinho* hvor der nede ved *Praia* er en Sukker-Hestmølle, og ved Bækken *Soccoridos* Udløb hvor der er en Sukker-Vandmølle.

I Steden for Sukker blev Viin forplantet fra Cyperen dyrket, og denne slog saa vel an at den end er Øens fornemste og næsten eneste Handelsartikel, hvoraf der udskibes aarlig over 30000 Piber.

---

⁵³ Bomullstreet.

⁵⁴ Kreta.

Det er egentlig kun dem, der boe i Nærheden af Serra, der kunne sende deres Svin der for at leve af Rødder især af Bregner, som de der kunne opode. Denne Føde er imidlertid meget maadelig, og Kiødet og Flesket meget slet, saa at det altid er nødvendig at føde dem i Huset før de slagtes; de drive dem hiem ved Hielp af Hunden, som ved et vist Jagtskrig forstaae særdeles vel at attaqvere dem. Man seer ofte Jorden i betydelig Strækning saaledes rodet af Svinene at den seer ud som om den var opløiet. Svin er i gode Aaringe naar Kornet er let Kiøb, saa særdeles hyppig paa Madera at næsten hver Huusholdning har nogle, nemlig naar de kan kiøbe Mais for 2 ½ for en *Alqueire*⁵⁵; naar den derimod stiger til 8⁰⁰⁰ fødes de allerede holdte, kummerlig omtrent til Juul, slagtes da, og kun faa vil siden holde det neste Aar. Dette har endog betydelig Indflydelse paa denne Artikels Fortæring. Deres Oxekiød er almindelig fortræffeligt og kan haves til alle Tider, ligeledes deres Bedkiød. For at faae det maa alle Dage de Catholske Indvaanere have en Tilladelse som de faae under Paaskud at de for deres Helbred ei taale at spise Fisk. En liden Ret Fisk betales med 36 S. En Pampin naar den er stor, med 40 a 48 s. Kort ingen Levnetsmidler kan siges at være i let Priis, uden det skulde være Frugt, hvilken dog ogsaa betales dyrere end man skulde formode. Krigen skal have foraarsaget de høie Priiser.

Caffe kommer meget vel paa Madera. En Mand med Familie forsikrede at et enkelt Træ gav ham allerede hvad der forbrugtes af Caffee i hans Huus Aaret gjennem; herved maa merkes at Caffeen plukkes 2de Gange, eller at man heraf har en dobbelt Høst. I Smag er den ei let at skille fra den udenlandske, dog synes ei at have den Styrke og var noget syrlig; hvilket maaskee var en Følge af at den var taget noget tidlig af Træerne. Et Kaffetræ skal efter en kyndig Vestindisk Planters Udsagn neppe bære mere end 3 £ Kaffe; efter dem her paa Øen, i sær i *Saveiros* Hauge, vilde jeg snarere troe de bare det tredobbelte; det er et skjønt Syn at see dem i Flor og Frugt, især i Marts og April, da den høirøde Frugt lig et Kirsebær er afstikkende mod det mørkegrønne Løv.

En meget god Maade at fore deels Heste, deels Qvæg og Faar, er at blande Straae og Halm med det friske Græs og skiære det til Hakkelse ved en Maskine med 2de Knive med stor Vægt som trækker Kniven ned, og med det samme lader et lidet firkantet Bret falde paa Halmen idet den skydes frem, som her skede af et Menneske. Herved spildes intet, da det tørre Græs og Straae opblandes med friskt og gives atter. Ved denne Forings Maade havde Creature holdt sig friske i over 12 Aar som *Banger* havde erfaret.

---

⁵⁵ Et gammelt portugisisk hulmål for korn, varierer mellem 13 og 22 liter.

Til Vinplantning udsøges Steder der ere i Lye for Vinden, og som tillige har Vand og beqvem Jordart; man elsker meest den løse og hulrede Lava-Steenart, der kaldes *pedra mole*. Denne sønderslaaet tildækkes med Jord og Rankerne nedlægges; de skyde snart Rødder og fæste sig og synes trives her best, maaskee fordi denne Grund beholder Heden og Vandet i passende Grad. Almindelig ophakkes Jorden aarlig, og undertiden bringes frisk Jord, f. Ex. Dyndet fra Bunden af Bækkene, herpaa som en slags Giødning; med god Røgt vil de bære til en Alder af 80 til 100 Aar.

I Februar opbinde de Ranker til deres Sprinkelverk; som her kaldes *latadas*, og som bestaae af nedrammede Pæle, 6 til 8 Fod vidt fra hinanden, over hvilke lægges Rør der sammenbindes med Vidjepil i Ruder, paa hvilke Vinrankerne hvile. Denne [Sprinkelverket] er enten bygget blot av Træ; der opreises Trær omtrent 3 a 4 Fod mellem hver og 6 Fod og derover høie, dog undertiden midt i Haven neppe 4 Fod høie. Over disse legges tynde Tvertrær som oftes Rør, paa hvilke Rankerne hvile og under hvilke Druerne nedhænge; hvorved virker Solen des heftigere ved Straalerne der kastes fra Jorden og Pladsen kan derved bedre benyttes; undertiden borttages denne Stillads om Vinteren. Et Vintræ kan ved tilbørlig Røgt blive saaledes staaende i henved 80 à 110 Aar og bære.

Istedenfor de større Trær der udgiøre Grundlaget, opføres ofte mindre, f. Ex. Steengierder langs Veien, og paa disse firkantede smaa Støtter der tiene til paa dem at legge de omtalte Tvertrær; hvorved der dannes et slags behagelig Buegang under hvilken man gaaer i Læe for Solen. Rør eller *Canes arundi gigantes* dyrkes meget og er meget nyttig ved Vinplantning til den Stilladse hvorpaa Rankerne hviler.

Paa Nordsiden af Øen plantes Ranken ved Castanien og undertiden Laurbær og andre Sorter Trær, om hvis Stamme og Grene de slynge sig; de paastaae at det ei er mueligt for det haarde Veir at have de ommeldte *latadas*. Imidlertid bruges dog *latadas* i *Porto Moniz*, hvor Veir og Vind falder ofte meget besværlige; for at beskytte Rankerne giennemkrydses Vingaarden med et slags Gierder af Stammen af *Vacc[inium] ligustri[num]* mellem hvilke *Spartium scoparium* flettes og bindes for at udholde og modstaae Vinden; og det er mærkværdigt at Vinen fra dette Sted er merkelig bedre end all den øvrige der avles paa Nordsiden af Landet.

I September og især i October, plukkes Druerne og bringes i Kurve til Vinpersen, der oftest er i det underste Stokværk i Huset; undertiden blot en udhulet Stamme og Tag af Bræder, eller en udhulet Træstamme anbragt saaledes at Træbielken der presser, er fæstet i et

andet endnu levende Træ. Denne indtraf for 2 a 3 Uger sildigere paa Nord-Siden end mod Sonden, og October er egentlig den fastsatte Tid, da nogle er beskieftede med nedskiaere og samle Druerne i Kurver og derpaa bære dem ind i Persen.

Denne bestaaer i en slags firkantet Kasse almindelig af over 30 Qvadrat-Fodens Størelse, men neppe 2 Fod dyb; hvilken staaer paa lidet større Forhøining av Steen, omtrent 2 Fod høi. Paa den Side er anbragt en Rende for den udpressede Vin, og paa den anden, udenfor den, er anbragt 2de lodret staaende Stykker, mellem hvilke en lang Bielke er befæstet med den ene Ende, og giennem den anden Ende gaaer en stærk Skrue, der oven i er fæstet i en Bielke under Taget, og neden har en stor rund Steen, næsten som en Møllesteen med Hul igiennem og en Bolt for Skruen. Naar Kassen er halvfuld af Druer, gaaer 4 a 6 Karle med blottede Fødder op i den og træder dem saa længe der flyde Saft ud af dem. Dette Arbeide foretages ligeledes syngende og de stampe eller træde Druerne og presse dem under Sang og Spøg.

Denne Most ansees som den beste. De gaae derpaa ned og efter all Mosten er udtappet, samles de halvudpressede Druer i en rund cylindrisk Hob omkring hvilken snøres et Toug saaledes, at der omtrent er en Fingers Brede mellem Omvindingerne; ovenpaa den legges stærke Bretter og derpaa dreies Skruen ved et Tvertræ, som stikkes igiennem den saalenge til der ei vil udflyde mere Saft. De afpressede Skaller udkastes, er meget gode at giøde Svin og deres Creature. Denne Most har en meget sød Smag og god Lugt, og hensettes til Giæring, især omrøres den flittig med pulveriseret Gips, deels ubrændt deels brændt; den bringes hid fra Cadix. Virkning af denne Fremgangs-Maade har jeg hørt en Engelskmand troe at være at besvangre Viinen med frisk Luft, og hvorved den bekom endeel af den særegne Smag, der udmærker den. Denne Klaring skeer enten paa Landet eller i Byen.

Sarah Bowdich 1825.⁵⁶

---

⁵⁶ In T. Edward Bowdich, *Excursions in Madeira and Porto Santo*. London 1825.

Vinen bringes til Byen i Lædersække af Gede-Skind; nemlig den hele Hud udspændes og oppustes, saa at den beholder endnu meget af Formen; nemlig hvor Halsen har været, der er Aabningen. Fødderne tiene til binde sammen for des lettere at bære den og under Bugen samt bagtil, er den meget vel syet sammen. I en saadan Sæk bæres almindelig over et Anker Viin ad Gangen, og naar Sækken er tømt udpustes den for ei at skrumpes sammen. Ligesom den hele Vinpressen skeer under Sang, saa bæres den og til Byen under Sang; hvilken som næsten alle Almuens Sange her ligne et slags Recitativ med lange Pauser mellem hver enkelt Stemme, og ender med 2de forskjellige Toner, den ene en halv Tone lavere end den anden og bestandig hinanden lige.

[Skeer Klaringen i Byen] hensettes den udpresede Most i et Kar og bæres i deres saa kaldte *borracho* eller Lædersække til Byen, hvor den fyldes i Piberne og omrøres almindelig med Gyps; deels brændt deels ubrændt; indtil den klares og Slimet fraskilles. Den henlægges for at giære, og hvis den begynder at gaee over i den sure Giæring eller til Vinæddik, tilsættes saa meget Brændevin som behøves for at hindre den sure Giæring fra at fulkommes. Ligeledes skeer der Omtuskning og Blanding af slet Vin med god for at blive af med det hele; ligeledes farves den lyse med den mørke, eller Tinta- og Malvasier-Druerne forsødes med en Sirup kogt af Sukker.

Den beste Vin er den, da de fleste ei kan faae Malvasier-Vin sød nok, endskiønt den ved at ligge og naar er ægte og ublandet, altid faaer lidet af det sammensnerpende eller ligesom tørre Smagen der elskes saa meget i Madera-Vinen. Den saaledes fulkommen færdige Vin bringes til *Funchal* i Vintermaanederne; deels til lands i smaa Ankere der læsses paa Æsler og Mulæsler; deels til Vands ved at fylde den paa Piber, trilde dem i Havet, og derfra tage den ind i store Baade eller Barker.

Frank Dillon 1850.

Man paastaaer at Madera-Vin forbedres ved Varme, og at adskillige til den Ende henlægger Vinfadene i en Møding. En Kiøbmand *Lorreiro* skal efter Sigende giort ommeldte Forsøg og henlagt Vinen i en Mødding hvorved den efter nogle Maaneder skal have faaet den samme Styrke og Behagelighed, som om den havde lagt i de sædvanlige sex Aar og havde giort Reisen til Vestindien. Denne Maade skal ei heller efter Sigende have den mindste Indflydelse paa at den lader sig siden giemme som sædvanlig. Naar den henlægges iagttages nøie, at der bliver et betydelig tomt Rum under Spundset da Vindfadet ellers sprenges i Stykker.

Banger har ladet indrette en stor Kobberkiedel, hvori han kan legge den hele Pibe i Vand, og opvarme den ved anbragt Ild neden under til kogende Vands Hede. Det strængeste Arbeide for Madera-Bønder er upaatvivlelig det at bære Viin til Byen; en *borracho* eller Lædersæk fyldt med Viin veier omtrent det halve af en Tønde Hvedes Vægt, altsaa over 100 £; han bærer dette omtrent 2 Engelske Miil for omtrent 1 ½ real eller omtrent en Rigsort. En Arbeider har almindelig 3 Real om Dagen, og omtrent det halve for enhver Tour som han gjør til Byen.

Sortene fra forskellige foruden *vino maglio Bastardo* [og] *Malvasiao*, haves en Art der kaldes *alicante* bedre til at spise og tørre til Confect-Rosiner end til Vinpresning. Ved *Campanário* ned mod Havet, ligger et lidet Stykke opdyrket Jord hvor det avles meget god Malvasier, omtrent 10 Piper; det tilhører *Quinta Grande* og er fra Jesuiternes Tider. Vandet ledes derved fra en skøn, men steil Cascade, og Bierget stiger perpendicular bag det. Veien herfra er særdeles steil og næsten en Trappe.

Madera-Vinens Fortrinlighed synes mere kommen af en Blanding af forskellige Druer end af nogen enkelte. Den første Vin under Presningen er vandagtig, det sidste er stærkere. I Madera-Vin synes være en større Mængde Olie, Spiritus og især Sukker end i de fleste øvrige.

En Pot Madera-Viin beregnes og koster paa den Engelske Taverne til 4 S. og derover; men da alting paa dette Sted er overdreven dyr, synes det ei vel kunne tiene til Maalestok; dog har en troværdig forsikret at selv Kiøbmændene, der have den fra første Haand, ei kunne regne de have nogen Pot god Vin ringere end 2 S. 6 p. Den unge Viin, som drikkes og falbydes allevegne i Vertshusene, sælges for 6 a 8 p. Efter Sigende solgtes en Pibe Madera-Vin saaledes som den kommer fra Persen for 8⁰⁰⁰. En Portugiser *Verando*, som fandt Priserne paa nogle engelske Vare dyre, opkiøbte for at hevne sig al den Vin han kunde overkomme og nu maatte de engelske give ham 11⁰⁰⁰ for Piben; siden er den bestandig steget lige til nuværende som skal være omtrent 80 til 90⁰⁰⁰ for den beste.

Stolthed og Ladhed har været Haandværkernes Ruin, og især at de har inddladet sig i Vinhandel uden at forstaae noget deraf. Producter nemlig som Vin, Kaffe og Sukker, have ei saa fastsatte Priser at der kan bygges paa dem. Dette Aar blev Tab og Ruin for mange af dette slags, der kede af Haandverk indlode sig i Vinhandel og siden, af Mangel paa Udslibning, maatte sælge deres Vin til lavere Pris end de selv havde givet for den.

Nogle troe at et almindelig Forbud at indføre fremmede, forfærdigede Klædningsstykker vilde rette dette; efter nogles Mening f. Ex., at intet forfærdiget Skoearbeide, Hatte, Linnen blev indførte andenstedsfra. Men da de mangle National-Kierlighed, saa vilde dette blive vanskeligt; de fortroe sig heller til en engelsk Kiøbmand end til deres egne. Disses Vinhandel er ei altid af den Beskaffenhed at der kan lides paa dem; de tage op Penge og sælge dog Vinen til en anden, eller og de bortføre den gode og redligen der avlede Vin, for at kiøbe ringere og lægge i steden, uden Tiltale eller Straf herfor.

Ved Mangel paa Afsætning af deres Vine, kan der blive en Forskiell av hvad der fortæres af Levnetsmidler; i sær Korn, af mere end en tredie Deel mindre end sædvanlig.

Madera Udførsel beløber sig, efter de meest troværdige Sigende, neppe til 18000 Piber Viin,⁵⁷ skjønt andre paastaae 30000. For et Snees Aar siden skal den neppe have været 10000, men er siden tiltaget. For 50 Aar skal den neppe have været et Tusinde, og Sæder og Dragten da saa simpel at de fornemste Damers Dragte vare som de nu værende Bønderkones. Der var i den Tid sielden at see nogen Damer bære Strømper, og i deres Huse hærskede den Simpelhed som nu kun findes blant Bønder. Overvægten af deres Udførsel-Vare har tilveiebragt den Overdaad, som nu hærsker i adskillige Familier.

Ifald Arbeide antages som den sande uforanderlige Maalestok for Folkets Velfærd, og da vil dette Folks Velfærd endnu lenge blive tilbage og den rette Fordeling af Arbeide det første Skridt. Forbedring er her en næsten ubekjent Idee og sielden eller aldrig beregnes hvad der kan vindes baade i Tid og Arbeide ved at benytte Egnens naturlige Forhold, saaledes vil ofte Indbyggere fra Øens nordre Side komme til *Funchal* eller Sydsiden for at kiøbe Korn, hvis høie Priis ved den lange og betydelige Transport forøges betydelig imedens de lade deres frugtbare Jord ligge udyrket. Ligeledes uagtet der paa mange Steder er kort Vei til Stranden,

---

⁵⁷ Det fins ikke sikre tall for vinproduksjon og veksport fra Madeira på 1700-tallet. Reisende har gitt opplysninger som viser at produksjonen og dermed eksporten varierte sterkt. Georg Forster opplyste i 1772 at den gjennomsnittlige vinproduksjonen var på ca. 30.000 piper pr. år og eksporten ca. 13.000 piper. For 1787 er det gjort en beregning som viser at det året ble det produsert 15.031 piper og at eksporten i 1788 var på 10.819 piper. En pipe er 480 l.

og her ved et simpelt Reeb udspendt fra det høie Land Viin og deslige let kunde bringes i Baadene foretrække de som oftest at læsse det paa Muler hvilken Bonden selv følger, og findes saaledes ofte flere Dage fra Arbeidet.

Befolkningen

Maderas Beboere ere naar endeel engelske Familier⁵⁸ i *Funchal*, samt nogle Mulatter og Negre⁵⁹ undtagne, af Portugisisk Herkomst, og Ligheden mellem dem og Moderlandet i mange Henseende paafaldende. Det er ei vanskeligt at finde en Nation bedre end dens almindelige Rygte, men almindelige Domme ere alt for oft byggede paa enkelte Tilfælde, og jeg har ved flere Leiligheder bleven overbeviist om at Natural-Characteren hos denne Øes Beboere tilfulde fortjener Navn af god. Antallet anslaaes almindelig til over 100000 og deraf har *Funchal* allene henimod 16000. Guvernementet, den Civile og Militaire, og de rige Kiøbmænd og Godseiere udgiøre den Fornemmere⁶⁰ med de saakaldte *fidalgos* og Haandværkerne og Bønderne den ringere Classe.

Afdøde Gouvernørs Post⁶¹ var endnu en Tid ubesat og Bestyrelsen overdraget til 3die; nemlig til en ung Mand af rig adelig Portugisisk Familie, *Luís Vicente*⁶² den øverste befelige

---

⁵⁸ Navigasjonsaktene (1660, 1664) ga britene monopol på all eksport til England og de britiske kolonier. For vinen fra Madeira var især det amerikanske marked viktig, og dermed fikk britene nærmest monopol på all eksport av vin fra øya. De kunne derfor langt på vei bestemme prisene for produsentene. Allerede i 1680 var det 10 britiske kjøpmenn på Madeira, og hundre år senere, mellom 1786 og 1790, var det 35 britiske firmaer og 21 britiske skipper der. De britiske kjøpmenn etablerte et *British Factory*. Et referat viser at 12 kjøpmenn var til stede på et møte i 1722, men det er ikke kjent når det ble dannet.

⁵⁹ Disse var slaver eller etterkommere av slaver som ble importert i forbindelse med oppdyrkingen og sukkerproduksjonen på 14- og 1500-tallet. På slutten av 1500-tallet var det 1200 slaver på Madeira; de utgjorde 6% av befolkningen. I 1761 ble slavehandelen forbudt. En lov i 1773 bestemte at ingen kunne fødes som slaver, og at de slavene som ønsket det, skulle kunne bli fri. Slaveholdet forsvant nesten helt på 17- og 1800-tallet.

⁶⁰ Det fantes ikke gammel adel på Madeira, men fire familier kunne på 1700-tallet bruke betegnelsen *Don*, nemlig Henriques des Adçaovas, Bettencourt Sá, Henriques de Noronha og Heredia. Georg Forster som besøkte øya i 1772 bemerket da også at “many of the better people, are a sort of *petite noblesse*, which we would call *gentry* whose genealogical pride makes them unsociable and ignorant, and causes a ridiculous affectation and gravity”.

⁶¹ Guvernørstillingen, som samlet all makt på Madeira i én manns hender, ble opprettet i 1582. Guvernøren fikk øverste myndighet over det militære, over domstolen og over tollkammeret. Tittelen var da også *Governador e Capitão-Geral*. I perioden fra guvernør Diego Forjaz Countinhos død (30.3.1798) og til José Manuel da Câmara tiltrådte i 1800, bestyrte Louis Vicente guvernør-embedet sammen med presten (*deão*) António Correia de Betencourt Vasconcelos og rettspresidenten (*o corregedor*) Joaquim José de Morais.

⁶² Luís Vicente de Carvalhal (ca.1777-1798) var sjef for *Campo do Terço de Infantaria Auxiliar do Funchal*, oberst i *Milícia e fidalgo da Casa Real*. Luís Vicente var ansett for å være den rikeste lensherre i Portugal. Han døde 11. september 1798, (samme dag som Rathke gikk i land i Funchal) og ble begravet i kirken i fransiskanerklosteret i Funchal.

og den øverste i Raadet. Disse havde ingen Indkomster af Embedet. Den aarlige Indkomst for Gouvernøren skal neppe være over 4 a 5000rd.

Geistligheden er noget talrigt, den regnes almindelig til 500 og med alt dens Anhang af mindre Kirkebetienter, til 1000. De have ikke Kald. En stor Deel lever af at læse Messe; nemlig naar en bemidlet Mand dør fastsettes i hans Testamente hvor mange Messer det skal læses, f. Ex. 1000 for hans Siel. For hver betales omtrent 2 Bites eller 24 Sk.⁶³ Der opsøges til den Ende en Geistlig uden Emplois, som mod Bevis paatager sig denne Forretning, eller og det overlades til Biskoppen at udvælge. Alle disse Messer læses langt fra da neppe, den hele Geistlighed ei vilde forslaae til alle accorderede Messer, og der desuden ei kan læses uden en om Dagen; de store Høitider undtagen, da de maa læse 3de. Naar noget besynderligt Tilfælde indtræffer, sendes ligeledes Penge forat læse Messe, f. Ex. enten Sygdom eller Skræk, Fare o.s.v. Det skader denne Stand, hvori man upaatvivlelig finder den største Mængde oplyste Mænd, at naar en fornem Familie har et eller andet Faarehoved blant deres Sønner, som de ei ved anvende anderledes, indtræde de ham i denne Stand, og at disse siden stige hurtigst paa Kirkens magelige Trapper.

Franciskaner og Carmeliter ere de Munkeordener der er her; af Carmeliter er kun en tilbage, hvis Udsvævelser vare af den Natur at, uagtet hans Alder, vilde han neppe kunde undgaaet Straf hvis han havde staaet under Øens Øvrighed, men Munken kan ei anklages uden for deres Ordens Generalstatuter. Der er 2de Nonnekloster⁶⁴ nemlig *St. Clara* og *Encarnação Maria*, hvoraf det første er det rigeste. De sælge for Fruentimmer Netheder, syltede Frugter, Blomster etc. Ved Juul er der Smaus for Munkene, og man seer da Gaden og Indgangen bestrøet med Myrther. I St Clara blev en Munk efter Rygte grebet i Utugt og styrtet ned over Klostermuren, som synes være henimod 20 Fod høi; dette fortælles endnu bestandig fornemmelig for at betage andre Adams Sønner Lystene.

Antallet af tærende Borgere ere og i Forhold; omtrent 1000 tilhører Kirken og lige saa mange den regulære Militairetat, desuden en Mængde *fidalgos* alle store af Familie, der ansee

---

⁶³ I Dona Guimars testamente var det oppført 4400 messer som skulle holdes etter hennes død.

⁶⁴ *Convento de Santa Clara* ble grunnlagt av Zarcos sønn João Gonçalves da Câmara i 1497. Motivet skal ha vært å få plassert sine ugifte døtre som nonner i klosteret. En av døtrene, Isabel de Noronha, ble klosterets første abedis, og tre andre ble også nonner der. På midten av 1700-tallet var det nesten 130 nonner i klosteret. *Convento de Nossa Senhora da Encarnação* ble grunnlagt av den idealistiske kanikk Henrique Calaça de Viveiros i 1650. I 1764 var det 130 nonner i klosteret.

Rathke nevner ikke det 3. kvinneklosteret. Det hadde ingen kirke og dessuten en helt annen karakter enn de to andre. *Mosteiro das Mercês* ble grunnlagt i 1654 av Gaspar Berenguer de Andrada og han hustru Isabel de Franca. Nonnene her måtte underkaste seg en streng disiplin med nøysomhet og stadige botsøvelser.

det for Vanære at arbeide. Det er tillige saa langt fra at Haandværker opmuntres at de snarere undertrykkes.

Blant den rigere Classe Portugiser i *Funchal* vil man snart bemærke at Mængden har en forunderlig Lighed med Jøderne i sær vil man see dette hos Fruentimmerne. Det er bekjendt at ved Forfølgelsen mod Jøderne i Portugal en stor Mængde lod sig døbe, og af disse gik mangfoldige til Madera.

Overdaad som gav Adelen det største Knæk i alle Land, har ogsaa givet den til Madera *fidalgo*; Fornødenhederne voxte men Indkomsterne steg ei i samme Forhold, det blev umuligt at vedligeholde den gamle Gloria, og for at forskaaffe sig den nu maatte først skaffes Penge. Man vil derfor under tiden høre at *fidalgo* og *fidalgoria* ere Chimære, da Mester Conto eller Mammon er den eneste *fidalgo*.

Bonden

Den almindelig Erfaring at Folket i Coloniene altid er mere fordærvede end i Moderlandet, synes ei holde til hvad Madera angaaer. Et mildt Clima og frugtbart Land indbyder allevegne Folk til Uvirksomhed, og leder til en Blødhed i National-Characteren der snart udarter til Ladhed og Vellyst. Landmanden har med liden Møie hvad der udfordres til Føde. *Igname* eller *Arum esculentum* nedlægges i en fugtig Jordsmon, Bladene afskiæres for hans Svin og Roden opgraves for hans Familie. Hans Dagløn for Arbeide med Vinplantning indbringer som ofte henimod 46 sk., undertiden 60 sk.; for hvilke han har meer end han behøver for Familien af Salt, Kiød, Fisk, Bønner, Mais og Potatos, hvilket alt som oftest maa kiøbes i Byen, dog avles det sidste og paa nogle Steder paa Landet.

Deres Maaltider ere overflødige, og man vil undres over den Mængde *Igname* de kan fortære; der er Exempler at enkelt Mand har fortæret i et Maaltid 8 £ Mais malet og kogt til Grød, almindelig blandes den tillige med Fedt. Ligeledes sees ved deres Maaltid en Art Suppe, der kaldes Portugistisk, og bestaaer af Bønner, Potato, Batater, Pampin, Brød og Kiød og Fisk rokket sammen, og er en stærk, nærig og ei ubehagelig Føde.

Melk er sieldnere, dog haves den nuomstunder især i Nærheden af Hovedstaden; Smør er særdeles sieldent, det kiøbes næsten altid i Byen; jeg erindrer ei have seet hos nogen Bonde nogen Kierne, og Ost vide de aldeles ei at lave. De der have Kiør, skiære Græs til dem med en Sort krumme Knive, som bruges til at snitte Vinrankerne, eller og de afhugge af den, her allevegne paa Sydsiden af Øen, almindelige *Cactus opuntia*, hvilken, efter at de har

afskrabt Tornerne, gives Creaturene at æde. Eller og de gaae til Serren for at løve Trærne, og der i blant især *Sideroxylon lacida* og *Clethra arborea*.

Deres Fæhuse bære ei Præg af Reenlighed; de kaste idelig ny Strøelse ind, uden at udtage den gamle og Giødningen; saa at det ofte voxer til den Høide at de have Møie med at bringe Creaturene ud. De holde nogle Faar, meest af Marokkansk Race, men elske mere Gederne, som de til Skade for den unge Skov havde i Mængde; som foruden Melk og Kiødet, var det betydelig Fordeel at sælge Skindet til Lædersække eller *borracho* for Viin.

Da Granat-Æblet, Phersken, Abrikos, Blomme, Kirsebær voxer vilde, og næsten ligeledes Oranger, Banana og Figen-Træet, eller de sidste i det mindste saa villig at de udfordre ingen Omhue, ei det at treffe dem, især Figentret, udenfor Bondens Hytte, ligeledes i Sognet *São Martinho* og *Campanário* Sukkerrøret. I Nærheden af Huset og længer hen Agre, især af Batater, de saakaldte Vels-Bønner, Hvede, Rug, undertiden Byg og Havre.

De pløie og saae i November, men harve ikke, giøde ei heller Jorden og lade den sielden hvile. Deres Plov er slet og mere lig en Ahl; efter nogles Forstand er denne den eneste der er muelig her, da Jorden er for steenig til at tillade den almindelige Plov; Jorden synes mere omrodet end virkelig arbeidet. I Slutningen af Marts begynde Agrene at skyde Ax og skiæres i Mai, og tærskes af Øxne paa en vid Plæn udenfor Huset.

Arbeidet med Vinen er vidløftigere, men neppe svært, det undtagen at bære Lædersækkene med Vin til Byen. Kort, Landmandens Arbeide er af den Beskaffenhed at de sielden ere besværlige.

Det er faa Nationer der er mere kierlig og høflig mod det andet Kiøn og den Forestilling at Mændene sende Fruentimmerne i Biergegne at hente Brænde medens de selv ligge paa den lade Side er upaatvivlelig falsk. Deels sees ligesaa mange om ei flere Mænd end Fruentimmer bære Brænde og Ginster til Byen, deels er dette unge, der ei kunne fortiene noget anderledes; Arbeidet selv er [ei] saa haardt og lettes endnu mere ved Vanen. Markarbeidet besørgeres altid af Mændene. Fruentimmerne spinde paa Haandteen og virke Tøies Linned. Omkring Staden gaae de i Marken for at hente Brægne som her anvendes i Mængde til at hede Bagerovnen.

Den huuslige Industri er kun meget maadelig, og deres Tøier for det meste blot et meget slet og grovt Linned, der alt sammenregnet blive dyrere end det fineste udenlandske, men for at give dem Arbeide vedligeholdes af adskillige. Garnet spindes paa et slags Haandteen der bestaar af et Rør splittet af i 4 Deelee og udspendt, omkring hvilket Hørret vikles. Vævstolen har megen Lighed med den almindelige, men er simplere og slettere indrettet, og for det meste sammensat af Rør. Et Fruentimmer kan flittig virke 3 a 4 Yard (en

Yard omtrent 1 ½ Alen) om Dagen og sælger Yarden for 2 til 3 *tostãos*; de bruge ofte blaat til Islæt, men da de ei selv farver, ere de nødt til at pille Traade af gamle brugte Klæde til dette Brug og forfærdige saaledes nyt Tøi af gammelt.

Deres Klæder er den kostbareste Artikel, da de næsten maa kiøbe alt i *Funchal*, og de almindelig elske Pynt og Stads. Der avles vel noget Hør, og Fruentimmerne spinde paa Haandteen og væve, kun deels Lærret, skjønt kun maadeligt, deels et Slags halv Linnet og halv uldent Stof, ogsaa kun maadeligt, det meste maae altsaa kiøbes.

Dragten for Fruentimmer af Bondestanden er blaat, nemlig et blaat sidt Skiørt undertiden et slags Corsetell-Liv uden Ærmer, en blaa Kaabe der naaer til Føtterne, og hvis høire Flip de kaste over venstre Skulder for at skiule Barmen; Hovedet indhylles i et hvidt Tørklæde, hvis Flipper hænge ned paa Ryggen og vikles undertiden om Hoften og Munden, og ovenpaa dette sættes en blaa Klædes Hue, der gaaer i en Spidse, og har for og bag en liden høirød Klædes Lap i Sømmenden. De gaae almindelig barfod eller med Skoe uden Strømper. Blant dem findes endeel særdeles skjønne, naar man kommer nogle Mile fra *Funchal*. Kun vanskabe denne Dragt dem der omdanner dem til en slags Pyramide med 3 Afsatse, den spidse Hue, nemlig Kaaben og Underdeelen.

Sarah Bowdich 1825.

En anden endnu hesligere Dragt bære de lidet fornemmere, nemlig lange Kapper af uldent Tøi-Kaabe med Baand, dog som naar lige til Fødderne, paa Hovedet et hvidt Tørklæde og derover en stor udslagen Filthat. Til Stads bruge de rigere rund Klædes Hat og Netteldug.

[Mennes] Dragt er foruden Skiorten et Par vide bleget Lærrets-Buxer; de hænge løse om Knæerne, og ingen Strømper, men almindelig Støvler af blot garvet, ei saa tæt Læder, som oftest vel giort; paa Hovedet bruge de en blaa Klædes Hue, spids opad.

Til Stads bruges almindelig Fløiels Buxer og blaa Klædes Kiøle, samt rund Hat. Fruentimmeret bruger samme Slags Klædes Hue, Klædes eller Stoffes Skiorte, meest blaat, en kort deels blaa deels rød Ulden eller Klædes Kaabe over Skuldrene, om Hovedet have de foruden Huen et hvidt Tørklæde, der almindelig knyttes saaledes om Hagen at man seer intet uden Næse og Øine.

Foruden Tienden, som især hvad Bonden angaaer, her betales nøie, er det et Paalæg af 10^{psto} paa alle slags Varer der indføres og Viin der udføres. Dette maa naturligvis Bonden betale, da han tager det meste af hvad han behøver til Klæde og Føde fra Byen; desuden maa han betale for Veienes og Broernes Vedligeholdelse, ligeledes omtrent 28 Sk for hver Pibe Viin han avler til Skolehold, uagtet deri de fleste, om ei alle Sogne, ei findes mindste Tegn til Skole.

Alle Helligdagene er det ham forbudt at arbeide, kort, alt tilsammentaget maa anslaaes i Arbeide til omtrent 165. Da de 200 Dage som ere tilbage, komme til Deeling mellem ham og Eieren af Landgodset, saa bliver der kun Arbeidet af 100 Dage han har til sit Ophold; hvorfra endnu maa Udgifter ved Bryllup, Barnedaab og Ligferd, og som ei ere ubetydelig; fra Tienden drages atter en Tiende for adskillige Portugisiske Familier.

Administrasjon

Gouvernøren har egentlig næsten ene Bestyrelsen, men raadfører sig tillige med den første og anden Dommer, Mairen for Byen og Secretæren. Tilforn skal her have været et slags Parliament indtil Regieringen saae sig nødt til at ophæve dette og tage Bestyrelsen til sig. Alle Indkomster gaae til det her værende Toldkammer.

Det er omtrent 200 Soldater Infanterie, men intet Cavalrie; hver har omtrent foruden Brød, 6 [...] daglig. De frygte Soldaterstanden og især Udskrivning, som undertiden har været saa stræng at der er taget 1000 Mand fra denne Øe for Lisboa. Det beste Middel at slippe herfor er at være gift og have Børn.

Madera har intet egentlige Politie; derimod har Inquisitions-Tribunalet i Lisboa sine Emissarier her. Guvernementet bærer Omsorg for at der ingen Lediggængere skulle være, og at hvis der er saadanne, disse strax opbringes og blive Soldater eller Matroser. Denne

Indretning, samt at ei lettelig nogen Forbryder kan forlade Øen, naar en Officier skal eftersee at ingen uden Pas reiser herfra, forebygge let Uordener.

Et Exempel maa jeg dog anføre. Uheldigvis blev jeg nødt til at antage en Portugisisk Tiener, og efter nogen Tid blev denne fordret til Soldat, men efter min Forbøn frigiven. Kort efter blev han paagreben for et betydelig Tyverie, siden atter Løsladt og gik nu en Tidlang uden at nogen tænkte paa hvormed han ernærede. Ved Indbrud bestial han mig siden efter; og en af Landets Indfødte forsikrede at Lovene vare af den Beskaffenhed at jeg vanskelig vilde faae Ret over ham, at jeg heller opgav det Hele. Det lod ei som at han tabte noget af sin Agtelse ved denne Opførsel. Advokaten *Jardien*, en corpulent Mand med en høitidelig Papahue, midt for et stort Bord, som syntes være de samme som er aftegnet i Apokalypsen, med en gruelig Mængde Papirer og Bøger bag sig fra Gulvet til Taget, omringet af alskens Prælater, sagde med tilstrækkelig Suffisance at mit Argument, at den Mand der havde de Klæder paa, der i flere Vidners Paasyn løb fra mig paa Gaden og som jeg offentlig erklæret for en Tyv, og med Eed vilde bekræfte hvad jeg sagde, at dette Argument var maaskee tilstrækkelig efter andre Landes Love, men kunde ei fulkommen gjælde efter de portugisiske enten dette nu var deres større Retfærdighed og Subtilheder.

Mit Vidne var en Stats-Betient der havde Opsigt over Broelægning, med en heel Mængde Mennesker der arbeidede i Gaden. De sagde [at de] havde rigtig forstaaet at jeg sagde det var en Tyv, og at jeg ønskede de skulde hielpe mig i at bringe ham i Sikkerhed, men at de dog ei rigtig havde forstaaet Sagen.

Man forskaffe sig et slags Friheds Brev fra Øvrigheden, hvorefter det er umuligt at holdes i Arrest. Samme Friheds Brev gielder for et Aar, men maa efter denne Tid fornyes. Efter Indstevning maa han imidlertid være tilstede og forsvare sig. En Tyv, som allerede engang havde været offentlig arresteret, overbeviste og havde tilbagegivet det stiaalne og derpaa løsladt uden Straf, forskaffede sig et saadant medens han endnu var i Arrest for nok et Tyverie.

Naar 2de træffes i Slagsmaal, opbringes de begge af Vagten. Naar en slaar en anden saa han bløder, lægger han Sag an mod ham, hvilket let kan ruinere ham gandske. De vælge derfor heller skiult Hevn og leie en eller anden til at lemlæste; men meget sielden eller næsten aldrig til at myrde den som de ønske Hevn over. Det er en Lov i Portugal, saa at naar en Mand griber en anden i Hoer med sin Kone, saa har han Lov at dræbe dem begge; men den samme Lov gjør en Undtagelse naar Forbryderen er af Adel (*fidalgo*), da han ei maa dræbes, men skal

kiøbe sig frie med en Sum Penge. En oplyst Mand anførte dette som Exempel hvor fiern de vare fra den fornuftige Lighed der er Grundvolden til all Lovgivning.

Religiøst liv

Billederne, som ombæres ved den store Procession i Begyndelsen af Fasten fra Franciscaner-Klosteret, ere mange og i den Smag taalelige skønne. Først et Christus-Billede, paaklædt i fuld Størelse, knælende under Korsets Byrde. St Fransiscus, St Fransiscus og Paven med en Cardinal ved Siden; Fransiscus har Ordens Regler i Haanden. Nogle Nonner, Keiser Carl 5te og en Konge i Frankrig, Dronning Isabella i Portugal med Disciplinaria eller den *santa senhora* hvormed de slaae sig selv under Pønitenden. I Provinserne gaae, foruden en Mængde Mennesker for at see sig om, tillige de bodfærdige Syndere, barfod i Pøniternes Dragt og med Maske for Ansigtet, for ei at blive kiendt.

Ved Processionen i Fastetiden var deres Disciplina, eller Ruelse, i ældre Tider ofte særdeles skrækkelig; nemlig at Folk slæbede tunge Jernkieder om Natten giennem Gaderne, snoede Grene af Brombær om deres Legemer og anbragte smaa Glasstumper i deres Snore eller Disciplina, saa at Blodet flød dem ned af Ryggen og de ofte bleve farlig syge; til Held for Oplysningen har dette aldeles tabt sig. Pønitenterne, hvoriblant jeg bemærkede et Par uden Næser, foretage lidet eller intet der viser deres Ruelse. For at spise Kiød i Fasten betales for en trykt Seddel, eller Indulgens, henimod 6 s., man hører undertiden Geistlige selv skiemte med *verbum iuro*.

Den første Fredag [i Paasken] er tillige en høi Boed- og Fastedag, og om Aftenen Kl 6, eller ved ave Maria, begynder den Messe som kaldes miserere; et Crusifix i Legems Størrelse nedtages og lægges paa et Alter; de fleste af dem der ere tilstede, gaae hen, knæle og kysse

Fødderne af Crusifixet; derefter slukkes alle Lys og de bodfærdige Pønitentere begynde at slaae dem selv med Snore, som kaldes disciplina; egentlig syntes dette være leiede, og medens de slog sig var allene med Haanden paa Klæderne.

I en Tale forkyndte en Munk Forsamlingen det vigtigste ved Crusifixet; efterhaanden som hans Stemme bleve meere grædende, blev Slagene mere almindelige, og lydende og endte sig tilsidst i en næsten almindelig Haandklappen. Lysene tændtes, og Crusifixet blev baaret under en Baldakin til et Sted af Fransiskanernes Medbrødre. Nemlig der ere adskillige Brødre-Laug, der udmærke sig ved slige Leiligheder, ved Dragter, og ere Munkene behielpelige ved adskillige Leiligheder. Foruden Crucifixet, var Christi Grav forestillet i Kirken. Det hele endtes med en Messe.

Skiertorsdag er Sakramentet opsat til Skue paa en Slags Throne, med mangfoldige Lys, efter Fodvaskningen av Biskoppen; i Cathedralen opføres en slags Vokal-Musik, ei ulig at være Oratorie, af Præsterne, og under dette gaaer Mængden af og til, fra den ene Kirken til den anden, da de alle ere illuminerede ved denne Leilighed. Langfredag forestilles Korsfæstelsen i Franciscaner-Klosteret. Der læses Mæsse, prædikes da imidlertid. Kirkegulvet ligner et Parterre og er allene for Damerne. Indgangen af Pulpiturene, fulkommen lig Loger, ere for Mandspersonerne.

I Prækenen fremkalder Munken ved et Udraab de, der skulde være tilstede ved Korsfæstelsen, og man ser endog disse nok til at lade dem passere igiennem den hele Mængde; man seer 2de forklædte som Jøder, en som den Romerske Officeer, der havde Vagt ved Korset, andre som Soldater, men alt paa en Maade der er stødende og ei passende med Historie. Der komme tillige 4 Mænd af de fornemste Familier med en Ligkiste og Ligbør, for at bortbære Frelseren. Nogle bringe Stiger med, Forhænget aabnes og man seer Crusifixet med Mariabilledet i Legems Størrelse og begge Røverne; der anbringes Stiger, og Billedet der forestiller den døde Frelser, nedtages, efterat Naglerne med tydelige Slag ere udtagne, og nedhidset for at lægges i Kisten; det bringes siden om i Gaderne i Processionen.

Processionen fra Jesuiter-Kirken var simpel, uden flere Billeder end Frelserens og Marias; men besynderligt at de vexlede med Musik af Trompeter, Trommer og Piber og Messe og Sang af Præsterne og Munkerne. Crusifixet blev baaret fra Jesuiter-Collegiet og til Fransiskaner-Closteret, hvorfra Maria-Billedet i Legems Størrelse vel arbeidet, i grædende og nedrevet Stilling blev sat lige op for Frelseren; en Munk besteg en liden Prækestol under aaben Himmel og holdt en Prædiken, hvori han meget vel fremsatte Mariae Bedrøvelse og Frelserens taalmodigt og menneskekerligt Character, med saa rørende Udtryk at næsten den

hele Forsamling brast i Graad. Jeg maa tilstaae det var den første og eneste Gang jeg har havt Leilighed til see lignende til Religions Følelse.

Herfra gik Processionen, fulgt af nogle hundrede Mennesker med blottet Hoved, til *São Tiago*, hvor en Præst holdt en Prædiken omtrent i *Vieiras* Stil; ved nogle Udraab af *Misericordia* faldt den hele Forsamling paa Knæ, og alle sloge sig med Haanden paa Kinden. Det gav en besynderlig Lyd til det latterlige; siden gik Processionen tilbage.

António Vieira, en Portugisisk Jesuit, ansees almindelig for Mønster for Veltalenhed og et godt Sprog; man vil ofte høre Vendinger i deres Prædikener, og undertiden endog nogle daglig Tale, der har nogen Lighed med denne Mands Veltalenhed; af hvilken Abbe *Arnauld* sin *Historie des deux Indes Vol: V.* har givet en god Prøve.

Det er besynderligt at *Necker* kan synes at Catholiker elsker overmaade sin Messe paa Grund af den skønne Musik; der eksisterer vel neppe noget mere umusikalsk, og var ei den strænge Frygt for Kirkestraffene, vilde den neppe blive meget; endog uagtet denne, sees Kirkerne næsten tomme, naar man undtager Landsbyerne. De elske for meget Morgensøvnen og uagtet man, for at føie sig herefter, har indrettet flere Messer, f. Ex. Kl. 5, Kl. 7 eller 8, Kl. 11 og Kl. 1, og det er Straf for at udeblive fra Messen, undskyldte de sig dog ofte.

Det er bekiendt at de Franske murrede og banke deres Præster, naar de ei læste Messen hurtig nok, og det gielder her det samme; man hører mange rable det op som om de frygtede for at blive hørt, og i særdeles haarde og ubehagelige skønt Taktmessige Toner.

Det hindre imidlertid ofte den Reisende; hans Postkarl vil ei sielden have Messe, forat forsinke ham Reisen. I Byerne hvor Kirkene ere rummelige, er det ei saa ubehageligt og usundt som i Landsbyerne; hvor man ofte seer Folket saaledes pakkede at de neppe have Rum til Knæfald, og man seer med hvilken Glæde de søge Udgangen.

Imidlertid giver det Anledning til Bigotterier. En af de meest sladdervorne og onde Fruentimmer raabte idelig til sin Mand gallant *ah vida scandalada* og omtalte vidt og bredt sin Guds frygt og Mandens Ugudelighed, som heller gad sove end *vida la messa*.

I nogle Selskaber staae alle Giester op ved det Klokkeslag der forkynder Ave Maria, og naar dette er over, ønskede de hinanden en god Aften; sielden høres af en og anden gammel Matrone et lydeligt ave Maria; Læsning til og fra Borde bemærkede jeg ingensteds.

Deres Interjectioner eller Udraab ere almindelig Jesus, Jesus Maria, Jesus St Anna og flere Helgen-Navne. Den lavere Classe raabe almindelig *Diabo* eller *Diabo do inferno* naar de vil tilkiendegive Vrede eller Fortrydelse.

Det er maaskee ingen catholsk Land hvor Overtroen er mindre, og hvis det ei var forbundet med Straffe vilde adskillige af Ceremonierne snart komme i Glemmebogen; men ved hvert Skriftemaal sees nøie efter at enhver har kiøbt sin Bulle, ligeledes straffes de der forsømme Kirken og endnu mere de, der ei til rette Tid communicere.

Det er bekiendt nok at man før Revolutionen i Frankrig talte til Fordeel for Præsterne og ansaae dem for at være nødvendige, derimod foragtede man Munkene, man har villet bemærke noget lignende. Desuagtet indvies endnu adskillige her i Fransiskaner-Orden i sær af Forældre, der ei vide at anbringe deres Børn anderledes. Et Aar er Prøvetiden de holdes meget strængt, ingen maa tale med dem uden en gammel Munk, som bringer dem Føden; efter dette aflægge de høitidelig Munkeløftet og maa en Tidlang gjøre endog de ringeste Tienester i Klosteret. Deres Pligter ere almindelig at synge deres Horas og betle deres Føde.

Sarah Bowdich 1825.

Ved Spisningen iagttages at de ældre først spise og siden deres Tienere. Deres Vinkjælder er vel forsynt og de have tillige en smuk Have men kun maadelig dyrket, der er et Cocos-Træ det eneste jeg saa paa Øen. Tillige var der en Mængde af den her almindelige *Canna*, hvis Frøe maaskee tilforn her synes have tient til Rosenkrandsen. En besynderlig Indretning og Afdeeling har de i Gangen ved Munke-Cellerne til at rense dem fra Utøi.

Der findes blant deres Geistlige nogle faa af saa fordærvet Tænkemaade og Sæder at de endog i Samtale har erklæret at de ansaae Fruentimmeret ei skabt uden til deres dyriske Fornødenhed; en eneste traf jeg der paastod at da den canoniske Lov ei tillod ham med Fruentimmerne han maatte søge dem og virkelig søgte dem med det andet Kiøn.

I det herværede Collegie, eller Gymnasium, skal være henimod 200 Discipler. Lærerne, *Pereira* i Sprogene og *d'Oliveira* i Philosophie og Mathematik, have hver henimod 600rd om Aaret. Læsetimerne ere 7, *Pereira* i 5 og *d'Oliveira* i 2. De Studerende kunne ei her

opnaae nogen Værdighed, men maa gaae til Lisboa. De kunne alligevel blive Præster, da dette allene beroer paa Biskoppen.

For at ordineres til Præster maa Candidaterne underkaste sig en Examen her paa Øen. Denne foretages af Biskoppen, en *Canonicus* (*Ærede Loupes*) og begge Lærerne ved Collegiet. *João Pereira* og *Francisco Manuel*, og Candidaten prøves i Theologie, Rhetorik, Philosophie og Grammatik. Ved en saadan hændte det at en af Lærerne bad Candidaten recitere en Sentents der endte sig med *ante cella Thesaurus*. Den anden rettede Candidaten og sagde det skulde være *Thesaura*; hvorpaa første Lærer sagde Drengen havde talt ret. Biskoppen raabte efter *Callupen*,⁶⁵ som er den almindelige brugelige Lexicon; men første *Litris* sagde han troede det unødvendigt, da hans Høiærværdighet læste daglig af Bibelen *Thesaurus vester*, hvorpaa 4de Mand som hidtil havde været neutral, raabte det havde han jo allerede sagt, skjønt han hidtil ei havde aabnet Munden. Denne Trætte endte som sædvanlig med Fiendskab mellem de tvistende.

En anden Leilighed traf 2de sammen i et Selskab, en Præst og en *commisário*; den sidste sagde ved at see Præsten, her er da Noæ Ark fulkommen, der manglede dog før deres Ankomst, en Hest, svarede Præsten.

Skolen

Skolevæsenet for Almuen er i slet Tilstand, og i de fleste Sogne er ingen Skoler. I Byen er det overladt til Folk der ei har andre Udsigter, og der betales almindelig 10⁰⁰ om Maaneden; deres Lærebog er en liden *deodox* af noget over 200 Sider og kaldes *laterna Christi*; den begynder med Alphabetet med et Billede for hver Bogstav med Stavelse-Øvelser og med et Løfte om *indulgenz* for dem der oplære de Unge. I øvrigt er den deelt i 14 Capitler der indeholde Korsets Betegnelse og Betydning, Fader vor, Ave Maria, *rainha*⁶⁶, Troens Artikler, de 10 Bud, Kirkens 5 Bud; om Messe, Skriftemaal, Communion, betale Tiende og Førstegrøde; de syv Hovedsynder, Stolthed, Gierrighed, Overdaad, Synder mod den hellige Aand, Fortvivelse, Misundelse, Forfærdelse ere de 4 himmelraabende Synder; Kirkens 7 Sakramenter, Barmhiertigheds Pligterne, 7 legemlige og 7 aandelige; de forskiellige Ordeners Messe-Ritualer paa Latin og adskillige andre Bønner, f. Ex. *Pater noster*, *Ave Maria*, *Credo in Deum*, *Salve Regina*. Endelig nogle Regler hvordan en Christen bør anvende Dagen,

---

⁶⁵ *Ambrosii Calepinii Dictionarium septem linguarum, nova maximque vocum accession ...: In quo respondent Latinis vocabulis Graeca, Italica, Gallica, Hispanica, Germanica, Belgica; tres preaterea indices ....Basilieae; ex officina Henricpetrina, 1570. 22 bl., 1676 s., 1 bl., 364 s., 2 bl. Fins i en rekke utgaver.*

⁶⁶ Dronningen.

hvordan høre Messe, forberede sig til Skriftemaal, gaae til Communion. Et langt Litanie eller *ladainha* til alle Helgener til Maria. Brugen af Rosenkrandsen, Mysterierne, 3 glædelige 5 grædelige af Lidelses Historien og 5 herlige, hvorpaa følger nogle aandelige Sange, og endelig en Bøn til den almægtige som slutter Bogen.

Nogle vil pastaa at den Fordom om Helgens Forbøn, er en vigtig Hindring for Moraliteten, og at der ere faa der røbe de have noget tydeligt Begreb om en tilkommende Straf og Belønning.

Sosialt liv

Det er en almindelig Fordom at for at kiende Verden skal man søge de rigeres og bedst opdragnes Selskab. Menneskerne i disse Classer ere i alle Land ligesom skaarne efter et og samme Mønster. Jeg kom kort efter min Ankomst til Madera i et Selskab af over 200 af Byen *Funchals* bedste Familie og glædede mig i Forveien over den Kundskab jeg ved denne Leilighed vilde indhente angaaende Sæderne Toner og Smagen paa et Sted hvor jeg skulde leve nogle Maaneder. Jeg blev forundret da jeg saae Værelserne fulde af Spille-Partier, faa tale og ingen interessere sig for den Fremmede; denne kan dog umulig begynde Conversation paa et Sted hvor han er som himmelfalden.

Men Fruentimmerne vare uden Tvivl i et Værelse for sig til Spisetid. Jeg længtes efter denne da jeg saa formodet at Samtalen vilde faae mere Liv men dette Haab slog mig feil, saa jeg modsaae Slutningen af Maaltidet efter omtrent en Times Tid. Nu gik Veien til en slags overmaade behagelig og smagfuld Løvsal, hvor saaes et meget stort Bord med en liden Fontene og et Bassin af Guldfiske; paa Bordet var alle slags Confiturer og de skønneste af Maderas Frugter som og de meest udsøgte Vine, her stødte mig intet uden den engelske Idee at bede sine Giester til Drikke i et Værelse uden Stole for at de ei skulde drikke længere end at de kunde staae paa Fødderne.

Man gik herfra til en herlig stor Sal, hvor Fruentimmerne tog Sæde rundt om i Værelset og Mandspersonerne stode alle i en Klynge ved Døren. Man udbad sig af en eller anden af Fruentimmerne at spille paa et lidet Orgel som stod i Værelset, de gjorde dette med roesværdig Villighed og sang tillige, der [vare] iblant dem adskillige der havde temmelig Fulkommenhed; Musikken var for det meste Italiensk og man klappede især ved en Bravour-Arie, som mere kunstig end skøn, man begyndte siden atter at spille og nogle som blev til ud paa Natten havde tilsidst et lidet Bal.

Deres Maskerade begynder mod slutningen af April og varer næsten hele Sommeren; Dragterne ere undertiden særdeles kostbare og synes være Hovedsagen. Undertiden er Optoget lunefuldt nok, og ofte er deres Vittighed temmelig lig den gamle saliske Skiemt. Masken forestiller ofte en Advokat i gammel spansk med Brillen paa Næsen med et Asen læsset med Bøger, og Pøbelen raaber det er Doctoren der bærer Bøgerne. Man overtalte en Stakkel at lade sig spænde for en Vogn og trække en Maske der var Doctore Mediciner og som imidlertid bestandig og i altfor tydelige Manerer manøvrerede med en Clysteers Sprøite. Nogle ere forklædte som Diævle andre som Abekatte der Natten tilbringe med Dans af Mandspersoner forklædte som Fruentimmer.

Et Exempel af en Friheds Predikant talte stedse om Menneskerettighed; da der taltes om en Engelsk der af Frygt for Franske skulde tage Øen, begyndte at føre sin Vin fra Øen, paastod denne at saadant burde Gouvernøren aldeles ei tillade. Man betakkede sig naturlig siden for hans Friheds Idee.

Ved en Samtale over Bordet blev omtalt Aarsagen til en Misvæxt; adskillige søgte Aarsagen i et andet, nogle i Mangel paa Guds frygt i Moralitet o.s.v. Men en i Selskabet sagde ganske høit, tillader Honnores mig at sige min Meening da er det Mangel af Retfærdighed (*falta de justiça*) men samme var og nær blevet taget ved Hovedet.

Som et Beviis hvor let fængeligt selv et fredeligt Folks Phantasie kan være naar samme er kuet af Overtroe og Vankundighed, maa følgende tiene. Nogle Fanatikere udsprede at de Franske vilde tage Øen, udpegede dem der havde i Commission at underrette dem og fortalte endog at de havde seet Penge bragt i land, samt at Pillaren der tiende til at bringe Gods i Land skulde tiene dem til Fyrtaarn. Nogle paastode endog at have seet Lys paa den. Tingen blev saa alvorlig at Pøbelen allerede havde valgt sine Offere, da Sagen endelig toges alvorlig og de der havde udspredd Rygterne blev examinerede for Kirkealmuen for at overbevise dem om Urimeligheden.

Mangel af almeen Aand og almeent Vel har uberegnelige skadelige Følger. Den best passende Allegorie er uden Tvivl at forestille sig deres Bestyrelse under forskellige Solsystemer i samme Stat, hver vælger sit og søge at skade hinanden og ere ved sit hele Sleng uopholdelig beskæftigede.

Høflighed er her saaledes en Strøm af Ord og man venter ofte blot at den foregivende Ven skal vende Ryggen for at støde Dolken i ham, eller i det mindste styrte ham fra det Sted hvor man ønskede en paalideligere. Dette skaber en Forstillelse og Forfinelse, som strax falder en Fremmet i Øine.

Umaadelighed i Drik især i Brændeviin foraarsager paa Madera ofte en Art Afsindighed, som almindelig viser sig i en forstemt og overspændt Indbildning, sielden melankolsk som oftest stolt; man har tillige det besynderlige Exempel at denne Art Afsindighed er helbredet blot ved Reise til mere nordlige Climater.

De give almindelig Folk et eller andet Øgenavn f. Ex. *Videriela Cadrele Caldeiro Pesci Pao Cavallo Puterlana teija de aranha*; dette er ofte nødvendigt at vide for at kiende en fra en anden.

Kvinnene

Besyderligt er det at Skønhed er sielden blant Qvinde-Kiønnet. Den ufordeelagtige Klædedragt, en ofte utidig Blyefærdighed, og at Fruentimmerne af laveste Folkeklasse kommer tilsyne, er dog nok for største Skyld.

De af den fornemmere Classe lade sig bære i Hamak naar de aflægge Besøg og naar de gaae til Kirke; da er den hele Figur saa indhyllet i en Art af Poenitense-Dragt, og selv som oftest Ansigtet skiult med et sort Floer, der vanskeligt tillader noget Skimt af den skiulte Skønhed.

For at gjøre sig Begreb om hvad Overdaad der allerede hærsker paa Madera, maa man see deres Galla-Dage, især Skiærtorsdag, da næsten alle Fruentimmer ere klædte i hvidt, og de fleste Mandspersoner med Kaarde og Chapeaubas; man vil ved denne Leilighed tillige best bemærke National-Ansigterne, og finde at det smukke Kiøn, især hvad den saakaldte *embonpoint* og Tækkelighed angaaer, neppe staar tilbage for nogen anden Nation, men tillige en Art næsten grov Sandselighed, som især blant den lavere Classe ofte røbes uden Undseelse.

Men de af den rigere Classe klæde sig almindelig paa engelsk, og da deres Taille er som oftest særdeles fyldig, saa passer disse Kioler med Livstykket blot til Brysterne meget vel. Deres Dragt naar de gaae til Kirke ligne noget den som man finder paa Malerier der forestille de første Christnes Forsamlinger; nemlig en sort Flannels Kappe der bindes om Hoftene som et Skiørt, og den øverste Deel kastes over Hovedet, saaledes at skiuler den hele Overdeel tilligemed Armene; de yngre gjøre den Forskiel at de have Armene i frie, og man seer ei sielden at det hele er et Skalkheds Skiul, da de ofte titte frem under det med kun lidet bodfærdige Ansigter.

I *Funchal* og selv i de smaa Byer vil man finde Pragt i Klædedragt, og man vil finde flere Mænd end Fruentimmer af overdreven Pynt, men sielden noget karakteristisk uden det skulde være Kaarden, som man vil see hos alle Stænder, skjønt nu mindre end tilforn.

De finere Træk af qvindelig Blufærdighed og Blødhed ere sieldne, og de ere maaskee lykkeligere og mere sunde ved ei at kiende de overstemte Følelser, som skabe saa mange Indbildninger, lykkelige og ulykkelige blant begge Kiøn i Evropæiske Stæder.

Den almindelige og meest elskede Skønhed her, er et rundt Ansigt, smaa sielden tindrende klare Øine, lav Pande, liden stump Næse, stærke Øienknokler, og Underdeelen af Ansigtet næsten ligesaa stor som Næsen og Panden tillige; bleg ofte næsten graalig Ansigts Farve er næsten national, fyldig ofte fed Lemme-Bygning, almindelig 6 Alen og undertiden, skjønt sielden, over.

De ere almindelig kun af en bleeg noget gusten Farve, uden synderlig Ild i Øinene, snarere noget alvorlige og tilbageholdende i Selskab end muntre, og deres Øiekast synes da at sige noget og dog som oftest i Grunden slet intet; dog er her fra mange Undtagelser, da mange af dem ere opdragen i Engelland og kiende temmelig Verden uden at man mærke Prætentionen hos dem.

Fruentimmeret modnes tidligere paa Madera end mand efter Climatet skulde vente; der er Exempler at Fruentimmer har været mandbare og har havt Omgang med det andet Kiøn før det 12 Aar; ligeledes af Børn, 7 Aar gamle, der har røbet den heftigste Begierlighed efter Samleie. Exempler af Giftermaale i det 14 Aar ere langt fra ei skiieldne.

En troeverdig Mand har forsikret at han have hørt en Præst selv fortælle en Besættelse-Historie, at nemlig et Fruentimmer der var besat af Dievelen, men tilspurgt af Biskoppen paa Latin, svarede at hun ei forstod dette, men bad ham udspørge Dievelen i hende, at denne svarede paa Latin og blev tilsidst med megen Nød uddreven.

Frimureri

Frimureriet var paa Madera meget udbredt. Der var et eget Huus til Loge uden for *Funchal*; det lykkedes at samle de bedste Folk af alle Stænder, og deriblant mange af de saa kaldte *fidalgos* eller høie adelige, adskillige Geistlige, selv Gouvernøren skal have været i Selskabet.

Alting var vel indtil der kom en Franskmand som kaldte sig Dorkenin [d'Orquigny]⁶⁷ og gav sig ud for Læge. Denne paastod han var sendt fra de ovenomtalte Loger, for at bringe alle Verdens Loger til Overenstemmelse, og foreviste en Mængde Diplomer. Han paastod at for at bringe Logen i Orden og bestride de nødvendige Udgifter, maatte der skee et Sammenskud, at hver maatte erlægge enten 8 Piber Madera-Vin eller Værdien. Adskillige bleve opmærksomme og foreslog at skrive til de engelske Loger for at erkyndige sig om hans Fuldmagt; en af Selskabet sagde han troede man vilde kiende dette Menneske før Efterretningen indløb og Udfaldet retfærdiggjorde denne Formodning.

---

⁶⁷ João José d'Orquigny (1744- ?) var fra Chatillon-sur-Marne i Frankrike. Han hadde studert anatomi, botanikk, naturhistorie, eksperimentell fysikk og mekanikk og hadde reist både i India og i Amerika. Ca. 1788 dro han til Portugal og kalte seg lege og naturforsker. Støttet av statssekretæren i *Marinho e Ultramar* [Hav og oversjøiske land], Martinho de Melo e Castro, som ønsket utvikling på Madeira, reiste d'Orquigny til Madeira våren 1789, der han ble vel mottatt av guvernøren. Han bodde i *palácio de São Lourenço* og planla å danne et patriotisk selskap, *Sociedade Patriótica e Económica do Comércio, Agricultura, Ciências e Artes* på Madeira. Han utarbeidet i den forbindelse en beskrivelse av forholdene på Madeira, især handelen som var dominert av utlendinger. Dette brakte ham straks i et motsetningsforhold til de britiske kjøpmenn. Etter å ha viklet seg inn i disse problemene og dessuten anklaget for å være frimurer, forlot han Madeira. Han ble arrestert i Lisboa 13. august 1791, og etter å ha blitt avhørt av *Santo Offício* [inkvisisjonen], ble han utvist fra Portugal.

Man fandt snart at Dorkenin var en Bedrager, og nogle Efterretninger vare endog at han aldrig havde været Læge, men blot Assistent for en Læge af det Navn og tilranet sig endeel af hans Papirer. Der opkom Misforstaaelse mellem ham og Gouvernøren, dette trak fleres Misgunst efter sig, og Dorkenin gik til Lisboa.

Her overgav han en Fortegnelse over hvilke der vare Frimurere, og Sagen ble saa vigtig at der blev beordret en Undersøgelse. Følgen heraf blev at et ungt Menneske af Frygt for Inquisition tog Gift, 4 til 5 Familier flygtede til Amerika, ligeledes nogle Officerer; kort Sagen blev saa alvorlig at for at hindre dens videre Følger, blev der foreslaaet at man skulde angive sig selv og sværge at hæve Selskabet og ei holde deslige Forsamlinger, for paa denne Maade at undgaae det saa kaldte St. Office eller Inqvistionen. Dette skeede, og paa denne Maade blev Sagen bilagt, men det gav Selskabligheden et Banesaar, da man nu frygtede for enhver Forsamling.

Biskoppen *Don José (da Costa Torres)*⁶⁸ havde en Læge, *Oliveira*, som han, da han hørte han var Frimurer, vilde overgivet Inqvistionen; men denne reiste til Lisboa og blev Læge hos Fyrsten; her magede han det tilsidst saaledes at Biskoppen, hvilket hidtil var noget uhørt, blev kaldt tilbage ifra Madera; da det ellers var almindeligt at Biskoppene forbleve her til deres Død. Maderas Indbyggere vare glade over at de bleve af med denne, som skal have været en meget ond Mand.

Veiene

De almindelige Landeveie ere kun maadelige, de ere smale og stige og falde meget brat, ofte uden Broer over temmelig store Bække og ofte overskyllede af dem i Regntiden. Nogle Stykke ere alligevel meget skønne f. Ex. den i Sognet *Santana* paa Nordsiden, den fra *Santa Cruz* til *Funchal* mod Østen, den i *Canhas* mod Syden og den i *Madalena da Serra* mod Vesten.

---

⁶⁸ Det var mange frimurere på Madeira, og en losje i Funchal omfattet en dommer (*o juiz de fora*), rettspresidenten, flere prester, litterater og sønner av adelige familier. I 1792 startet biskopen i Funchal, José da Costa Tôrres, en storstilt forfølgelse av frimurerne på Madeira, idet han påberopte seg å forsvare kronens og statens interesser. Aksjonen frembrakte panikk, og mange frimurere, blant annet flere militære og offentlige funksjonærer, forlot Madeira med sine familier. Guvernøren, som betraktet frimurerlosjen som upolitisk, henvendte seg til sentralregjeringen i Lisboa, og 23. juni 1792 ble alle som var anklaget for medlemskap i de hemmelige foreningene, benådet og frikjent for anklagene om kjetteri. Da biskopen satte seg imot å ta inn igjen i kirken de prestene som hadde vært frimurere, måtte sentralregjeringen igjen gripe inn. Noen år etter ble biskopen forflyttet til *Elvas*, og natten til 6. oktober 1796 dro han fra Madeira uten å ta avskjed med noe menneske.

Omkring *Funchal* og nær de øvrige mindre Byer ere de broelagte, men ei beplantede med Træer. *Veloso* havde en saadan Plan, men som ei lykkedes med Udførelsen. Myrthe-Træer hænge ned over Veien som og Figen, Granat og Orange og Bananetræ. Langs den løbe ofte en *aguado* eller Vandledning, som vel ei almindelig flyder christallklar, men hvis grumsede Vand vækker Begrebet om den Frugtbarhed de allevegne underveis udbrede da de udledes for at vande enhver Fazenda som har Deel i samme.

Byggestil

Bygnings Maaden paa Madera fortiener Opmærksomhed. I et Land der har havt saa meget Træ er det besynderligt at treffe saa faa Træhuse. I Byen *Funchal* er næsten alle, selv de ældste Huse, af Steen, endog de paastaer opbyggede af de første Moreiske Familier som kom til Landet. Dette giver ei allene Byen et smukt Udseende, men gjør tillige Ildsvaade meget sielden.

Husene ere almindelig 2de Stockværk høie og have ofte et en Art firkantet Taarn i Midten, almindelig meget højere og undertiden dobbelt saa høit som Huset. De opføres af den Trap- og Basaltartet Steen lig vor Graasteen i Udseende. Denne slaaes i saadanne Stykker der omtrent passe mod hinanden og legges saaledes, at de danne en Muur af lidet over en Fods Tykkelse hvilken siden overkalkes og ofte endog gipses. De ældste Huse har intet saadant Overtræk, og man seer der de blotte Stene. Til Karnisker i Vinduer og Dørre, som ogsaa til Balkonerne, bruges tilhugne Stene af Lava som har den Fordeel, at den lader sig let arbeide, ei er tung og udmærket bestandig. Dens Farve er almindelig rødbrun, og den tilhugges almindelig i Form af firesidet Prisme, omtrent 8 Tommer tykt. Den bruges ligeledes til Trapper.

Muren er almindelig af 1 ½ til 2 Fods Tykkelse, det underste Stokverk lavt og indrettet til deels Comptoir og Tienerkamre deels til Pak- og Kram- samt Spækhøkerboder, deels og til Verksteder, som her alle ere aabne ud mod Gaden og have deraf deres Lysning. Det andet og øverste Stokverk er høit og indrettet for Familien. Næmlig en stor firkantet Sal med 2de eller 4 store Vinduer 1 1/3 til 2 Alen brede og 2 til 2 ½ Alen høie, og indrettet at det underste kan skydes op bag det øverste efter engelsk Maade. Neden under dem er ofte 2de Dørre ud til Balkonen. Istedet for dette Vindue er undertiden dog kuns hos Fattige blot en Art Sprinkelverk af Træ, ofte som vore saa kaldte Jalousier, og saaledes indrettet at støde ud ad og hænge fast i Hængsler oven i.

Imellem Vinduerne hænger et Speil af gammeldags Smag, og undertiden Kobberstykker. Væggen er gipsed og enkelt Rand Panelværk af Træ til den Høide hvor Vinduet begynder, hvilken samme fortsætter om Vinduet til Gulvet; ligeledes gaaer en Rand, lig en Gesims, under Loftet, og Loftet selv hævet i en slags Hvælving, der er ofte gipset med en enkelt Figur i Midten, grøn f. Ex., og Gesimset grøn med hvide Blomster. Foruden denne er en Dagligstue Sengekammer og Kiøkken.

Taget er lavt og fladt, og Tagstenene af den gammeldags Maade, men lagte i Kalk, saa det ei kan prelde; uden om faa af de ringere Huse at der lægges Kampesteen paa dem, for at de ei skal blæse af i Storm. Skorsteene ere meget brede, lukte øverst og med Aabninger paa Siderne; Bagerovnen er ofte en enkelt Udbygning.

Hans [Bondens] Boepæl er simpel, et Steenhus, sielden over 8 Alen langt 3 bredt, med et Spærreværk der gaaer skraa op i en Spidse og er dækket med Straa og Rør, udgjør Vaaningshuset. Lige overfor Døren er som en liden Nische, og i den et eller andet Helgenbillede, en lav Brisk med en Matras til Sengen, en eller 2de Kasser, et Bord og ofte ingen Stol, udgjør Møblementet; en Stang under Loftet, fra den ene Væg til den anden, tiener til Garderobe, og man vil sielden feile i at bedømme Velstanden i Huset efter denne, da alle de Klæder hvormed der gøres Stads, ere ophængte paa denne, og som oftest et Silke-Skiørt af Stoffer især udbredt til Skue; i Kiøkkenet er som oftes blot et Spiskammer. Næst Vaanings Huset er en liden Straahytte der tiene til Kiøkken og længere hen en anden for Creaturene. I de høiere Biergene, f. Ex. i *Curral das Freiras*, er Arnestedet i Vaaningshuset paa Gulvet, og besynderligt at man alligevel ei foruleiliges af Røg, endskiønt Døren er meget lav og Brændet friskt Laurbærtræe.

Man kiender de rigere Bønder derpaa at de faae deres Huse overstrøgen med Kalk og tækkede med Tegl.

Steinarbeid

De 2de Steenarter som bruges til Bygninger her paa Øen, ere begge Lavaarter. Den ene, rød og af løsere og meer aabent Sammenhæng, kaldes *pedra mole* (den bløde), den anden, blaagraa undertiden særligt af fastere og tættere Sammenhæng, kaldes *pedra ridge* [rigido](den haarde).

Den Sand som bruges til blande med Kalken til Mortel, er egentlig ei andet [end] de smaa Lava-Stykker der af Bølgene ere knusede og afrundet; den afvaskes undertiden i fersk Vand, for ei at trække Fugtighed til sig, ved det Salt som de kunne medbringe af Havet, og

giver en særdeles god Mortel. Videre stødes den sorte, meget smaa, blandes med Kalk til et Stukko der ligner naar det er vel arbeidet, sort Marmor.

Naar Arbeidslønnen for at hugge den saakaldte *pedra mole* og *ridge* [rigido] ud af Bierget, at føre dem til Byen, tilhugge og bringe dem i deres Leie, sammenregnes, saa vil ved Overslag erfares, at en saadan Steen af *pedra ridge* [rigido], af omtrent 3 Fods Længde, 2 Fods Brede og $\frac{1}{2}$ Fods Tykkelse, vil koste over 20rd. Hvis denne Sort Steen kunde glasseres, vilde den upaatvivelig kunde anvendes til flere Ting end for nærværende.

Der brændes meget lidet Tegelseen paa Madera, og den der brændes er slet; den sprikker og suger Vand; derimod brændes ingen Mursteen; nogle troe fordi det røde Leer ei er skikket hertil, andre at den Lethed hvormed kan sage og tilhugge Lavastenen, eller *pedra mole* som de kaldes, gjør at denne anvendes til Forsiring, og Væggene mures af Steen der tilhugges lidt og lægges i Kalk. De blande her Kalken med hvad her kaldes Sand, hvilket egentlig ei er andet end smaa afrundede Steene af de Steenarter der findes her, men ingen Qvarts. B[anger] vaskede den ud i fersk Vand for at den ei skulde trække Fugtighed af Luften. Den er meget stærk og Murene staae sig særdeles vel.

Pottemakerarbeid

Det Leer som her bruges til Pottemager-Arbeider, er graalig guult og graves paa adskillige Steder; dog er der saa vidt jeg kunde spørge, kun den ene Pottemager i *Funchal*. Dette blandes med den her saa kaldte Sand, der egentlig ei er uden smaa Lavastumper, og dannes paa den almindelige Maade til Kar af forsiellige Former; hvoriblant de til at bære Vand i; de til stege Kastanier, eller saakaldte *assadeira*, udmærker sig fra de som bruges; den sidste har nemlig et slags Comfur, lidet Fyrfad af Leer for Ilden, og den øverste Deel i Form af et hulret Kedel, hvori Castanierne kastes og steges.

Karrene glasseres egentlig ikke, men i det Sted oversmøres de med en Art rød fiin Jord, som bestaaer af en feed Leer, meget nøie blandet med særdeles fiin Lava-Aske. Naar de [ere] oversmurte hermed, poleres de med en rund Kiselsteen og glasserers med et Klæde dypet i Olie; de sættes siden i Ovnen, som var meget simpel og liden, og naar de ere brændte, faae de en noget glinsende Overflade, der ligner en slags Glasur, men er saa blød at den meget let lader sig skrabe med Kniv. De holde at koge i, men til kolde Ting ere de vel tienlige. En gammel Kone bestred Polering og havde for hvert en halv *Castoin* omtrent 7 [s],

og kunde upaatvivlelig fortjene henimod 80 s daglig, naar der var Arbeide nok. Ved *Cabo Girão* er det mærkværdigste Brud af *pedra mole* der mineres ud og bringes i Baade til Byen.

Møllesteene bringes fra Lisboa til Madera. De bestaae af den i Spanien temmelig almindelige Kalksteen, der er saa haard at den vil gjøre smaa Ridser i Glas og give enkelte Gnister med Staalet. Der findes nu næsten lignende paa *Porto Santo*. Af Brudstykkerne og af gamle Møllestene brændes en meget god Kalk.

Curculia

Til Korntørring for at forebygge de skadelige Virkninger af *Curculia* kan med Nytte en Damp-Maskin anvendes. *Banger* har f. Ex. anvendt denne hertil med Held. Maskinen selv var af Kobber omtrent 3 Fod høi og 2 i Tvermaal rund forsynet neden under med Ildfang og Rist hvorfra Ilden spillede under Bunden af Kiedelen og bragte Vandet til at koge. Den hede Damp gik op giennem et tykt Kobberrør og derfra giennem et tyndere som gik henimod 30 Fod i Høiden hvorpaa det ombøiedes og gik ned igien henimod Kiedelen hvor der [var] anbragt en Kiøle-Tønde for at forvandle Dampen igien til Vand. Oven i hvor Røret ombøies er en slags kort huul Cylinder af Kobber omkring i hvilken Dampen spiller og over den staaer en tragtformet Aabning der kan fæstes paa Cylinderen, herfra gaaer et Rør imellem de 2de andre af det første fra Kiedelen og som derved opvarmes i en meget høi Grad og ender nede ved Enden af det tykke Kobberrør. Naar nu Kornet kastes i den tragtformige Aabning meddeles det strax Dampens Hede og endnu mere naar det kommer i Røret saa at naar det falder ud neden under kan det styrtes i Sække og siden udkastes i Dynger. Dette Korn angribes ei af *Curculia* men kan giemmes særdeles længe. For at forebygge det ubehagelige ved Kobber kunde det saakaldte forthinede Kobber som ei ruster bruges, den hele Maskine koster henved 20 £ Sterling.

Curculierne anretter her skrækkelig Ødelæggelse og jo varmere Climatet er hvorfra Kornet kommer des fuldere er det almindelig af dette Utøi, som fortærer Kiernen i Kornet aldeles. Det Korn Hvede og Mais fra Barbariet og Brasilien findes ofte aldeles opædt af dette og ligeledes det der avles paa Madera. *Banger* har indgivet Ansøgning til Regieringen i Portugal om Privilegium paa alene at have den og erholdt Løfte.

Sit Huus havde han ladet indrette med meget høie lyse og luftige Tværlofte, som uden Tvivl var det vigtigste til at holde Kornet frit for Curculierne. I 6 Uger udklækkes de fra Æg til fulkomen Insect.

Ved det høie Taarn har han den Fordeel foruden at kan trække Fartøierne eller Bærerne op paa Landet kan bringe tunge Ting fra Baaden i Høiden og derfra ned paa Loftet (Taarnet skal efter Sigende have kostet ham 30000).

Klima

Vinteren er upaatviveligt i Egnen om *Funchal* ligesaa, om ei mere behagelig end Sommeren, naar den som denne (1798) var ei stormende. Selv i Juledagerne saae jeg spæde Børn ligge i Græsset ganske nøgne. Thermometret var selv om Natten sielden under 60°, og om Dagen steeg det i Skygge til henimod 70°. Adskillige Planter begyndte at blomstre, f. Ex. Geranierne, *Calendula*, mange Didynamistere og Diadelphiere; kort, for de fleste Planter syntes Slutningen af December at være en Sommer, saa at man her omtrent som i det hele Jordstrøg kan have 2de Gange Krop⁶⁹.

Træerne i og omkring *Funchal* havde endnu i December ei tabt meget Løv, og nogle næsten aldeles vakre. Orange-Træerne havde Blomster og Frugt paa engang. Kaffetræerne [og] Bomuldstræet havde fuldmoden Frugt. Den tyndbladede *Banksia* stod i Flor og havde modent Frøe, ligeledes *Mentha sedra*. *Ceratonia siliqua* stod i Blomster, Drageblod-Træet gav nye Skud, men jeg saae ingen Blomster; man paastaaer det blomstrer ei her, men ved Indsnitte gav det Gummi. *Anona* stod i Flor. *Juniperus oxycedrus* florerte. *Taxus* begyndte at skyde. *Viburnum tinus* florerede, ligeledes *Clethra arborea*. *Cedera helja* havde Blomster og Frugte. *Aloe* blomstrede, de havde en Rodstokk der var over 15 Fod høi. *Magnolia* begyndte at knoppes.

Besyderligt var det at i Slutningen og Begyndelsen af Maanederne fra September til Mars vare (1798-99) bestandig nogle Dages Uveir med heftige Vindstøt og Lyn fra samme Kant som Vinden kommer. Den begyndte almindelig fra Vest sprang til Syd og klared med østlig Vind. Natten til 26 Februar var det heftigste Uveir med Regn Hagel og Torden og nogentid i sær var et Tordenslag særdeles heftig og syntes komme ned af Biergsiden i Dalen hvor det end med 8 og 10 saa heftige Skrald som om de sværeste Kanoner vare affyrede i nogle Skrids Afstand. Almindelig kom først heftig Haggel-Byge efter denne et heftig Vindstød med Lynild og Tordenskrald. Det syntes rimeligt at en Forandring i den heftige Kulde som i dette Aar herskede i Europa har givet Anledning til dette Uveir hvis Lige her af Ældre her paa Øen kunne erindre, det er næsten uhørt at Lynild har slaaet ned her paa Øen.

---

⁶⁹ Crop, avling.

Geologiske observasjoner

Det almindelige Billede af Madera som et enkelt Bierg der reiser sig midt af Oceanet synes i visse Maader rigtig, især ved at see den fra dens østre Side; ved at overfare den bliver man mindre tilfreds hermed, og den synes heller være en Samling af Bierg, der danne en sammenhængende Biergryg; den halve Deel af Øen mod Vest, og som er bekiendt under Navn af *Paúl da Serra*, *Campo Grande*, *Serra de Estreito da Calhéta* og *Ponta do Pargo*; den øvrige halve Deel mod Øst er adskilt ved dybe trange Dale fra Nord og til Syd.

Pico Ruivo som er det høieste, er mod Øens nordostlige Side omringet af adskilte høie Bierge, f. Ex. mod Østen *Pico das Torres*, der har mange skarpe søiledannende Tinde og *Pico Canario* mod Vesten, hvis Top er rund og lig en Sukker-Top. Mod Nordvest er en skrækkelig Præcipite, og uden Tvivl har her været en af de stærkeste Udbrud af de Jordbrande, som maa have raset til forskjellige Tider paa denne Øe, men hvis Cratere ved Tidens Længde er vanskeligere at gienkiende. At dette, som alle de øvrige mig bekiendte Bierge her paa Øen, har lidt af Jordbrand, er tydeligt nok af deres Udseende og især er det tydeligt hvad ommeldte *Pico Ruivo* angaaer; hvis Top, en Omkreds af nogle Tusinde Skridt, bestaaer lutter meer og mindre af Lava- og Basalt-Stumper, alle med en rødfarvet Overflade; at den her meest almindelige fine, leeragtige Jordart eller Vulkanaske som treffes overalt, dog meest mod den vestlige Deel, og som tillige har foranlediget dette Biergs Tilnavn, *ruivo* eller det brunrøde. Overalt vil man see de tydeligste og fleste Merker af Jordbranden mod Øens nordøstlige, østlige og sydøstlige Side, og derimod færre mod den sydvestlige og vestlige Side.

Porto Moniz er den meest nordlige; ved at see den fra Toppen af de omliggende Bierge, viser den sig som en liden Bye eller Ladeplads, halv Slette, omringet af steile Bierge, men aaben mod Nord og Nordost; naar man kommer ned sees Jordbunden være en meget forbrændt Basalt-Klippe, der er høiest og meest brændt mod Nordost, hvor Fortet der tillige tiener til Fængsel, er bygget, og hvor det egentlige Ladested og Landingsplads er mod Østen. Klippen har her de samme ordentlige Gange og brede Sprekker fra Nord til Syd som den ved Fortet *Gorgulho* i Nærheden af *Funchal*, og ligeledes merkelig rig af Blye, samt hist og her samme Crystallisation af Blyespat.

Strax udenfor Landet mod Nord reiser sig et Klippestykke af Havet, hvis Grundvold er forbrændt Lava og over denne, den her almindelige gule leeragtige Jordblanding af forskjellige mindre brændte Stene, alle faldende fra Nordost mod Sydvest. Da Havet bryder her fra denne Klippe allevegne mod Nordvest og Vest, er det vanskelig at nærme sig uden fra den nordostlige Side. Mod Sydvest og Syd og fra *Porto Moniz* reiser Klippen sig meget steil og Bækken, som løber ned over den, danner adskillige smukke Vandfald. Den bestaaer af

trapdannet Basalt og dens Top derimod af 2de betydelige Høie af røde Lavastumper i den almindelige røde Jordart; den falder bestandig mod Vesten og reiser sig blot med en mindre betydelig Høi af samme Beskaffenhed, og som kaldes *Achada de Capitão*; den vedbliver siden, bestandig heldende, mod Sydvest, og hvor der tillige gaae en af behageligste og bedste Kiøreveier mod Kirken *Santa Madalena*, og derfra mod Landsbyen *Pombais*, der ligger mod en Pynt af Landet der er vestligere end *Ponta do Pargo*, og er adskildt fra denne Klippe ved Bækken *Ribeira do Tristão*.

Dette samme Partie stiger mod Nordost og gaaer med eet steilt ned mod *Ribeira da Janela*; over dette gaaer Veien mod Syd, og paa det ligger adskillige Bønderhuse i en *morgado*. Foruden 2de smaa Landsbyer efter denne Flade, der er en av de betydeligste paa Øen, stiger Veien bestandig mod Syd og Sydost over det næste Partie der ligeledes begrændses mod Nordost af *Ribeira da Janela*, og for den Deel udgjør den vestlige Deel af den sammenhengende vestlige Biergaas eller *serra*. Dette bestaaer for største Deel af den almindelige røde Jord giennemkrydset af Basalt-Vægge og med en Mængde løse Stene, i Form og Samensætning lig Trap. Det har det øverste, og nogle faa Steder undtagen, et tyndt Lag, som oftest neppe 2de Fingre tykt, af Muldjord og er begroet med Græs; især af *Poa*-Slægtet *Eyphorbia esula*, *Vaccinium ligustrinum*, *Erica arborea*, *Spartium scorpius*, men især med den almindelige Laurbær, *Laurus*; den voxer ei her til den i Nærheden af *Funchal* almindelige Høide, hvor den er en af de største Træer, men almindelig kroget og vanskabt, sielden over 12 til 16 Fod. Øverst paa Biergryggen sees de særded af Nordvest-Vinden, og helde alle mod Syd med uddøde Grene mod Nord.

I denne Høide sees dette Partie udvide sig mod Sydvest og endes der mod Bierget *Ponta do Pargo*, som gaar steilt, næsten perpendiculair, ned mod Havet og viser forskellige Lag af regulær Basalt. Mod Syd udbreder det sig mod *Fajã da Ovelha* og *Prazeres*, en behagelig Egn og Lund omkring Kirken der, *Serra do Estreito da Calhéta*, hvor Veien deeler sig, den ene mod Syd til *Estreito da Calhéta*, den anden mod Østen, mod *Campo Grande* og *Paúl da Serra*.

Nu sees et nyt Partie, der begynder med et meget høit Bierg over *Seixal* og strækker sig ned ad mod Sydvest, mod Bækken i *Estreito da Calhéta* og *Calhéta*, hvor det gaaer ned skraa, og med faa steile Afsatse mod Stranden ved *Calhéta*; dette er ligeledes den ommeldte røde Jord med nøgne Høie af *pedra mole*, og hist og her giennemkrydset, fra Nordvest mod Sydost, af Basalt-Vægge.

Det følgende Partie er endnu høiere Bierg, der ender sig meget brat og høit mod Havet, og danner der den buformige Basalt-Klippe som kaldes *Arco da Calhéta*. Det følgende bliver

ligeledes ved at stige endnu højere over *Ponta Delgada* (den trange), og her synes være det høie Bierg som adskillige omtale her under Navn af *Monte Alto*, og som egentlig skal være blot en Jord-Høi af samme røde Udseende som *Pico Ruivo*, og bekiendt blandt de Søefarende som komme Sydvest om Øen.

Det Bierg-Partie som stiger fra *São Vicente*, er noget lavere, og udbreder sig mod Syden i det særdeles skønne Kirkesogn *Canhas*, hvis Sletter og Fald ere mere bølgeformige mod Havet og er tillige meget vel dyrket. Det Partie fra *São Jorge* reiser sig meget høit og strækker sig med steile Afsatse ned mod *Lombas* og *Ponta do Sol*. Dette hele Partie bærer tydeligere Mærker, end de forrige, af Jordbrand; man seer adskillige Huler og Grøfter, i sær hvor man stiger ned mod Ladepladsen selv.

Sognet *Tábua* er lavere, men stiger nettop før man kommer over til *Ribeira Brava*. Dette Partie er meget høit, Bækken selv, er en af de største, og synes tilforn, til forskiellige Tider, at have oversvømmet og dannet den Strand-Slette, hvorpaa denne Ladeplads er bygget. Den vestlige steile Aebred har adskillige frygtelige Partier af Basalt-Søiler, der hvert Øieblik synes true at falde.

Efter at have besteget den steile østlige Side af Bierget, sees det følgende Biergpartie meget høit at ende sig meget steilt i en liden Halv-Cirkel mod Havet. Dette Sogn kalde *Serra de Água* og synes være et af de minste Sogne; her begynder Landet at ligne det om *Funchal*, i sær man kommer over mod *Campanário*; her er den almindelige røde Jordart, og i denne begyndt en Skov-Plantning af Fyrretræer som her komme meget vel.

Efter at have passeret den saa kaldte *Quinta Grande*, der først blev opdyrket af Jesuiterne, seer man ned i den skønne Halv-Cirkel, hvori Kirken for *Campanário* ligger; efter at have steget over nogle Høider aabner Udsigten sig mod Ladepladsen *Câmara de Lobos*. Man seer her en Høi, dannet som en Sukkertop, lig den der ligger i Nord-Øst af *Funchal*; her sees tillige Basalten i meer ordentlige Vægge. En betydelig Basalt-Klippe ligger mod Sydvest af Byen, og næsten i den, og paa den et lidet Fort; fra den strækker en Søilerad, lig en Væg, ud i Havet mod Sydost, og danner en god Havn for Baade og smaa Fartøier.

Paa den østlige Aebred af Bækken, som flyder ned her, ligger Ruinerne af et Landhuus, som efter Sigende er et af de ældste, og hvis Overtræk af Olie og Kalk har staaet sig meget vel. Man stiger her over en steil, smal Basalt-Klippe, der strækker sig fra Nordvest mod Sydost og er ligeledes brat paa den anden Side; her flyder Bækken *Seccoridos* ud i Havet, og har ligesom *Ribeira Brava* dannet en betydelig Slette der bestaaer af lutter afrunde Kuppelstene af Trap og Basalt. Der er bygget en Broe med stærke Steenbuer over den, men

som er meget beskadiget av Bækken, der i sær tilforn har været skrækkelig ved sine Oversvømmelser.

Denne Bæk kommer ned fra *Pico Ruivo*, og man kan forfølge den næsten lige til Toppen af ommeldte Bierg, hvor den først begynder med en meget liden Vandaare; denne har dannet smaa Afsatse, hvor der voxer Vandplanter, og i disse Afsatse samles flere smaa Vandaarer og Fugtigheden fra Field-Sidenes Draaber; saa at den selv i de høiere Biergene allerede er temmelig betydelig, og indeholder et af de reneste og mest velsmagende Vand jeg erindrer.

Dette Partie som stiger nordostlig fra *Fajal* og *Santana* er paa den nordre Side høit hvad *Fajal* angaaer, men har en meget skøn Flade paa den Afsats der udgjør Sognet *Santana*, og stiger herfra mod først med noget steile Afsatse mod Nordvest og derpaa til *Pico Ruivo* selv, som fra denne Side er lettest at bestige. Dette hele Partie er det høieste og røber de mest frygtelige Omveltninger. Det indbefatter adskillige Bierge hvoriblant *Pico das Torres* mod Østen, *Pico Ruivo* i Midten og *Pico Canario* mod Vesten ere de betydeligste og største.

Pico das Torres har opstaaende skarpt tilskaarne Søiler og Tinde, en slags sammenhængende Rad eller Væg fra Nord mod Syd hældende mod Sydvest; *Pico Ruivo* har en fremragende Spidse af Basalt, men bestaaer i øvrigt af Lava-Strænger af forbrændt Basalt og *pedra mole*. *Pico Canario* mod Sydvest er Sukkertop dannet og bestaae af løs Sammenhobning av meldte røde Lava. Bækken *Ribeira Frio* som løber mod Nord og de Bække der løbe ud i Havet giennem *Funchal* mod Syd, begrændse dette betydelige Partie.

Det følgende Partie begynder med en høi næsten isoleret Basalt-Klippe Nordvest fra *Porto da Cruz*. *Porto da Cruz* selv har en Høi hvis Grundvold er en særdeles forbrændt Basalt-Klippe, høiest mod Nordost, og paa denne en Sammenhoben af afrundede Trap- og Basalt-Stykker og som indættet en gammel okeragtig Jordart stærk blandet med Lava, men som brænde i Ilden til Glas. Overalt paa hvis hældende Side Husene ligge enten i en Halv-Cirkel og stiger meget brat opad. I dette findes en porphyrtet Blanding, der var saa opløst at den Tid efter anden foraarsager betydelig Jordfald. Der skal og efter Sigende findes Crystaller, men som jeg til denne Tid ei kunde opdage.

Dette Partie har i nordost *Antiónio da Serra*, det betydelige Crater der kaldes saa af almindelig Munde og er det eneste regulærte, men ei meget stort neppe 2000 Fod i Omkreds, opfyldt med Basalt-Stykker, samt i Bunden dækket med en tynd Flade af Muldjord og allevegne omringet af Kratskov. Det gaaer mod Østen mod *Machico*, hvor der stikker ud fra Landet en betydelig Landtunge mod Nordost; *Machico* selv i en liden Bugt og derpaa bøier

Landet sig mod Øst og Landet stiger høit mod Syd og Sydvest, hvor man langs den østlige Kyst forbi *Santa Cruz* lige til *Funchal* saae Spoer efter mangfoldige smaae Vulkan-Udbrud.

Hoved-Jordarten over hele Øen er Puzzolan eller *Paterlana gennina*; forskellige Arter av hvad *Blumenbach*⁷⁰ regner til Topfvakke; almindelig af alle Nuancer, fra lys rødgul rustfarve til mørkrød Okker. Den er ofte saa fin at den opløst af Vandet trænger giennem de fineste Sprække og overtrækker Stenen ligesom med et Glasur; men ofte blandet og hærdet med sorte Skiørl-Stumpe, Oliviner Lavastumper af forskellige Farve, især fra det violette til det sorte, og brune Bimpsteene, fra det hvide til det mørkere gule. Naar denne Masse er haard nok til at lade sig tilhugge og bearbejde, faaer den Navn af *pedra mole*; og de har et rødligt brunt kornet Udseende af mere og mindre tæt Lava og som modstaaer Luften og Vandet temmelig vel; dog synes det sidste bortskylle den fine Jord, saa at Lavastumper falde ud fra hinanden, hvortil dog hører lang Tid.

Undertiden er denne Jord hærdet i meget grove Korn, lig grov Sand, og nedskylles i den Tilstand, ligesaa vel som den fine, da den farver Bækkene deels gule deels rødbrune og afsættes i et Bundfald der ligner en Bolus. Denne Jord brænder maadelig i Ilden til sort Glas, opløser sig i Vand og indsuger samme; lugter stærk efter Leer, og bruges ved Pottemager-Arbejde; som ei faae anden Glasur end at Potten afpoleres, og det siden hærdes i Ilden i Pottemager-Ovnen; til den Grad at den ei lader sig opløse af Vandet.

Den er ofte uden noget Lag af Muldjord, blot lidet blandet med den i Overfladen; sielden med et Lag af Muldgjord, nemlig ofte Giørme eller forraadnende Plantedeele. Nogle faae Stede, f. Ex. i nogle af de øverste Lag af *Bello Monte*, findes en Art blaa Leer; men altid da i en Tilstand at det ligner en blød Steen, og i Form af store Nyrer der har en større eller mindre, snart rund, snart aflang Kierne og det øvrige i Form af concentriske Skaller om denne Kierne; der skiller sig ad i meer og mindre forskudte Tærninger, har ofte Markasiter indblandede; Kiernen er undertiden hulret, og de blæredannede Huller overdragen med en Duehals Farve. Denne Art halvhærdet Leer synes giøre Overgangen til Hovedsteenarten her paa Øen, nemlig Basalten.

Kalkjorden er sielden, men altid i tynde Lag, undertiden som ud mod Søen ved *Porto da Gorgulho*, i Form af Beenbrudsteen, og undertiden haard og tæt som i Nærheden af *Praia*. Kalk med Forsteener er ligesaa sielden og næsten ei at finde her, men derimod almindelig

---

⁷⁰ Blumenbach, Johann Friedrich, *Haandbog i Naturhistorien oversatt efter den fjerde tyske Udgave af O.J. Mynster*, Kbh. 1793.

paa *Porto Santo*. I *São Vicente* er det Brud af Kalksteen paa Madera; hvad der forbruges, bringes fra *Porto Santo*. Kalk og Qvarts har det ei været mig mueligt at finde.

Biergarten er almindelig i Form af Gange eller Vægge; men ogsaa ofte i Lagsteen ovenpaa eller under den; ommeldte løsere Puzzolan og Cement er Basalt, almindeligt af sortgraa Farve, søiledannet; sielden med 3 Sider, f. Ex. ved *Curral das Freiras*, undertiden med 4, f. Ex. under *Pico Ruivo*, og almindelig med 6, hvoraf især ere nogle i nærheden af *Praia*, der ere over 12 Fods Giennemsnit og 30 i Høide.

De største Hovedgangene ere almindelig fra Nordvest mod Sydost; ofte faldende mot Sydvest; f. Ex. den der indeslutter Partiet *Bello Monte* og løper ned forbi *Funchal*, langs de 2de Bække der foreene sig hvor de løbe udi Havet ved *Nossa Senhora da Calhau*. Lige dan den skønne Partie der skiller mellem Bækkene *Seccoridos* og *Câmara de Lobos*, det ved *Ribeira Brava*. Meget sielden sees der enkelte Stykker fra Øst mod Vest, og synes da snarere være Enden end egentlig nogen Hoved-Gang. Støtternes Sider, især de der vare mod Sydvest, ere ofte noget bugede og rødgul, farvede af den nedskyllede Jord.

Overfladen og Siderne og undertiden betydelige Masser, ere ved Jordbrand forvandlede til en hulret Masse; f. Ex. af Klippe-Partiet *Pontinho*, hvor Landings Trappen er udhugget; omkring Kalkbrænderiet i Nærheden af Bækken *Gonçalo*. I Hulen paa Tabel-Deserten, og ligeledes i Hulen paa Veien ned mot *Ponta do Sol*, hvor Korset er opreist, samt paa mangfoldige andre Steder, selv de paa høieste Spidser af Øen, f. Ex. *Pico Ruivo* og *Pico das Torres*; det er disses forbrændte, tilbage staaende Basalter, der vise sig med saa mangfoldige og udmærkede Skikkelser paa alle Sider af Øen, dog meest mod Nord, Øst og Syd.

Ved *Ribeira da Janela*, hvor Basaltklippen har en Aabning lig et Vindue, der har givet Anledning til Navnet, *Monte Furado*, hvor man kan roe igiennem Hulen i stille Veir; en lignende tæt under *Pico Ruivo*; den mærkværdige Grotte i Nærheden af Fortet *Gorgulho*, hvor Havet gaaer nogle 100 Fod ind under Jorden, og man hører og ser, ved at stige ned i en Hule midt i en dyrked Mark, det fare ud og ind med skrækkelige Bulder; ligeledes Basalt-Klippen mellem Fortet *Gorgulho* og *Funchal* med en snever Aabning; hvor af kastes Havet op i stærk Brænding over 100 Fod i Veiret i en 6 a 7 Tommer tyk Colonne, og danner paa et sted en særdeles skøn Fontæne.

Paa Siderne, og neden omkring de keglannede uregelrette høie Samlinger af Basalt-Søiler der udgiøre Øens høieste Spidse, samler først de mindste Arter Lichenes den idelig omgivende Vanddamp; nedenfor nedskyldes den fine Støvjord i de smaa Afsatse, hvori *Erica* eller Lyngarter begynde; disse tiltrække endnu større Mængder Vanddampe, lade dem falde

og samles i de større Afsatse; underveis langs ned ad de bratte Siderne, voxer Mossarter og Vandplanter, og man seer ei Vandet, men ligesom en stedseværende Bevægelse og Rørelse i de finere Conferva af det nedsilende Vand; ved Foden af næste Hovedafsats begynder det forud som en ubetydelig Bæk, indtil sidenefter den tiltagende Størrelse af Træer, især den Art Laurbær der kaldes *Vinhático*, samler Vanddampene i den Mængde at de udgjøre de større Bækker, der flere samlede, bliver af den Størrelse at nogle af dem i Vintertiden kunne kaldes smaa Elve eller Floder, af nogle 100 Fods Brede ved Udløbet; og med den drivende Fart at de kunde blive farlige for de smaa Byer, der er anlagte paa deres Brede ved Udløbet; dog dette mere tilforn, da Træerne i de høiere Egne vare talrige og Bækkene i Følge deraf, mere end dobbelt større.

De omtalte Spidser og Tinde, samt den hulrede Masse selv, er enten overdraget med den fine røde Jord, eller Puzzolan, eller med Lichenes, eller med Gipsspaat i mamelloneret Form, næsten fuldkommen lig Calcedon? fra Island og Færøe, f. Ex. mellem de udhængende næsten løse Klipper ved *Praia*, eller med Kalkspat, deels kugelformig, deels i anden Skikkelse f. Ex. ved *Campanário*; og flere Steder ei sielden, med et hvidt blæredannet, boblet, glasagtigt Overtræk, der modstaaer Ilden, og undertiden er sneehvidt, undertiden spillende i det grønne og røde; hvilket synes for en stor Deel være af dets Giennemsigtighed; ofte er det enkelte smaa Blærer, ei saa store som et Knappenaals Hoved, ofte større, og samlet til den omtalte boblede Masse; denne er især almindelig i Egnen om *Funchal* i nogle Miil Omkreds, og især i den omtalte Hule, hvor Havet gaaer ind under Jorden mellem *Praia* og *Gorgulho*.

Ofte har det et besynderlig mamelloneret Overtræk, der ved første Øiekast ligner en Lichen; hver enkelt Mamellone er frastaaende og fladagtige, ofte indhulet i alle mulige Figurer, altid takket i Randen; de ere af en mørk brun Farve; denne forsvinder naar de calcineres, bliver lysguul, og endelig i stærk Hede hvid; der ere betydelig *Fungi* og imellem dem; som ogsaa i Nabo-Klippen, findes reent Blye, i uregelmæssig Form i Stykker af nogle Lods Vægte; af denne Beskaffenhed er især Basalt-Klippen som gaaer ned i Søen ved Fortet *Gorgulho*, ligesom paa flere Steder, dog uden Blyet i den Mængde, rundt om Øen, og især den mer vestlige Pynt eller *Porto Moniz*.

Funchal. Frank Dillon 1850.

Omkring *Funchal* ligger omtrent et halv Snees Høie i en Halvcirkel; de 3 mod Vesten ere særdeles regulære, kegedannede og græsbevoksen; mod Nord er mere biergigt, og her træffes, i en Høide af omtrent 600 Fod over Havet, et slags Sammenæltning af Leer, der altid har en kugledannet Kierne og synes være dannet ved Vandet der har været udkastet af Vulkanerne.

Stranden mod Sydost fremviser en heel Deel Levninger af Udbrud og deriblant adskillige merkelige, f. Ex. først Klippen lige over for *Ilhéu*, hvori Trappen er udhugget. Denne er næsten heel igiennem Lava og har en Høide af over 100 Fod over Havet, med forskrækkelige Spidser, og tillige med en betydelig Grotte, dannet ved et mindre Vulkanudbrud og som aabner sig mod Østen; her findes kun lidet Basalt, og den der findes har Overfladen forbrent. Der findes tillige Glas af en skøn hvid Farve. Denne Klippe er forenet med det faste Land ved en skøn Steen-Broe. Det faste Land selv ligner paa dette Sted en ubestigelig Muur, da Basalt-Søiler her ere henimod 100 Fod høie og staae paa Lag af Vulkan-Aske og Bimpsteen. Ved Fortet *Gorgulho* er en lignende isoleret Basalt-Klippe, ligesom ogsaa en længere mod Vesten ved *Praia*, hvor Befæstningerne ligge, tillige meget regelmæssige Basalt-Søiler med 6 Sider. Den ene af disse har afskaarne Sider.

Bibliografi

Albuquerque, Luís de and Vieira, Alberto, *The Archipelago of Madeira in the XV-Century*. Funchal 1988.

Barros, Bernardete, *Dona Guiomar de Sá Vilhena, uma mulher do século XVIII*. Funchal 2001.

Castelo-Branco, Fernando, A sociedade funchalense dos amigos das ciências e artes, in *Actas do II Colóquio Internacional de História da Madeira*. Funchal, Setembro de 1989.

Carita, Rui, *O século XVIII: Arquitectura de poderes. História da Madeira. IV volume*. Funchal 1996.

Carita, Rui, *O século XVIII: Economia e sociedade. História da Madeira. V volume*. Funchal 1999.

Cossart, Noël, *Madeira the island vineyard*. London 1984.

Domingues, Francisco Contente: Jean Joseph d'Orquigny e a sociedade patriótica do Funchal, in *Actas do II Colóquio Internacional de História da Madeira*. Funchal, Setembro de 1989.

Doria, Miguel de França, Subsídios para a genealogia dos Correias. Ascendência do 1.º visconde de Torre Bela (I), in *Islenha*, nr.28. Funchal 2001.

Elucidário madeirense.

Forster, Georg, *A Voyage around the World*, in *Sämtliche Schriften, Tagebücher, Briefe*. 1. B. Berlin 1968.

Gomes, Celso de Sousa Figueiredo e Silva, João Baptista Perira, *Pedra natural do arquipélago da Madeira. Importância social, cultural e económica*. Câmara de Lobos 1997.

Gomes, Eduarda Maria de Sousa, *O Convento da Encarnação do Funchal. Subsídios para a sua História 1660-1777*. Funchal 1995.

Guerra, Jorge Valdemar, A colônia na Madeira: um testemunho do século XVIII, in *Islenha* nr. 9. Funchal 1991.

Guerra, Jorge Valdemar, A Quinta de Nossa Senhora das Angústias, em torno dos seus proprietários, in *Islenha*, nr. 14. Funchal 1994.

História da Madeira. Alberto Vieira, coordenação. Funchal 2001.

História e meio-ambiente o impacto da expansão Europeia.
Centro des estudos de história do Atlântico. Secretaria regional do turismo e cultura. Funchal 1999.

Jardim, Maria Dina dos Ramos, *A Santa Casa da Misericórdia do Funchal, século XVIII*. Funchal 1996.

As Ilhas e a Ciência. História da Ciência e das Técnicas. I Seminário Internacional. Secretaria regional do turismo e cultura, Centro des estudos de história do Atlântico. Funchal 2005.

Liddell, Alex, *Madeira*. London 1998.

A Madeira e a história de Portugal. Centro des estudos de história do Atlântico. Secretaria regional do turismo e cultura. Funchal 2001.

Mestre, Victor, *Arquitectura popular da Madeira*. Lisboa 2001.

Nascimento, João Cabral do, Capelas e Morgados da Madeira, in *Arquivo histórico da Madeira, Vol. IV, Fasc. II, ADF*. Funchal 1935.

Nepomuceno, Rui, *As Crises de Subsistência na História da Madeira. Ensaio histórico*. Lisboa 1994.

Nepomuceno, Rui, *História da Madeira. Uma visão actual*. Porto 2006.

Funchal. Roteiro histórico turístico da cidade. Câmara municipal do Funchal. Funchal 1997.

Slaves with or without sugar. Registers of the international seminar. Centro des estudos de história do Atlântico. Secretaria regional do turismo e cultura. Funchal 1996.

As sociedades insulares. No contexto das interinfluências culturais do século XVIII. Secretaria regional do turismo e cultura, Centro des estudos de história do Atlântico. Funchal 1994.

de Sousa Gomes, Eduarda Maria, *O Convento da Encarnação do Funchal. Subsídios para a sua História 1660 - 1777*. Secretaria regional do turismo e cultura, Centro des estudos de história do Atlântico. Funchal 1995.

Trindade, Ana Cristina Machado, *A moral e o pecado público no arquipélago da Madeira na segunda metade do séc. XVIII*. Centro des estudos de história do Atlântico. Secretaria regional do turismo e cultura. Funchal 1999.

Veríssimo, Nelson, *Relações de poder na sociedade madeirense do século XVII*. Funchal 2000.

Vieira, Alberto, The Fortune of the Fortunates. The Islands and the Atlantic System, in *Joachim Jungius-Ges. Wiss. Hamburg, 94*, s. 199-248. 2002.

Dui me, Parens, celsiq; dominator poli,
Quotannu; precatus; nulla parvum morae p[er]
Ud fatis impiger. Tunc polle, comitatus gemens,
Malusq; patiar, quod bono licuit pati.
Seneca